

Kulturna zgodovina spola na Slovenskem v dobi meščanstva

KULTURNA ZGODOVINA SPOLA NA SLOVENSKEM V DOBI MEŠČANSTVA

KATJA MIHURKO

University of Nova Gorica Press
Nova Gorica

Kulturna zgodovina spola na Slovenskem v dobi meščanstva Copyright © 2025 by Katja Miburko is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/), except where otherwise noted.

CONTENTS

Naslovna stran	vii
O avtorici	viii
Iz recenzije dr. Daše Ličen	ix
Iz recenzije dr. Roberta Devetaka	x
Uvod	1
Opredelitve	4
1. Pravica do izobraževanja	21
2. Pravica do odločanja o lastnem telesu	67
3. Pravica do političnega udejstvovanja	119
Literatura	143
Kolofon	149

Založba Univerze v Novi Gorici, 2025

O AVTORICI

Dr. Katja Mihurko je redna profesorica na Fakulteti za humanistiko in vodja Raziskovalnega centra za humanistiko na Univerzi v Novi Gorici. Je tudi raziskovalka z nazivom znanstvena svetnica na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njeno raziskovalno delo se osredinja na konstrukcije ženskosti in moškosti v diskurzu s posebnim poudarkom na slovenski književnosti in kulturni zgodovini. V svoje delo vključuje feministično teorijo, študije spolov in pristope digitalne humanistike. Objavila je številne publikacije o ženskem gibanju v obdobju pred drugo svetovno vojno in interdisciplinarne prispevke, ki povezujejo literarne študije in digitalno humanistiko. Njeno pedagoško delo vključuje predmete o slovenski književnosti, pisateljicah, študijah spolov in feministični literarni teoriji. Je koordinatorka mreže CEEPUS Pisateljice v zgodovini in predsednica znanstvenega svetovnega odbora kulturne poti Pot pisateljic (Women Writers Route) Sveta Evrope ter članica ožjega odbora delovne skupine Women Writers in History, ki deluje pod okriljem panevropske mreže za digitalno humanistiko DARIAH. Je avtorica šestih znanstvenih monografij in urednica petih zvezkov kritične izdaje *Zbrana dela Zofke Kveder*. V poletnem semestru 2015/2016 je izvajala predmet Spol v slovanskih kulturah na Univerzi na Dunaju, z gostujočimi predavanji in seminarji pa je sodelovala na številnih univerzah po svetu.

IZ RECENZIJE DR. DAŠE LIČEN

Kulturna zgodovina spola na Slovenskem v dobi meščanstva predstavlja pomemben in inovativen zgled za univerzitetne učbenike s področja zgodovine, takih v slovenščini praktično ne poznamo. Posebno obogatitev predstavljajo primarni viri, s katerimi avtorica študentkam in študentom spretno in privlačno oriše obravnavano obdobje. Še več, v kratkih spremnih besedah k virom uporabnice in uporabnike učbenika izziva k premislekom in jih vabi k branju dodatnega gradiva. Pričujoče delo torej tako praktično kot teoretično odstira dolgo 19. stoletje. Ker je ponujeno v elektronski obliki, je delo praktično dostopno, elektronska oblika pa bralstvu omogoča tudi enostavno iskanje po ključnih besedah in vnašanje sprotnih opomb.

Navzlic dejstvu, da se učbenik umešča na posebno področje zgodovine, na področje kulturne zgodovine, pa se avtorica pri obravnavi zgodovinskih problemov, kot je na primer izobraževanje žensk, ne opira le na referenčna dela drugih kulturnih zgodovinarjev, spretno namreč vpleta predstavnike in predstavnice različnih disciplin.

Obenem je iz dela razviden avtorčin širok pregled historiografske literature, sploh tiste, ki so jo v zvezi z vprašanji spola v dolgem 19. stoletju pripravili slovenski zgodovinarji in zgodovinarke.

Med največje odlike učbenika sodi tudi njegova družbena aktualnost. Učbenik namreč z zgodovinske perspektive osvetljuje sodobna vprašanja o dinamikah med spoloma, s čimer je za študentko publiko izjemno privlačen in družbeno relevanten.

Učbenik je torej iz različnih ozirov nadvse primeren za univerzitetno rabo pri predmetih, ki se dotikajo vprašanja zgodovine žensk, zgodovine spola, zgodovine meščanstva in zgodovine razvoja slovenstva v dolgem 19. stoletju. Najbolj pripraven je za študentke in študente prve študijske stopnje, a bo mestoma uporaben tudi za tiste na drugi stopnji.

IZ RECENZIJE DR. ROBERTA DEVETAKA

Učbenik z naslovom *Kulturna zgodovina spola na Slovenskem v dobi meščanstva* avtorice prof. dr. Katje Mihurko predstavlja pomemben doprinos k boljšemu poznavanju zgodovine spola, žensk ter družbenih dinamik v obdobju 19. in 20. stoletja. Gre za tematike, ki so se tako v okviru različnih študijskih programov kot v znanstvenoraziskovalni sferi vključile v slovenski akademski prostor z zamikom, kar pušča še številna odprta vprašanja in možnosti za nova dognanja. Hkrati gre za aktualne vsebine, saj se vprašanja vloge spolov in ženskih pravic ponovno vključujejo v splošni sodobni družbeni diskurz. Gre za pomembno in inovativno študijsko gradivo pri predmetu *Kulturna zgodovina spolov na Slovenskem*. V okviru treh osrednjih vsebinskih sklopov, ki so vezani na pravico do izobraževanja, pravico do odločanja o lastnem telesu in pravico do političnega udejstvovanja, bo študentom ter študentkam predstavilo osrednje dinamike, izzive in procese, ki so zaznamovali družbo, predvsem pa ženske na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Večina vsebine se nanaša na slovensko okolje, a so povezave s širšim prostorom smiselno vključene in pripomorejo k razumevanju teh družbenih fenomenov. Učbenik odlikuje širok nabor predstavljenih in vključenih virov ter referenčne literature. Ta spekter zajema časopisne članke, egodokumente, slikovno gradivo, zakonodajo, literarne vire takratnih sodobnikov in sodobnic ter polemike med protagonisti in protagonistkami iz obravnavanega obdobja. Študenti in študentke se lahko seznanijo z raznolikimi in relevantnimi primeri, pri čemer ti niso omejeni le na samo besedilo, saj spletne povezave do gradiva, ki ga hrani npr. digitalna knjižnica, močno razširijo vsebinske zmožnosti. Slednje še pridoda k pomenu, saj ta način odpira študentom in študentkam pot do temeljnih virov, s čimer se lahko bolje seznanijo z možnostmi, ki jih za potencialno raziskovanje ponujajo spletni repozitoriji. Hkrati avtorica z usmeritvami in vprašanji pri predstavljenih virih ter s predlogi za dodatno literaturo ustrezno usmeri študente ter študentke k premisleku, analizi, samoiniciativnosti ter interpretaciji raznovrstnih tem.

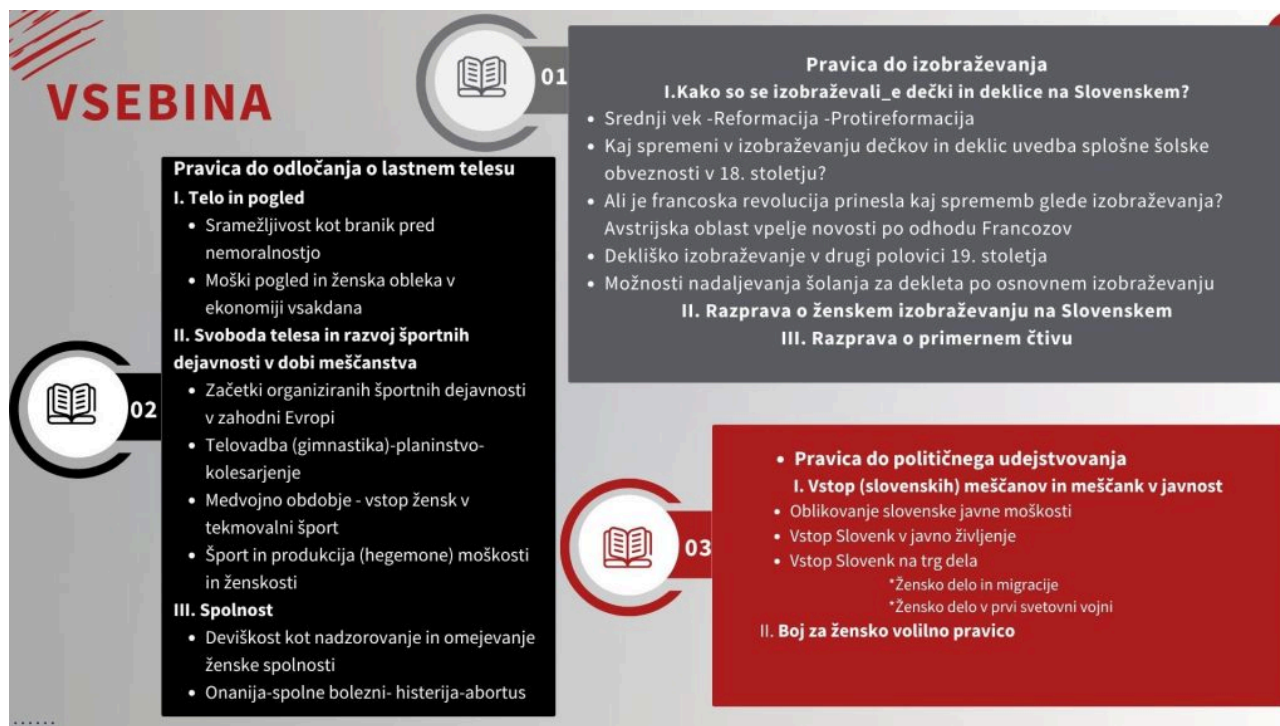
UVOD

The past is a foreign country: they do things differently there.

L. P. Hartley, *The Go-Between*

Učbenik je učno gradivo za predmet [Kulturna zgodovina spola na Slovenskem](#), ki se izvaja kot obvezni predmet na programu Kulturna zgodovina na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Predmet ima 8 kreditnih točk (ECTS), vendar učbenik ne zajema vseh tem, ki so obravnavane v okviru predmeta, saj obsega dobo meščanstva na Slovenskem, medtem ko v okviru predmeta obravnavamo tudi predhodna obdobja, saj se pregledno ozremo tudi v preteklost v mednarodnem kontekstu in v zadnjih predavanjih spoznamo, kakšne spremembe je v vsakdanjem življenju prinesel socializem za ženske in moške in kakšne reprezentacije spolov so nastale v tem obdobju v različnih diskurzih.

Tematika, ki jo zajema pričujoči učbenik, je zagotovo zelo obsežna, zato sem kar dolgo premišljala, kako jo organizirati tako, da ponudim nov pristop, ki bi snov podal v smiselni in zaokroženih poglavjih ter hkrati zaobjel širino in globino snovi. Ker sem se v svojih raziskavah doslej ukvarjala predvsem s kulturno zgodovino žensk in ženskosti in ker tudi v slovenskem raziskovalnem prostoru prevladujejo tovrstne raziskave, medtem ko je raziskav moškosti precej manj, sem dolgo iskala skupni imenovalec, ki bi združeval obe polji raziskav. Ker študije moškosti v veliki meri črpajo metodološke pristope iz ženskih študijev in feministične teorije, sem se odločila, da obravnavano tematiko razdelim na tri velika poglavja, v katerih izhajam iz treh zahtev, ki jih je oblikovalo žensko gibanje v 19. stoletju – tudi vsi moški namreč niso imeli od vselej vseh pravic in so si jih določene skupine morale izbojevati, zato v primerjalni perspektivi pokažem najprej širši kontekst in nato kdaj, kako in zakaj so postale dostopne večji skupini moških in kdaj žensk. Pri tem sledim metodološki zasnovi in opredelitvam, ki jih predstavim v prvem poglavju učbenika.

Četudi je bilo pisanje učbenika zahtevnejše, kot sem si predstavljala, saj sem ves čas sledila cilju, da pišem učbenik za študente in študentke, ki se s tematiko spola zelo verjetno še niso poglobljeno ukvarjali, sem hkrati ugotavljala, da bi bilo pred kakšnim desetletjem in pol takšno delo mnogo težje napisati, saj je bilo tovrstnih raziskav mnogo manj. Da je učbenik sploh lahko nastal, so morale biti opravljene raziskave številnih kolegic in kolegov. Pregled njihovih odličnih prispevkov me ni navdal le z navdušenjem in hvaležnostjo, da se lahko oprem in sklicujem nanje, temveč tudi s prepričanjem, da bi bilo mogoče napisati znanstveno Kulturno zgodovino spola na Slovenskem, ki pa bi morala biti kolektivno delo. Pričujoči učbenik naj bo prvi poskus v tej smeri in upam, da ga bodo uporabljali_e tudi študenti in študentke na drugih univerzah.

Cilj predmeta Kulturna zgodovina spola na Slovenskem in pričujočega učbenika je, da študentje in študentke pridobijo naslednje kompetence:

- poznavanje temeljnih konceptov s področja študij spolov ter razumevanje, kako se vzpostavlja kategorija spola na področju kulturne zgodovine,
- sposobnost zbiranja gradiva, ki omogoča večplastno analizo določenega fenomena,
- sposobnost analiziranja spolnih razmerij v različnih družbenih, zgodovinskih in kulturnih situacijah,
- predstavljanje izsledkov lastnih raziskav na način, ki razkriva sposobnost samostojnega in konceptualnega mišljenja in kritične presoje,
- sposobnost prepoznavanja in ovrednotenja učinkov spolne diskriminacije v kulturnih vzorcih preteklosti in v aktualni resničnosti.

Predvideni študijski rezultati so naslednji:

Študent_ka je seznanjen_a s pojmi, ki so povezani s kulturno zgodovino spola, razume, kako je spol vplival na delovanje žensk in moških v javnem prostoru in v prostoru intime. Sposoben_a je zbrati gradivo o določeni tematiki, ga preučiti in svoja spoznanja zapisati v obliki seminarske naloge ali enciklopedičnega gesla.

Pripravo učbenika je financiralo Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije. Učbenik temelji tudi na raziskavah, ki se odvijajo v programski skupini Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki jo financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije.

Prof. dr. Katja Mihurko

OPREDELITVE

Predvidene kompetence in učni izidi

V prvem poglavju se boste seznanile_i s temeljnimi pojmi, iz katerih bomo izhajali v naslednjih poglavjih: kaj je spol (biološki in družbeni spol) in kako je bil vključen v zgodovinske oziroma kulturnozgodovinske raziskave. Razumele_i boste razlike med zgodovino in kulturno zgodovino in zakaj je pomembno v raziskave teh disciplin vključiti kategorijo spola.

Kaj je kulturna zgodovina?

Na zgornje vprašanje, ki si ga kulturni zgodovinarji in zgodovinarke sicer vedno znova zastavljamo, kar priča o težavnosti odgovarjanja nanj, ponuja Roger Chartier v članku *Cultural History* (2015) eno izmed možnih opredelitev:

»Ni lahko opredeliti 'kulturne zgodovine' v njeni specifičnosti. Ali naj to storimo tako, da določimo predmete in prakse, preučevanje katerih bi predstavljalo samo bistvo te zgodovine? Pri tem je velika nevarnost, da ne bomo uspeli potegniti jasne in nedvoumne ločnice med kulturno zgodovino in drugimi zgodovinami: na primer zgodovino idej, zgodovino literature, zgodovino umetnosti, zgodovino izobraževanja, zgodovino medijev ali zgodovino znanosti. Ali bi zato morali spremeniti perspektivo in misliti, da je vsa zgodovina, ne glede na njeno naravo – ekonomska ali socialna, demografska ali politična – kulturna, saj so najbolj objektivno merljivi pojavi vedno rezultat pomena, ki ga posamezniki pripisujejo stvarjem, besedam in vedenju? V tej temeljito antropološki perspektivi problem ni toliko v opredelitvi posebnega področja kulturne zgodovine, ki se razlikuje od sosednjih, ampak bolj v izogibanju imperialistični opredelitvi te kategorije.« (Chartier 2015: 420) Chartier poudari, da je težavnost opredelitve kulturne zgodovine povezana s težavnostjo opredelitve pojma kultura: »Nešteto pomenov tega izraza lahko shematično razdelimo v dve skupini pomenov: ena označuje dela in geste, ki se v dani družbi izogibajo ekonomskim ali simbolnim nujnostim vsakdanjega življenja in so podvržena estetski ali intelektualni presoji, druga pa je usmerjena v običajne prakse, skozi katere kakršna koli skupnost živi in razmišlja o svojih odnosih do sveta, do drugih ali do sebe.« V prvem pomenu gre za zgodovinsko umestitev in opredelitev [artefakta](#), pri čemer ločimo zgodovino upodablajočih umetnosti, literarno zgodovino, zgodovino glasbe ipd., v drugem pomenu pa gre za kulturo kot »zgodovinsko prenašani vzorec pomenov, utelešen v

simbolih, sistem podedovanih pojmovanj, izraženih v simbolnih oblikah, s pomočjo katerih ljudje komunicirajo, ohranjajo in razvijajo svoje znanje o življenju in odnos do njega» (Geertz, 1973). The Interpretation of Culture. Basic Books, New York.[/footnote] Zato je celota jezikov in simbolnih dejanj skupnosti tista, ki tvori njeno kulturo. [...] Osnovni cilj zgodovine, ki poskuša razumeti način, kako družbeni akterji dajejo pomen svojim praksam in diskurzu, je torej v napetosti med ustvarjalnimi sposobnostmi posameznikov ali skupnosti in po drugi strani omejitvami in konvencijami, ki jih omejujejo – bolj ali manj strogo, odvisno od položaja, ki ga v svojih odnosih dominacije – kar lahko misli, izrazi in stori. To priznanje velja tako za dobro brana dela in estetska ustvarjanja kot tudi za navadne prakse – kar je drug način izražanja dvojne definicije predmetov kulturne zgodovine. (Chartier 2015: 423–424)

Odgovor na vprašanje, kaj je kulturna zgodovina, lahko preberemo tudi na [spletni strani Univerze Yale](#): »Kulturna zgodovina oživlja pretekli čas in kraj. Pri tem kulturni zgodovinarji podobno kot intelektualni zgodovinarji preučujejo prepričanja in ideje. Poleg zapisov intelektualnih elit upoštevajo tudi (včasih nenapisane) predstave manj privilegiranih in manj izobraženih. Te se odražajo v izdelkih namensko umetniške kulture, vključujejo pa tudi predmete in izkušnje iz vsakdanjega življenja, kot so oblačila ali kulinarika. 'Kultura' lahko pomeni tudi vsakdanja stališča, vrednote, predpostavke in predsodke ter rituale in prakse, ki jih izražajo, od magičnih verovanj do spolnih vlog in rasnih hierarhij. V tem smislu imajo naši instinkti, misli in dejanja prednike, ki jih lahko kulturna zgodovina osvetli in kritično preuči.«

Kulturna zgodovina preučuje tudi glavne zgodovinske koncepte, kot so moč, ideologija, razred, kultura, kulturna identiteta, odnos, rasa, percepcija, in nove zgodovinske metode, kot je pripoved o telesu. James Bourke je s svojo kulturno zgodovino strahu (*Fear: a cultural history*, 2006), opozoril, da kulturna zgodovina raziskuje tudi strasti, občutke in čustva, izhajajoč iz drobnih zgodovinskih sledi (Marsden in McCaffery 2014: xlix), z zanimanjem za telo (embodied histories) pa so se pojavile tudi nove teme, na primer debelost (Sander L. Gilman: *Fat: A Cultural History of Obesity*, 2008; Christopher E. Forth: *Fat: A Cultural History of the Stuff of Life*, 2019).

[Miri Rubin](#) razlaga, kaj loči kulturnega zgodovinarja od zgodovinarjev, ki se posvečajo npr. demografiji. Medtem ko slednji izračunava zgodovinska gibanja velikosti družine ali starosti ob poroki, kulturni zgodovinarji raziskujejo ideje o družini, obveznostih, zakonski zvezi z vsemi protislovji in točkami pritiska in konfliktov, ki so jih povzročili v življenju ljudi. Poleg preučevanja doktrine, teologije in cerkvenih struktur – področij, ki jih že dolgo preučujejo zgodovinarji religije – kulturni zgodovinarji raziskujejo prakse, s katerimi se je religija širila, doživljala, razlagala in uporabljala. To pomeni, da so bili kulturni zgodovinarji pogosto tudi inovatorji pri iskanju zanesljivih in izvedljivih načinov, kako se približati vsakdanjemu življenju ljudi, ki niso ustvarili veliko dokumentacije, in kako ga opredeliti. Vendar je kulturno zgodovino napačno obravnavati le kot »zgodovino ljudstva«; njene raziskave so prav tako poučne, če se nanašajo na sodišča, politiko in vojske, na umetnost in oblačila, literaturo, slovnico in glasbo redkih in privilegiranih.

Eno izmed temeljnih besedil za razumevanje kulturne zgodovine je tudi knjiga *Kaj je kulturna zgodovina?* (*What is cultural history?*, 2004), ki jo je napisal Peter Burke. V njej piše o različnih obdobjih zgodovinopisja. Najprej se ozre v 18. stoletje in ugotavlja, da lahko od 80-ih let tega stoletja »zasledimo zgodovine človeške kulture ali kulture posameznih regij in nacij«, in nato določi štiri faze kulturne zgodovine:

- »klasično« fazo,
- fazo »socialne zgodovine umetnosti«, ki se je začela v 30-ih letih 20. stoletja,
- odkritje zgodovine ljudske kulture v 60-ih letih 20. stoletja,
- fazo »nove kulturne zgodovine«.

Burke posamezne faze tudi natančno opredeli. Ker je knjiga dostopna v slovenskem prevodu in v številnih knjižnicah, ne bo težko poseči po njej in najti Burkove odgovore na zgoraj zastavljeno vprašanje.

Kot zanimivost omenimo še, da je že leta **1899** zgodovinar Reinhold Günther napisal ***Kulturno zgodovino ljubezni*** (*Kulturgeschichte der Liebe*). Ta knjiga ni predstavljala le zbirke znanstvenih, estetskih teorij in duhovnih idealov ljubezni od antike do avtorjeve sodobnosti, ampak tudi tudi polemiko proti monogamni poroki, ki jo nadzoruje država, kar pomeni, da je Günther problematiziral družbeno institucijo zakona kot polja, kjer se kažejo mehanizmi podrejanja posameznika družbenim normam in dogovoru, kar odpira novo polje razmisleka o razmerjih moči. To pa je pristop, ki je še danes pogosto prisoten v kulturnozgodovinskih raziskavah, pri čemer je seveda jasno, da se sodobni pristopi močno razlikujejo od Güntherjevega.

Spol kot analitična kategorija v kulturni zgodovini

Da bi razumeli, kako kulturna zgodovina pristopa k raziskavam spola, si moramo najprej razjasniti, kaj pod konceptom spola sploh razumemo in obravnavamo. Preberimo dve starejši izjavi, v katerih je problematizirana spolna identiteta.

»Človeška kultura ni niti v svojih predmetnih vsebinah nekaj brezspolnega, nič takega nima, kar bi jo postavljalo onstran moškega in ženske. Naša objektivna, predmetna kultura je pravzaprav v celoti moška kultura.«

Georg Simmel: *Filozofska kultura* [*Philosophische Kultur*, 1911] (cit. po Renner 1993: 156)

»Ženska se ne rodi kot ženska, temveč to postane.«

Simone de Beauvoir: *Drugi spol*, 1948

Navedeni izjavi sta nastali v 20. stoletju in predstavljata začetke premislekov o tem, da spolna identiteta ni nekaj v naprej določenega, temveč nanjo vplivajo številni dejavniki. Kot je bilo zapisano zgoraj, je spol kot raziskovalna kategorija vstopil tudi v kulturnozgodovinske raziskave, zato moramo spoznati, kako se je izoblikovalo njegovo današnje razumevanje. V drugi polovici 20. stoletja se je iz spoznanj, ki jih izražata tudi zgoraj zapisani misli, izoblikovala najprej delitev na biološki in družbeni spol:

»Koncept 'družbenega' spola/spolov (ang. gender-s) se je sprva nanašal na družbeno konstruiranost spolov v okviru spolnega binarizma (ženske in moški). S tem se je ustvarilo razlikovanje med družbenimi vlogami spolov in spolom kot naravno kategorijo (ang. sex), 'biološkim' ženskim in moškim spolom, njihovimi ospoljenimi telesi.

Opisana dihotomija 'naravni spol : družbeni spol' je vključevala pomembno ugotovitev, da ni neposredne vezi med anatomijo in fiziologijo ter družbenokulturnimi konstrukcijami spolov. Razlikovanju t. i. družbenega in biološkega spola je sledila razgraditev pojmovanja biološke telesnosti. Danes v epistemološko posodobljenima družboslovju in humanistiki prevladuje argumentacija, da so utelešenja spremenljiva glede na kulturna in družbena okolja, zato jih je mogoče razumeti zgolj v povezanosti biološkega/naravnega in družbenega/kulturnega spola.

Znanstvena tematizacija je razširila pojmovanje spola/spolov z vključevanjem različnih telesnih danosti ob rojstvu (medspolne osebe) ali v procesu medicinskih posegov. Še kompleksnejša je širitev iz perspektive spolnih identitet; ena od pričujočih administrativnih klasifikacij tako vključuje pet kategorij: moške, ženske, transspolne (ang. transgender) osebe, tj. 'transmoške', 'transženske', in 'drugo'.« (Šribar 2013: 184)

Preberite še misel Tanje Rener iz knjige *Biografska metoda in spolna struktura vsakdanjega življenja*:

»Vsakdanje življenje je radikalno seksualizirano najprej zato, ker ga spola doživljata različno, predvsem pa zato, ker je spol – v pomenu in razumevanju angloameriškega 'gender' – ena od konstitutivnih struktur vsakdanjosti tako na ravni vsakdanjih praks kot na ravni imaginarijev. Spol oziroma spolna razlika kot socialno konstruirana razlika je vpisana v socialna pričakovanja, v telesa in govorico vsakdanjosti.«

Prelomni prispevek k razumevanju nastajanja družbenega spola pa pomeni teoretska misel Judith Butler. Premislite navedek iz njene knjige *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*:

»Predpostavka o binarnem sistemu družbenega spola implicitno vzdržuje prepričanje, da družbeni spol posnema biološkega; tako je družbeni spol odsev biološkega ali drugače omejen z biološkim spolom. Če konstruirani položaj družbenega spola teoretiziramo kot radikalno neodvisnega od biološkega spola, sam družbeni spol postane prosto drseč izum: zato bi lahko *moški* in *moškost* označevala tudi žensko telo kot moško, *ženska* in *ženskost* pa moško telo kot žensko.« (Butler 2001: 18)

Domnevo, da družbeni spol normativno posnema biološki spol in je le njegov odsev, imenujemo **biološki**

esencializem. Ta temelji na ideji, da lastnosti in vedenje posameznikov in posameznic narekujejo neki vidiki biologije, kot so geni.

Po drugi strani se je v poststrukturalističnih obravnavah problematike spola in spolnosti uveljavila ideja **družbenega konstruktivizma**, ki je vpeljala predpostavko, da družbeni spol ni edini, ki je konstruiran, ampak da je tudi biološki spol konstrukt, ki je ustvarjen v ospoljenih (ang. gendered) diskurzivnih praksah.

»Družbenega spola ne smemo razumeti kot zgolj kulturni vpis pomena na že prej dani biološki spol (pravna koncepcija); družbeni spol mora označiti tudi sam proizvodni aparat, s katerim se vzpostavi sama biološka spola.« (Butler 2001: 19)

Ker bomo spol obravnavali_e v historični perspektivi, bomo večinoma razpravljali_e o ženskem in moškem spolu, saj so se avtorice in avtorji iz obravnavanega obdobja, pa tudi institucionalne prakse ukvarjale s spolom na dihotomni način. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da so mnoge posameznice in posamezniki imeli probleme s pripisano spolno identiteto in so se s tem spopadali na različne načine, o katerih bo govor v posameznih poglavjih.

Kaj je feministična teorija?

Feministična teorija je razširitev feminizma (razumljenega kot praktično družbeno gibanje, ki se ukvarja z neenakostjo spolov) v teoretični diskurz. Feministična teorija je nedvomno eden najpomembnejših in najvplivnejših intelektualnih tokov 20. stoletja. [...] Kljub svoji raznolikosti in skoraj neomejenim različicam ima feministična teorija v svojem jedru štiri glavne cilje: (i) pojasniti izvor in vzroke

V osemdesetih letih 20. stoletja se tudi v zgodovinoisju odpre premislek o spolu kot analitični kategoriji. Pomembno zgodnje zgodovinoisno delo, ki ga lahko umestimo v tovrstne raziskave, je knjiga Joan Wallach Scott ***Spol in politike zgodovine (Gender and the Politics of History, 1988)***, ki je delo o kulturni zgodovini, zgodovini spola in zgodovini nasploh. Zgodovinarica kategoriji »moški« in »ženska« razume kot besedi s pomenom, ki zelo presega zgolj biološko razliko. O obeh kategorijah, kot ugotavlja, obstajajo nizi predpostavk in asociacij, ki daleč presegajo fizične zmožnosti in so globoko zakoreninjene v zgodovini in jeziku. Avtorica jih ponazori s primerom iz srednjega veka, ko so ženskemu spolu, kakor je mogoče razbrati iz tedanjih zapisov, pogosto pripisovali bolezenskost (nagnjenost k boleznim), šibko moralno presojo, disimulacijo, lahkovernost, nižjo pričakovano življenjsko dobo, šibke sposobnosti sklepanja in še kaj.

Za Joan W. Scott je spol »znanje, ki določa pomen telesnih razlik«. Uporablja se v podobah, besedilih in praksah za

oblikovanje pomenov, ti pomeni pa nato oblikujejo razumevanje in izkušnje ljudi.

Zgodovinske študije, ki so upoštevale spol kot raziskovalno kategorijo, so prevzemale razumevanje spola, kakršno se je razvilo v ženskih študijah in feministični teoriji. Ženske študije so prve odprle spol kot problem, saj so izhajale iz spoznanja, da so bile ženske spregledana kategorija v raziskavah na vseh področjih. Tovrstni premisleki so odprli polje **feministične teorije**.

Preberite, kako ameriška zgodovinarica Nancy Cott razloži povezavo med spolom in zgodovino in kako opredeli zgodovino spolov:

neenakosti spolov; (ii) razložiti delovanje in obstoj tega stanja; (iii) opredeliti učinkovite strategije za doseg popolne enakosti med spoloma ali vsaj za ublažitev učinkov obstoječe neenakosti; in (iv) zamisliti svet, v katerem spolna neenakost ne obstaja več. (Buchanan 2010)

Nancy Cott: Kaj je zgodovina spola? (What Is Gender History?)

»Človeško razumevanje spolnih razlik – številni in različni načini, v katerih se obstoj moškega in ženske pojavlja v družbenih odnosih, prepričanjih, praksah in institucijah – to je spol. Ker so pojmi spola produkt človeške kulture, niso stalni, ampak so značilni za določen čas in kraj. To pomeni, da je spol po svoji naravi zgodovinski. Opredelitev spola je vedno prisotna, vendar nikoli statična. Tudi v določenem času in prostoru se kategorije moškosti in ženskosti oblikujejo, širijo, izpodbijajo, preoblikujejo in potrjujejo. Zato se bodo reprezentacije in udejanjanje spolnih atributov in lastnosti pojavljali na vseh področjih, na katerih ženske in moški živijo in razlagajo svoja življenja.

Zgodovina spolov ne zmanjšuje pomena zgodovine žensk, temveč jo vključuje in krepi. Zgodovina spolov ženskam ne priznava le vloge zgodovinskih akterk, temveč tudi zavrača predpostavko, da so moški nevtralna bitja, katerih moškost in spolnost ne zahtevata pozornosti. Ta perspektiva predpostavlja, da vsak zgodovinski subjekt oblikujejo in nanj vplivajo lastnosti spola – in obstoj spolnega binarnega sistema.« (Cott; prev. K. Mihurko)

Tudi Burke omeni raziskave žensk v (kulturni) zgodovini. Kot prelomno delo na tem področju navaja serijo knjig *Zgodovina žensk na zahodu (Histoire des femmes en Occident, 1990–1991)* v petih zvezkih, ki

sta jo kot glavna urednika podpisala Georges Duby in Michelle Perrot. Feminizem je po njegovem mnenju prav tako globoko vplival na kulturno zgodovino kot raziskave zahodnjaških predsodkov (najznamenitejša knjiga na tem področju je gotovo Saidov *Orientalizem*).

Zgodnje raziskave zgodovine spola so se torej osredinjale na ženske, saj so bile te dolgo skoraj povsem spregledana skupina. Če se ozremo na to, kaj je vsebina zbirke *A cultural history of women*, so bila področja, ki so se nanašala na žensko, naslednja: življenjski cikel, telesa in spolnost, religija in ljudska verovanja, medicina in bolezen, javni in zasebni svet, izobraževanje in delo, moč in umetniška reprezentacija. Vsaka od šestih knjig vse te tematike obravnava v določenem zgodovinskem obdobju. A kmalu je postalo jasno, da so bili s takšno metodologijo, kot so jo razvile ženske študije in feministična teorija, moški spregledani.

Kaj je pojem hegemonie moškosti?

»V svojem temeljnem delu *Masculinities* iz leta 1995 ga je uvedel R. Connell (v slovenščino je bilo prevedeno leta 2012). V njem opredeljuje več vrst moškosti, poleg hegemonie, ki je kulturno dominantna ter se v družbi perpetuira in ohranja s pomočjo države in oblasti, opozarja še na marginalne in soudeležene moškosti. Hegemonie moškosti se kažejo v različnih družbenih praksah (pa tudi socialnih in kulturnih)

Ivana Kobilca: Ivan Hribar (okoli 1920–1926)

V članku *Men's History, Gender History, or Cultural History?*

Konstantin

Dierks postavlja začetek tovrstnih raziskav v leto 1996, ko je profesor Bruce Dorsay zasnoval predmet Zgodovina moškosti v Ameriki 1750–1920.

Dierks predstavi kasnejše monografije s tega področja: študijo Shawna Johansena o očetovstvu v protestantskih družinah v Združenih državah Amerike, ki prikaže, kako so bili očetje dejavno vključeni v družinsko življenje, in da prostor zasebnega ni bil zgolj ženski prostor. Številne raziskave so se posvetile vprašanju o hegemoni moškosti in podrejenih moškostih, vendar predvsem s stališča moških, ki so pisali o svojem spolu, kako so na to gledale ženske, pa je bilo spregledano. Dierks na vprašanje, v katero disciplino sodijo obravnavana dela, ne odgovori, zato ni povsem jasno, kaj si predstavlja pod (kulturno) zgodovino moškosti oziroma spola.

Novejše raziskave različnih tipov moškosti v zgodovini poudarjajo spremenljivost same kategorije moškosti. Tako Alexander Maxwell v raziskavi madžarskih moškosti v dolgem 19. stoletju, ki jo sam označi kot delo, ki poveže kulturno zgodovino madžarske moškosti z vsakdanjimi praksami, ugotavlja, »da se je pojmovanje ‘madžarskega naroda’ pomembno spremenilo; te spremembe se odražajo v različnih tipih moškosti« (Maxwell 2024: 34). V dvajsetih letih 19. stoletja je mogoče govoriti o aristokratski moškosti, ki je povezana tudi s »težnjo po združevanju ‘nacionalnosti’ in ‘plemstva’ (Maxwell 2024: 35). Zunanji znaki te moškosti so košati brki, pomembni pa so tudi telesna moč, vzdržljivosti in pogum. Naslednji tip moškosti so izoblikovali liberalci, ki so »s spodbujanjem moškosti prek izobrazbe ali morda prefinjenosti pod vprašaj postavili prevladujočo fizično moškost« (ibid. 39). Kot pomemben zunanji znak madžarske moškosti Maxwell navaja kajenje cigar, vendar se pri prefinjenih moških to ne odvija v družbi žensk. Tako brki kot kajenje kot simbol madžarskega domoljubja izključujejo ženske, kar za Maxwella potrjuje dejstvo, da je narod skupnost, v katero so vključeni le »bratje« (ibid. 45).

V slovenskem prostoru je zgodovinske moškosti prva temeljiteje obravnavala Irena Selišnik v članku *Politične moškosti na Kranjskem v 19. stoletju*, kjer je tudi na kratko povzela dotedanje mednarodne raziskovalne trende in ugotavljala, da je »koncept moškosti zlasti za kulturne zgodovinarje ostal predvsem vrsta pogleda, ki je obogatil kulturno zgodovino, ne pa samostojen fenomen. Sodobne historične analize moškosti tako večkrat prezrejo razmerja med moškostjo in drugimi identifikacijami (intersekcionalnost), ki tvorijo identiteto in oblastna razmerja, predvsem pa prezrejo vsakodnevne prakse moškosti, kaj torej moški počenjajo, in se bolj ukvarjajo s predpisanimi normami za moško ravnanje (Tosh, 2011, 19–20). V srednjeevropskem prostoru so nekatere zgodovinske študije presegle to dilemo, so se pa osredotočile predvsem na obravnavo vojaške moškosti (Maxwell, 2015, 537; Hagemann, 2006), čeprav najdemo tudi dela, ki se dotikajo očetovstva in moške seksualnosti (Hanisch, 2005). Slovenski zgodovinarji in zgodovinarke se z moškostjo večinoma niso podrobneje ukvarjali, čeprav jo nekateri posredno naslavljajo, med njimi teksti Janeza Cvirna in Roka Stergarja za 19. stoletje.« (Selišnik 2020: 253)

O tem, da je družbeni spol danes neločljiv del kulturnozgodovinskih raziskav, priča tudi vključitev tega koncepta v zbornik *The Cultural History Reader*, in sicer je to prvi koncept, ki je v zborniku predstavljen. Opredeljen je tako:

(Armengol, 2013, 2), ki so povezane tudi z moškim telesom in imajo politične implikacije.« (Selišnik 2020: 254)

»Hegemona moškost zagotavlja ali se obravnava kot zagotovilo za prevladujoč položaj moških in podrejenost žensk. Hegemona moškost je definirana v nasprotju s homoseksualno moškostjo in je hkrati rasistična, definirana na številne ‘nebele’, podrejene moškosti.« (Crnović 2017: 90–91)

»SPOLNA IDENTITETA IN ODNOSI so že dolgo prepleteni z drugimi vidiki prizadevanj ljudi za iskanje smisla v življenju – na primer v povezavi z otroštvom, vero, pismenostjo in vojno. Ker so tako tesno povezani z mnogimi drugimi vidiki življenja ljudi, se je oblika spolnih razmerij v preteklosti in v različnih družbenih okoljih nujno spreminjala, kar odraža spremembe v vzorcih prilagajanja med »vlogami moških in vlogami žensk«. Ker pa se dihotomija med moškim in ženskim zlahka zdi biološko danost, so se vloge, dodeljene na podlagi spola, pogosto zdele nespremenljive in ne vezane na čas. **Prva naloga kulturnih zgodovinarjev je pokazati, kako so se te vloge spreminjale, čeprav je to mogoče storiti na različne načine.** Wahrman (2004) trdi, da je velika sprememba v dožemanju spolov med Britanci nastala v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja. Drugi poudarjajo dolgoročno kontinuiteto, čeprav dopuščajo spremembe.

Sistematične ovire za možnosti žensk, da dosežejo individualno avtonomijo, so obstajale skozi stoletja, čeprav se je njihova narava spreminjala. Prav zato, ker je moška prevlada temeljila na prepletenih učinkih običajev v mnogih kulturnih sferah, se je ohranila od srednjega veka do 19. stoletja kljub pomembnim spremembam, ki so spremenile njene bolj očitne manifestacije.« (McAffery in Marsden 2014: 1; prevod in poudarek Katja Mihurko)

Spol je pomembna raziskovalna kategorija tudi v [Mednarodnem društvu za kulturno zgodovino](#). Ena izmed konferenc društva je bila naslovljena [Spol in generacije](#), leta 2024 pa je [plenarno predavanje na temo moškosti izvedel Christopher E. Forth](#).

Kako razumemo dobo meščanstva in kako področje *Slovensko*?

Pod dobo meščanstva na Slovenskem razumemo obdobje od slovenskega narodnega preporoda, torej od druge polovice 18. stoletja, do leta 1945, ko nastane nova državna tvorba, v kateri meščanstvo kot družbena skupina ni več prisotna.

Družina igralskega para – Anton Cerar Danilo in Avgusta Danilova (Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

Toda kaj meščanstvo sploh je in kako se je razvijalo v habsburški monarhiji? O tem lahko beremo v članku Ernsta Bruckmüllerja [Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva](#):

»Z nemškim pojmom Bürger – meščan so povezane tri različne pomenske ravni: a) polnopraven prebivalec (privilegiranega) mesta v staroevropski (fevdalni) družbi; b) državljan; c) meščan po premoženju (Besitzbürger) in izobrazbi (Bildungsbürger) 19. in zgodnjega 20. stoletja. V nadaljnjem

bo govor o 'meščanstvu' v zadnjem pomenu (četudi se ni mogoče izogniti stičnim točkam z obema drugima pomenskima ravnema). Zdajšnja diskusija izhaja iz tega, da 'meščani' niso bili enoten razred, temveč konfiguracija različnih družbenih skupin. 'Meščanskost' naj bi torej v prvi vrsti pomenila 'kulturo', nekakšen kulturni habitus, skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja.

Ta kultura je bila kar najtesneje povezana s samorazumevanjem 'premoženja in izobrazbe'. Omenjena socialna konfiguracija se je približno ujemala s privilegirano volilno pravico v mestih in trgih po letu 1861. Sem so vsekakor sodili bankirji in veletrgovci, industrijski podjetniki, tehniki in inženirji, advokati, zdravniki, profesorji, učitelji, vodilni nameščenci in uradniki. Njihova enotnost se je izražala v skupnem credu, ki je v bistvu temeljil na razsvetljenstvu in na veri v racionalno razlogo in obvladljivost sveta.« (Bruckmüller 1991: 372)

»[...] Nova meščanska publika, ki so jo sestavljali najrazličnejši uradniki, učitelji, profesorji, zdravniki, odvetniki (ampak le malokateri obrtniški podjetnik), je dovzetna za novo literarno kulturo, ki se je odražala na ravni podjetij in na delovnem trgu sprva s povečanjem števila knjigarn, založb, čitalnic, knjižnic in knjigoveznic.« (Bruckmüller 1991: 373)

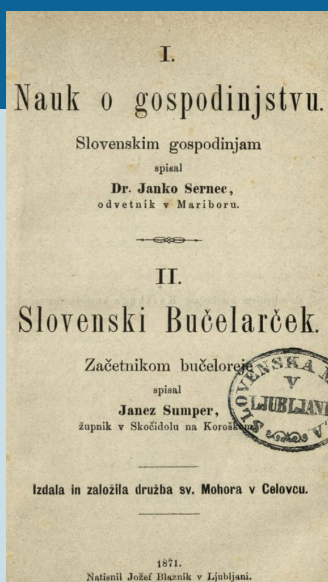
Za raziskavo, ki povezuje meščanstvo s spolom, je pomembno tudi, da so bili meščanom skupni »vzorci obnašanja, ki so segali od izbire oblačil, rabe nazivov, dekoracije domačih prostorov do etikete obnašanja za mizo« (Ličen 2023: 24).

Četudi smo obdobje, v katerem bomo preučevali_e kulturno zgodovino spolov, poimenovali_e doba meščanstva, ne bomo ignorirali_e delavskega razreda. Hkrati se bomo zavedali_e, da tudi meščanstvo ni enovita skupina, temveč ga sestavljajo predstavniki različnih poklicev, premoženja in izobrazbe.

Z besedo *Slovensko* pa razumemo področja v habsburški monarhiji, kjer je živelo prebivalstvo, ki je govorilo slovenščino. Ker je bilo številčno več ustanov in društev zastopanih v deželi Kranjski, bo pozornost usmerjena pretežno v Ljubljano kot njeno središče. Seveda so na tem območju živeli tudi pripadniki in

pripadnice drugih narodnosti, vendar se bomo glede ustanov posvetili le slovenski kulturni skupnosti, ki je postajala iz leta v leto bolj medsebojno povezana. Četudi je jasno, da lahko celovito in poglobljeno razumevanje tematik, ki jih obravnavamo, pridobimo le s pristopom, ki ni le nacionalno fokusiran, bi raziskava drugih nacionalnih skupnosti močno presegla obseg tega predmeta in učbenika. Koliko bolj bogata je primerjalna perspektiva, pa dokazuje knjiga *Meščanstvo v zalivu* Daše Ličen, ki raziskuje društveno življenje v habsburškem Trstu in pri tem presega nacionalne omejitve.

Za raziskovanje spola v dobi meščanstva je pomembno tudi to, da je ta družbeni razred razvil posebno ideologijo, »ki je utemeljevala nove oblike delitve dela med moškim in žensko, to pa je privedlo do oblikovanja stereotipnih karakteristik po spolu, v vsakdanje življenje pa se je ostro zarisala meja med javnim in privatnim« (Studen 1994: 150). Ta ločnica je lepo razvidna v knjigi pravnika, publicista in narodnega buditelja Janka Serneca *Nauk o gospodinjstvu* (1871).

Janko Sernec: *Nauk o gospodinjstvu* (1871)

Den na den se trudimo moške, pridelovati živež in obleko, postavljati poslopja, braniti svoj dom z orožjem, množiti blago v hiši na vse strani. Z eno besedo, mi moške smo večidel tvorniki, Latinec reče producenti. Ve žene pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skrbeti za uživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos vžitka, da mu diši, da se zopet pokrepča za daljni trud; ve morate skrbeti, da se ohrani blago, po moških pridelano, in da doseže svoj namen po zmernem in pametnem povžitju. Latinec bi rekel: Vaša naloga v narodnem gospodarstvu je uravnanje konsumpcije. Kako lepa naloga! trudnemu priskrbeti mir in pokrepčanje; gladne sititi, žejne napajati; tako pa vsako čelo po hiši zvedriti, vsako serce zveseliti! (Sernec 1871: 3)

Kako se je ta ločnica kazala v slovenskem meščanstvu, boste ugotovili_e v naslednji nalogi.

Naloga

Preberite nekrologa [Franje Tavčar](#) in [Ivana Tavčarja](#) v časniku *Slovenski narod*. Podčrtajte

besede, s katerimi so opisane njune karakterne lastnosti, in jih izpišite. Povzemite najpomembnejše postaje na njuni življenjski poti in jih prav tako vpišite v razpredelnico. Ali opazite razlike v dojemanju njune družbene vloge? Ali so razlike povezane s tradicionalnimi spolnimi vlogami? Utemeljite svoj odgovor.

Franja Tavčarjeva

Franja Tavčar (Vir: Wikipedia)

Franja Tavčarjeva

Ljubljana, 8. aprila.

Umrla je plemenita, hrabra i značajna slovenska žena Franja Tavčarjeva.

Pred dvema mesecema je praznovala svojo 70 letnico. Vsa napredna slovenska javnost ji je tedaj izkazala spoštovanje in zahvalo za neumorno, nesebično in plodno javno delovanje, ki je izpolnilo zadnja desetletja jubilantke. Ves narod ji je tedaj želel, da bi še dolgo vodila nase napredno ženstvo, da bi ji bilo usojeno še dolgo vzpodbujati mlado generacijo k delu v korist skupnosti, k delu za zmago napredne miselnosti.

S cvetjem in čestitkami jo je tedaj obsula Ljubljana. Iz vseh krajev Slovenije so prišle žene in dekleta. Iz vseh krajev Slovenije so prišli zastopniki javnih društev in ustanov, vsi so prinesli čestitke in cvetje. Ginjena od veselja je Franja Tavčarjeva sprejemala častilce in jih vzpodbujala k delu za misel, kateri je žrtvovala najlepša leta svojega

življenja po vzgledu svojega moža dr. Ivana Tavčarja. Še nobeni slovenski ženi ni javnost izkazala ob taki priliki tolike pozornosti in tolike časti.

Včeraj ponoči ob 23.15 je nehalo biti plemenito in hrabro srce Franje Tavčarjeve. Danes zjutraj je slovenska javnost iz jutranjih časopisov izvedela tužno vest o njeni smrti. Tisočera srca njenih oboževalcev in oboževalk, njenih učenk in sodelavk, njenih prijateljev in prijateljic je ta vest napolnila z žalostjo. Širša javnost ni vedela o njeni bolezni. Gospa Franja Tavčarjeva se ji je z občudovanja vredno življensko energijo upirala. Opešale so ji zadnja leta samo noge. Oprta na palico je posečala zadnje čase dobrodne prireditve. Ob 70 letnici smo še občudovali njeno duševno čilost, podjetnost in prisebnost. Sprejemala je številne deputacije iz vse Slovenije, poročevalcem je ustregla rada in jim pripovedovala o najzanimivejših dogodkih iz svojega javnega udejstvovanja. Njen spomin je bil še svež. Kakor vedno, tudi v najtežjih časih, je ob sedemdesetletnici brez strahu povedala s plemenito samozavestjo, kako se je borila s sodelavkami za duhovno in narodno svobodo. Pogumno je izjavila, da bi brez njene pomoči naše ženstvo ne zbralo podpise za majniško deklaracijo, kar nekaterim ni bilo všeč. Franja Tavčarjeva je ljubila nad vse svoj narod, zaradi tega je v usodnih dneh skušala zblížati napredno ženstvo in ženstvo, ki se imenuje katoliško. Velikodušnost te slovenske žene, njena zdrava pamet in njena plemenitost se je pokazala v velikih prilikah, baš ob takih prilikah pa je ženstvo nasprotnega tabora pokazalo svojo ozkosrčnost in strankarsko odvisnost. Pokojno Franjo Tavčarjevo je napad časopisja iz Kopitarjeve ulice ob 70 letnici užalil, ker so ji podtikali slab namen. Z besedo »klerikalke« prav gotovo Franja Tavčarjeva ni imela namena kogarkoli žaliti in psovati. Dobila je zadoščenje na dan po smrti. Današnji jutranjik iz Kopitarjeve ulice ugotavlja, da je »Franja Tavčarjeva sicer delovala v nam nasprotnih političnih vrstah, toda bila je vseskozi ljubezniva in korektna gospa plemenitega srca, ki je imela za vsakogar dobro besedo in odprto roko. Da, korektna je bila tudi ob 70 letnici.

Franja Tavčarjeva je bila rojena 8. februarja l. 1868 v Ljubljani na Starem trgu v hiši št. 2 kot hči nadtelegrafista Gustava Košenine in njegove žene Frančiške, rojene Arcetove, hčerke imovitega Ljubljana. Kmalu je izgubila očeta in mater. Mati, ki je bila izredno lepa ženska, je umrla dva meseca po rojstvu Franjice, oče je podlegel tri leta nato pljučnici. Siroto Franjico je vzgajala skrbno kakor pravi mati teta Ajka Acetova s pomočjo strica Rajka Aceta in strica Franca Lukmana, tedaj najuglednejšega in zadnjega ljubljanskega trgovca s čipkami. Stric France Lukman, ki je bil znan pod imenom »špickramar« in je ostal samec, je ustvaril dom Arcetovim in siroti Franjici Košeninevi na Poljanski cesti. Male Franjice se je prijelo ime »špickramerjeva Francka«. Že v šoli pri uršulinkah je Franjica pokazala veliko zanimanje za slovenski jezik in se navduševala za tvorce slovenske narodne kulture. Razvila se je v krasno dekle, v katero se je zaljubil dr. Ivan Tavčar, ko mu je bilo 35 let. Dne 22. maja 1. 1887 sta se poročila v šentpetrski cerkvi. Nevesta je imela komaj 19 let.

V srečnem in vzornem zakonu je Franja Tavčarjeva rodila štiri sinove, Ivan je advokat, Ante bančni ravnatelj, Igor zdravnik in Fran inženjer. Hčerka Pipa se je poročila z zagrebškim industrijalcem Arkom. Razen sina Frana, ki se mudi poslovno v Črni gori, so bili vsi otroci ob smrtni postelji, ko je Franja Tavčarjeva mirno prestopila prag iz življenja v smrt.

Ob 70 letnici je Franja Tavčarjeva izjavila: »Resnično sem vesela, da napredne narodno zavedne žene v teh desetletjih, ki so za nami, nismo delale zaman.« Imela je je v resnici velike uspehe pri organizaciji našega ženstva. Leta 1901 je ustanovila »Splošno žensko društvo«, ki je matica naših ženskih organizacij. Skrb za napredek našega ženstva in zlasti skrb za mladino jo je vodila vsa nadaljna leta in jo vzpodbujala k javnemu delovanju. Ustanovila je prvo slovensko »Žensko telovadno društvo« pa prvi ženski sokolski odsek pri Sokolu. Sodelovala je pri ustanovitvi Otroške bolnice, Dečjega doma, Višje dekliške šole, internata Mladike, po prevratu pa pri ustanovitvi Doma visokošolk in Doma Franje Tavčarjeve v Kraljevici. V usodnih in težkih časih med svetovno vojno je organizirala dobrodelne akcije za naše fante na fronti in v zaledju. Tudi v teh časih se ni bala priznati, da je Slovenka in Jugoslovenka. Tedaj je imela že odlikovanje kralja Petra I., katerega je dobila leta 1911, ko je prinesla v Beograd prispevek slovenskih žen za poplavljenice v Srbiji. Bila je prva slovenska žena s tako dragocenim odlikovanjem. Bila je tudi najbolj ponosna na to odlikovanje in ga ni vrnila med vojno, ko so ji oblasti grozile. Blagopokojni kralj Aleksander I. Zedinitelj ji je izkazal ob vsaki priliki svojo naklonjenost, kraljica Marija jo je ljubila in spoštovala, saj je bila dolgo vrsto let njena častna dvorna dama. Po prevratu je ustanovila podružnico Kola jugoslovanskih sester v Ljubljani in dala pobudo za ustanovitev podružnice tega društva po vsej Sloveniji. Ob 60 letnici in ob 70 letnici je dobila dve jugoslovanski odlikovanji, pred leti pa tudi visoko bolgarsko in visoko češkoslovaško odlikovanje. Bila je prva častna meščanka Ljubljane.

Svojo plemenito naklonjenost mladini je pokazala tudi s tem, da je stopila na čelo konzorcija »Zvončka«. Odločilen je bil njen vpliv v številnih ženskih organizacijah, bila je v resnici voditeljica našega ženstva in ustanoviteljica vseh važnejših dobrodelnih ustanov in zavodov. Postavila si je s smotrnim in zavestnim delom najlepši in najtrajnejši spomenik, ki bo bodočnosti pričal o njeni plemenitosti, pogumnosti in brezmejni dobroti.

Pogreb bo v nedeljo.

Dopoldne so uslužbenci mestnega pogrebnege zavoda na domu pokojne gospe Franje pripravili vse potrebno za mrtvaški oder, na katerega bodo položili njeno truplo takoj po prevozu iz Leonišča. Določena je tudi že ura pogreba. Ljubljana bo spremila blagopokojno gospo na njeni zadnji poti v nedeljo ob 14. Pogreb bo iz hiše žalosti Breg 8, od koder bo krenil po Novem trgu, Gosposki ulici na Kongresni trg, od tod pa po Šelenburgovi ulici, Aleksandrovi in Bleiweisovi cesti na Celovško cesto do pivovarne Union, kjer bodo krsto z zemskimi ostanki plemenite pokojnice položili na avtofurgon, ki jo bo prepeljal na Visoko, kjer jo bodo ob 17. položili v rodbinsko grobnico k njenemu možu dr. Ivanu Tavčarju.

(Vir: [Slovenski narod](#), 8. 4. 1938, [številka 79](#))

Dr. Ivan Tavčar, Slovenski narod, 20. februar 1923

DR. IVAN TAVČAR

Umr! je – mož.

S. Gregorčič.

Po večletni ljuti borbi s Vsekrtilko Smrtjo, ki ji je po večno veljavnih zakonih brezpogojno plen vse, kar se rodi smrtnega, je včeraj izdihnil svojo plemenito velko dušo eden največjih sinov, kar jih je kedaj rodila dobra, zlata, a bedna slovenska mati.

Izdihnil je dr. Ivan Tavčar.

Umr! je – mož!

Dr. Ivan Tavčar je vzrastel iz osrčja naše slovenske zemlje in je tako izrazil predstavitelj našega plemena, naše kulture in vseh naših stremljenj, vsega našega življenjskega boja, vseh naših visokih ciljev in vzorov, vsega našega trpljenja in upanja v lepšo bodočnost, kakor jih imamo v vsej svoji

preteklosti le prav neznatno število.

Vsak narod ima v svoji knjigi Življenja na najodličnejšem mestu zapisana imena svojih največjih osebnosti, najizrazitejših predstavnikov svoje narodne in vsečloveške individualnosti. Njegove velike vrline so istovetne z najlepšimi potezami v splošno človeškem, vsečloveškem značaju. In te velepotenze vsečloveškega, božanstvenega značaja se oživetvarjajo v največjih duhovih posamnih narodov.

Naši najsvetlejši vzorniki so možje, ki so združili v svoji osebnosti v čudovito skladje vse, kar je najlepšega in največjega v nepopolnem mikrokozmu vsega človeškega. Ivan Tavčar je bil naš slovenski – človek. Po svoji zunanosti je bil v svoji mladeniški in moški dobi vse do tistih let, ko je začela trkati na njegova vrata neizprosna morilka vsake energije in vse lepote, mož, kakor da ga ni rodila v bolečinah stokajoča mati; bil je mož, o katerih pravi naš moderni poet, da so se izvili gori iz boka. – V tej orjaški človeški lupini pa so bili v najlepši pestrosti nasuti biseri pravega, najplemenitejšega, iskrenega notranjega življenja. Tu notri je bilo »življenje njegovega življenja«. Kdorkoli je imel priliko, seznaniti se s tem njegovim večnim življenjem, je neoporečna priča o čednostih in lepotah velike Tavčarjeve duše.

Veliki duh Tavčarjev je plaval že v prvi svoji mladosti in v vsej svoji poznejši dobi nad toli vroče

ljubljeno zemljico slovensko, obkroženo od vseh strani z neprijateljskimi silami, tresoč se le prečesto v smrtni groznici. Njegovo sveto prepričanje, da se more naš narod na tem tako strašno ogroženem koščku slovanske zemlje ohraniti in rešiti le s pomočjo svoje lastne kulture, ki ima svoje vrelišče in žarišče v lastnem ljudstvu, iz katerega mora vzrasti narod, je rodilo Emila Leona – pisatelja Ivana Tavčarja. In slovenski narod je sprejemal iz svojevrstnega umetniškega peresa Tavčarjevega biser za biserom v lepi vrsti od prvih črtic o bolestit in radostih naših gorjancev pa do onega v naši literaturi brezprimerne, čudovitega »Cvetja v jeseni«, s katerim se je kot silna pisateljska individualnost za večno poslovil od svojega naroda.

Naša slovstvena zgodovina nam bo podala o pisatelju Tavčarju sklepno sodbo, ki bo njegovemu velikemu geniju pravična in zanj ter za našo nacionalno kulturo nadvse častna.

Kultura more ohraniti naš narod v njegovi težki življenjski borbi. In kulture ni brez prave svobode. To je bila druga velika maksima mladega in starega Emila Leona in dr. Ivana Tavčarja. Bil je ves čas svojega blagoslovljenega življenja naš veliki borec za svobodo, naš voditelj na poti skozi temo tja proti jasnim, solnčnim ciljem svobode in kulturnega napredka. Boril se je z vso ostrostjo svojega duha, z vso svojo življenjsko energijo zoper mračne sile, ki so bile nevarne napredku in svobodnemu, neoviranemu razmahu naše duševne energije, naših umetniških in znanstvenih stremeljenj.

Vse, kar je bilo v dolgih desetletjih resnično narodnega in naprednega, iskreno vnetega za srečo in lepšo bodočnost našega rodu, je bilo v naprednem političnem taboru, ki ga je ponosno, vztrajno in nesebično čisto vodil dr. Ivan Tavčar, najdoslednejši, najnačelnejši in najčistejši naš politični voditelj.

»Umrli je – m o ž!

Kje tak je še med nami?»

Dr. Ivanu Tavčarju je bilo dano, da je učakal ujedinjenje slovenskega naroda z brati na jugu v eno narodno državo. Izpolnil se mu je san, ki ga je sanjala njegova bogata duša v opojnih trenutkih, ko se je oddaljila od krute realnosti suženjstva, ki nas je vse pritiskalo k tlom, ki ga je prenašal zlasti on z največjim samozatajevanjem v zadnjih letih pred razsulom habsburškega carstva.

Videl je še kot izvoljeni poslanec ljube mu Ljubljane, kjer so bile vse najtrdnjše korenine njegovega bistva, narodno skupščino, ki je položila temelj naši državi. Nato se je vrnil – njegova večletna bolezen ga je k temu prisilila – v svoj rodni slovenski zavičaj in je s stoično mirnostjo in udanostjo pričakoval, kar je neizogibno.

Bogato, blagoslovljeno življenje velikega moža – stoično mirna, lepa smrt našega velikana, ki tolaži vse njegove ljube, ki so mu bili kot svojemu dobremu očetu tako iskreno udani.

Končano! Kar je smrtnega na njem, se izroči v par dnevih naši slovenski zemlji, katere vrednost in lepoto je ovekovečil v svojih nesmrtnih delih.

Kar je nesmrtnega, večnega v njegovih delih, v njegovih spisih, v njegovem plemenitem značaju, vse to gre z njim pred prestol Vernega, da bo pričalo o njegovem velikem, nesmrtnem delu za narod, za Človeštvo.

A vsi ti njegovi velečini čustva in uma naj se vrnejo izpred prestola Božanstva v našo domovino,

na našo zemljo, v našo kraljevino in jo naj store – srečno! In če bo naša domovina srečna, bo srečen tudi veliki Duh našega Ivana Tavčarja, ki naj bdi nad njo v vekov veke.
Večna slava nesmrtnemu geniju dr. Ivanu Tavčarju!

Poglobljeno branje

Za razširitev in poglobitev znanja o tem, kaj vse obsegajo kulturnozgodovinske raziskave, preberite knjigo [*Europe: A Cultural History*](#).

1.

PRAVICA DO IZOBRAŽEVANJA

Predvidene kompetence in učni izidi

V tem poglavju boste osvojili_e znanje o tem, kako se je razvijalo šolstvo na Slovenskem in kakšne so bile razlike med izobraževanjem dečkov in deklic od srednjega veka do konca prve svetovne vojne. Z branjem odlomkov iz egodokumentov boste poglobili_e razumevanje te tematike in bili_e sposobni prepoznati, kako spol vpliva na možnosti izobraževanja. Seznanili_e se boste z različnimi viri, iz katerih lahko spoznamo razlike med ženskim in moškim izobraževanjem. Spoznali_e boste načine, s katerimi so ženskam odrekli sposobnosti za izobraževanje, kakor se razkrivajo iz publicističnih in strokovnih besedil dolgega 19. stoletja. Pridobljeno znanje boste sposobni_e prenesti na druga področja, kjer so ženske imele manj pravic kot moški.

Kako so se izobraževali dečki in deklice na Slovenskem?

Srednjeveško šolstvo

Pred obdobjem reformacije je bil razvoj šolstva v slovenskem etničnem prostoru podoben evropskim zgledom. Privilegiran sloj so bili plemiški in meščanski sinovi, ki so obiskovali samostanske šole. O izobraževanju deklic piše Tatjana Hojan, da se najstarejši znani podatki nanašajo na samostan dominikank v Velesovem pri Kranju: »Ta samostan je že leta 1505 dobil privilegij, da smejo nune v samostanski šoli poučevati dekleta, 'zlasti tista, ki so pleminitega stanu'. V tem času je deloval v Ljubljani zavod za vzgojo deklic, ki je bil priključen deški šoli nemških križarjev.« (Hojan 1970: 5)

Plemiška dekleta pa so se tam lahko izobraževala že od leta 1238 naprej.

Klarise v kapeli
San Domiano v
Assisiju

Dečkom so bile na voljo stolne šole in župnijske šole, ki so v izjemnih primerih celo pripravljale učence na univerzitetni študij, vendar so bile redke. Župnijske šole so bile obenem tudi mestne šole. Ob tovrstnih ustanovah so učenci znanje pridobivali tudi s pomočjo zasebnih učiteljev. Velikemu delu prebivalstva je bilo izobraževanje v srednjem veku nedostopno:

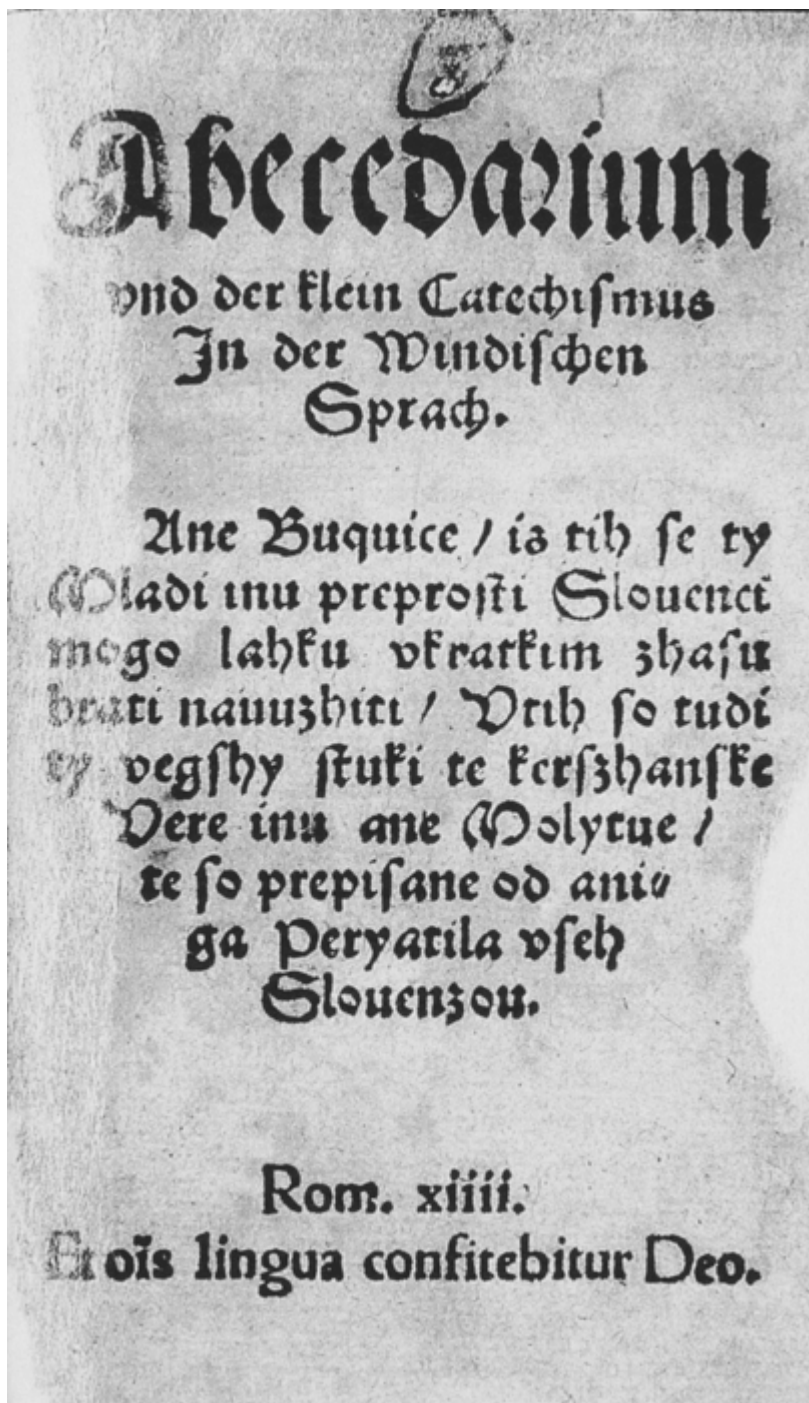
»Majhna je bila tudi pismenost prebivalstva. Z izobraževanjem se je utrjevala predvsem verska vzgoja in v izobraževanju, ki so ga organizirale in vodile cerkvene ustanove, se je v prvi vrsti prepoznal krščanski vzgojni ideal.« (Okoliš 2008: 18)

Reformacija

Za začetke razvoja šolstva na Slovenskem je pomembno obdobje reformacije. Stane Okoliš razlaga, da je bilo izobraževanje za protestantizem še toliko bolj pomembno, ker so protestantske šole postale sredstvo pri širjenju nove vere, ki je temeljila na prepričanju, da je pravi temelj vere samo *Biblija*, ta pa naj bo dostopna vsakomur v razumljivem maternem jeziku. Izobraževalni program protestantov je tudi zato zajel vse sloje prebivalstva. Vsakemu človeku mora biti odprta pot do spoznanja prave resnice, ki jo prinaša *Biblija*. Vrednost znanja in izobraževanja se je pri protestantih zlasti na elementarni stopnji močno povečala, prav tako pa tudi potrebe po ustanovitvi novih šol in iskanju novih metod učenja. (19) V vsaki protestantski župniji je praviloma kmalu delovala tudi šola, v kateri so uporabljali predvsem katekizem, začetnico in pesmarico. Trubar v *Cerkovni ordninki* tudi zapiše, da naj bo v vsaki fari »šulmojster«, ki naj »te mlade hlapčiče inu deklice, purgarske inu kmetiške otroke, vuči slovenski brati inu pisati«.

V času reformacije sta bila na slovenskem ozemlju, kot piše T. Hojan, dve dekliški šoli, in sicer v Celovcu in Radgoni, in izpostavlja še en pomemben podatek: »V odloku iz leta 1598, s katerim so bile

odpravljene vse protestantske šole, je omenjeno, da so bile med odpravljenimi ustanovami tudi dekliške šole, kar dopušča domnevo, da je bilo morda na slovenskem ozemlju v času reformacije še več dekliških šol.« (Hojan 1970: 6)

Primož Trubar:
Abecednik

Naprednost slovenskih protestantov s Trubarjem na čelu se kaže tudi v tem, kot opozarja Okoliš, da niso delali razlik med socialnim položajem, to pa je bilo povezano s tem, da je bila šola v slovenskem jeziku (22). V tem so se razlikovali od humanistov, ki v preprostem kmečkem človeku niso videli bodočega izobraženca.

Deželni stanovi so v Ljubljani leta 1563 ustanovili stanovsko šolo, kar je bil največji dosežek protestantizma.

Protireformacija

V tem obdobju se vzpostavijo jezuitski kolegiji, tudi v njih je bilo šolanje usmerjeno predvsem k temu, da se izobrazijo bodoči duhovniki. Jezuiti so omogočili šolanje tudi dečkom iz revnejših slojev: »V ljubljanskih jezuitskih šolah je bilo povprečno okrog 500 dijakov, ki so prihajali iz vseh slojev prebivalstva. Od tretjine do polovice je bilo plemiških sinov. Veliko je bilo revnih in nadarjenih dijakov z dežele, ki so se preživljali s podporo in darovi različnih dobrotnikov.« (Okoliš 2008: 30) Za večino prebivalstva pa je bilo šolanje še vedno nedostopno: »Za elementarno šolsko izobrazbo, ki je bila omejena na branje in morda največ na pisanje ali računanje, tako v srednjem kot tudi še dolgo v novem veku ni bilo posebne skrbi ali javnega interesa. Vsak sloj prebivalstva in vsako okolje je za osnovno šolsko izobrazbo skrbelo zase po svojih potrebah. Ker je bilo treba za šolski pouk plačevati učitelje, ki so bili za ta poklic tudi zelo različno usposobljeni, so bile elementarne šole redke. Zanje je bilo značilno, da so delovale občasno, saj so bile tako časovno kot tudi krajevno pogojene. Ko je bilo v izbrani sredini dovolj interesa in denarja, so najeli učitelja, ki je po dogovoru poučeval določeno osnovnošolsko znanje za plačilo oz. šolnino.« (Okoliš 2008: 32)

V elementarnih šolah je bil edini jezik nemščina, kar je še dodatno oteževalo dostopnost teh šol slovenskemu prebivalstvu.

V dobi protireformacije je, kot piše T. Hojan, »ljubljski škof Hren leta 1608 najel posebno učiteljico za poučevanje deklic v šoli, ki je bila na Starem trgu v Ljubljani in je delovala vse do leta 1703, ko so prišle v Ljubljano uršulinke« (Hojan 1970: 6).

Za dekliško izobrazbo v 18. stoletju je pomemben prihod sester iz reda uršulink v Ljubljano, kjer so 2. julija 1703. leta odprle prvo javno šolo za deklice v Ljubljani, in sicer so najele hišo tedanjega župana Gabrijela Eder Edenburga na kraju, kjer je danes glavna pošta. Kasneje so zgradile samostan, v katerem sta bila tudi šola in internat za deklice. Sestre, ki so prišle v Ljubljano, so bile iz samostana v Gorici, kjer so odprle šolo že leta 1672, v Škofji Loki pa so pred uršulinkami delovale že klarise. Tudi drugod po Evropi je bila podobna situacija. V Angliji so začeli odpirati za dečke in deklice, ki si niso mogli privoščiti zasebnih učiteljev, dobredelne šole, industrijske šole, nedeljske šole, monitorialne šole (v njih so starejši in boljši učenci poučevali mlajše in slabše) in zlasti nove internatske in dnevne šole (Miller 1972: 302), v Nemčiji je bila situacija podobna kot v Avstriji (Brokmann-Nooren, 1994), v Franciji pa so za izobraževanje deklic skrbele precioze.

Kaj spremeni v izobraževanju dečkov in deklic uvedba splošne šolske obveznosti v 18. stoletju?

Razsvetljski projekt je obsegal tudi izobraževanje širših slojev prebivalstva, kar je imelo posledice tudi za prebivalstvo, katerega materinščina je bila slovenščina. Leta 1770 je Marija Terezija razglasila elementarno šolstvo za državno zadevo. Okoliš spomni, da je »leta 1774 izšla Splošna šolska naredba, ki je prvi in temeljni osnovnošolski zakon za vse habsburške dedne dežele, s tem pa razen območij pod beneško in ogrsko oblastjo tudi za celotno slovensko etnično ozemlje. Ta zakon je prvi celovito urejal problematiko osnovnega šolstva. Leta 1777 so ga skupaj z izvlečkom Metodne knjige, v kateri so bila navodila za delo učiteljev, prevedli v slovenski jezik. Čeprav jezikovno ne najboljša, sta to prva slovenska prevoda s področja zakonodaje in strokovne literature.« (Okoliš 2008: 40)

Za zgodovino spola je pomembno, da je ta zakon » uvedel splošno šolsko obveznost za vse otroke, ne glede na spol ali socialni izvor, v starosti od 6. do 12. leta, zlasti za vajence po 12. letu starosti pa je priporočil tudi ponavljalni pouk ob nedeljah popoldan. In čeprav je bil pouk načeloma obvezen za vse otroke, je zakon dopuščal veliko izjem in tudi ni predvideval nobenih kazni, če otroci niso prihajali k pouku. Šolska obveznost je bila zato bolj zaželeno kot zaukazano.« (Okoliš 2008: 42)

Ker vsebina pouka na osnovnošolski stopnji izobraževanja ni bila za vse enotna, je zakon predvideval ustanovitev treh vrst osnovnih šol. Najpreprostejše so bile enorazredne podeželske trivialke, v večjih mestih so bile bolj zahtevne večrazredne glavne šole, v glavnih deželnih mestih pa deželne vzorčne šole ali normalke, ki so predstavljale normo, po kateri so se ravnale vse druge osnovne šole v deželi. Prehod na izobraževanje na drugi stopnji je bil mogoč samo z glavnih šol in normalk, trivialke pa so bile namenjene samo za pismenost prebivalstva. (Okoliš 2008: 43)

Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1809 (Vir: Wikipedija)

Ali je francoska revolucija prinesla kaj sprememb glede izobraževanja?

Francoska vladavina je v času Ilirskih provinc (1809–1813) prinesla kar nekaj sprememb v šolstvu: slovenski jezik naj bi postal učni jezik pri vseh predmetih (vendar se to zaradi pomanjkanja učiteljev ni zgodilo), izdanih je bilo nekaj slovenskih učbenikov (večino je napisal Valentin Vodnik), odpravljene so bile osnovne

šole, trivialke, glavne šole in normalke ter uvedene enotne štirirazredne osnovne šole, ki naj bi delovale v vsaki občini in s katerih naj bi bilo vsem, ki so jih zaključili, omogočeno nadaljevanje šolanja na gimnaziji (to je bila dvoletna šola) oziroma strokovni šoli. Ker pa občine, ki naj bi skrbele za delovanje šol, niso imele denarja, se načrt tako ni uresničil. V Ljubljani je začela delovati po francoskem zgledu celo visoka šola (petletni licej) – centralna šola oziroma akademija, ki je vključevala več fakultet (filozofsko, medicinsko, pravno, tehniško in teološko – večina študentov je bila na slednji) in na kateri so podeljevali akademske naslove. Za deklice pa tudi ta sprememba ni prinesla nobene izboljšave v njihovem izobraževanju (Gestrin, Melik 1966: 31–33). Guverner Ilirskih provinc v obdobju 1809–1811, maršal Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont (1774–1852), je sicer izdal ukaz, da bodo v glavnem mestu vsakega kantona ustanovljene šole za deklice, a je ostalo le pri obljubi. Francoska oblast je denimo uršulinsko cerkev spremenila v skladišče za seno in šele leta 1818 se je v samostanu ponovno začel pouk.

Avstrijska oblast vpelje novosti po odhodu Francozov

Po odhodu Francozov je avstrijska oblast spet vzpostavila sistem s konca 18. stoletja (trivialke, glavne šole in normalke), šolska obveznost je bila še vedno od 6. do 12. leta. Učni jezik je bil v osnovnem izobraževanju sicer nemščina, vendar so uporabljali tudi materinščino, saj otroci nemščine preprosto niso razumeli.

Za poglobitev znanja o tem, kako so opredeljevali in uporabljali slovenščino kot učni jezik na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Avstrijskem Primorju v obdobju pred pomladjo narodov in kako se v šolskem sistemu začnejo pojavljati nacionalistične ideologije, preberite članek Jana Bernota in Roka Stergarja:

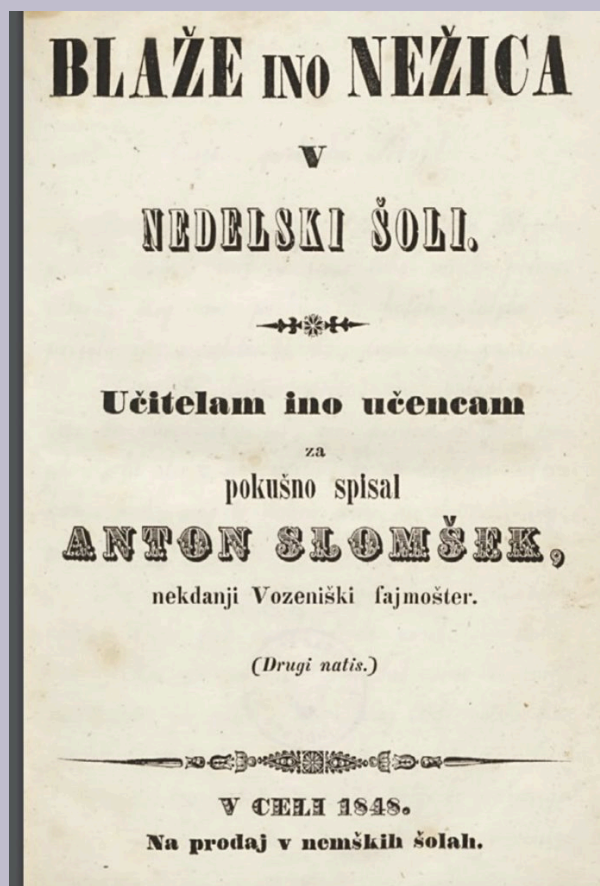
[*A cacophony of classifications: education and identification in a prenational empire.*](#)

Ker pa so otroci naučeno hitro pozabili, je »z odlokom študijske dvorne komisije leta 1816 [...] nedeljska ponavljalna šola postala obvezna za vso mladino od 12. do 15. leta starosti povsod tam, kjer so že obstajale redne šole. Ker je bil učni jezik v teh šolah materinščina, v predmetniku pa so bili tudi koristni nauki za vsakdanje življenje, jih je slovensko prebivalstvo, ki je bilo proti nemški redni šoli, toplo sprejelo. Število šol se je hitro razširilo tako zaradi učnega jezika kakor tudi zaradi majhnih sredstev, ki so bila potrebna za njihovo delovanje.« (Okoliš 2008: 61)

Najbolje nedeljsko šolo spoznamo v delu *Blaže in Nežica v nedeljski šoli* (1842) Antona Martina Slomška.

Anton Martin Slomšek: Blaže in Nežica (drugi natis, 1845)

(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

[...]

Na Tomaževo, neko sredo večer, ženeta Blaže ino Nežica kravco na vodo, grede pa materi vode iz pod mlina nosita. Nekaj šolarjev mémo perbiti; med njimi Lojze, Kaménskiga gospoda sin. Dekline gredo pohlevno svoj pot, dečki pa naglo na léd planejo, ter po steski derkajo. Ko bi trenil, se léd vdere. Lojze v vodo pade, ki ga ravno na žleb nese. Tovarši bežijo. Blaže vidi, ino hitro vodo zapre. Nežika pa po očeta leti. Mlinsko kolo ravno Lojzeta prime in zastoji, ker vode ni imelo. Mlinarič perdirjajo, mladenčeta iz pod kolesa potegnajo, ki ni več dihal. Voda od nja teče.

Vešani na krič perletijo, in hočejo sroče na glavo postaviti. »Nikartel!« zaupije Florjanova Bariča. »Ravno preteklo nedelo smo v šoli slišali, vtoplenih ne na glavo postavljati. Le v bajto ga zanesmo, pa varno na klop položimo.

Lepo rahlo ga na trebuh denimo. Mlinarička! čedno mu ledeno obleko islečite, jez mu bom glavo nekoljko k zemli nagnila, pa čelo povzdignila, naj se voda iz nja izcedi. Zdaj pa v postel z njim. Le malo mu glavco podložite. Oterite ga prav dobro, ino pa suknine zagrejte. Dajte mi rorč; bom skoz nos v njega pihala, pa moram drugo nosnico zatisniti. Možje! prav zvesto mu serčno jamico pa podplate z kertačo terite, tudi po vsim životi ga z toplim suknam dergnite. Bom poskusila mu skoz usta zdrave sape vpihati. Primi ga nekdo čedno za nos. – – Hvala Bogu! še je živ. Le pridno delajte; že se žilice mezijo! – Zdi se mi, de rahlo diha» —* Lojzeta ravno toplo odenejo, ki zopet živi, ko zdravnik iz Kamnika persôpejo, bolničeka oskerbet. Barico pohvalijo, de je vešanam tako modro svetvala. Neumni ljudje iz ene nesreče dve naredijo, ako modriga človeka blizo ni. Predlanskim so v Verbnim otroka iz vode potegnili. Hitro ga dva za noge zgrabita, ino na glavo terčita. Kašta v njem pokne – po njem je bilo. – »Kako dobro za mlade ljudi, ki se v šoli kaj prida zvučijo!«

II

Blaže ino Nežica v nedelsko šolo pojmeta.

Lojze ostane per Mlinarjih, dokler prav ne okreva. Na eni rami se mu je prav poznalo, kako ga je kolo prijelo. Sreča, de je po zimi malo vode bilo, in pa de je Blaže hitro zapernico zatisnil. Sam Bog ga je ovarval.

V nedelo po večernicah pridejo gospod kaplan ino šolni učitel iz Slavine, kjer je fara, Lojzeta objiskat. Blaže se ravno k bolničetu vsede ino iz bukvic za kratek čas bere, Nežica pa za mizoj žoke plete. Hitro vstaneta ino gospodu roko poljubita, po tem pa tiho h peči stopita.

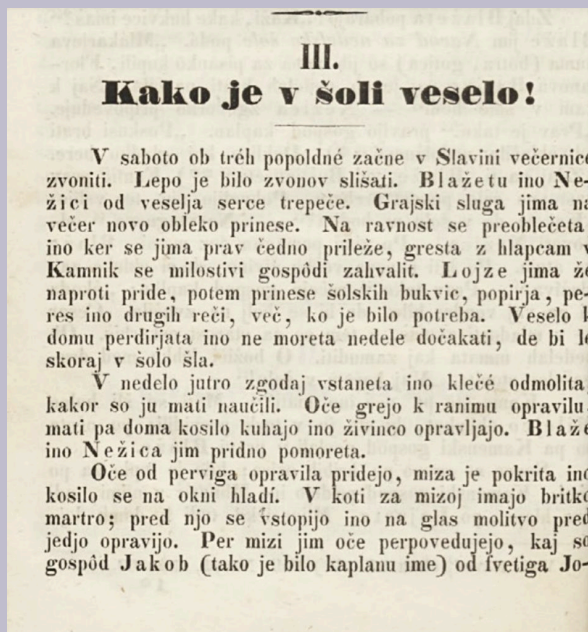
Gospoda Lojzeta prijazno pozdravita, ki se jima je že pomazal. »Vidiš, Lojze! kdo ne sluša, si sam nesrečo poskuša, katira mu za petami gre – pravijo gospod kaplan. Boga zahvali, de nisi vtonil; pa tudi ta dva pridna otroka, ki sta tebe smerti otela.«

Zdaj Blažeta pobarajo: »Kaži, kake bukvice imaš?« Blaže jim *Navod za nedelske šole* poda. »Mlakarjeva kuma (botra, gotica) so jih nama za pisanko kupili, Florjanova Barica naj je ob nedelah brati naučila. Saj k vam v šolo hodi« – Nežica zgovorno pripoveduje. »Prav je tako!« pravijo gospod kaplan. »Poskusi brati od oblačila nedolžnosti.« Deklice koj gladko bere. »Zdaj pa ti, Blaže, od Bošljančela.« Fantič prav zastopno celo povest prebere. Pohvalijo ju, ter velijo: »Kaj pa de v šolo ne hodita?« — »Ne vtegneva,« odgovori Nežica. »Po zimi pomagam jez mami, Blaže pa ateju. Po leti paseva veško živino, de si obleke zasluživa.« »Prav tako,« rečejo gospod kaplan; »škoda bi pa vaj vender bilo, de bi se bolj ne zvučila. Česar se v mladosti zvučiš, z tem se za starost oskerbiš. Ob nedelah nimata kaj zamuditi. O božiči lahko med drugošolce stopita. Vaj hočem v šolo!«

»Kamo sta pa oče ino mati?« »Mati so šli bolno Milejco objiskat, ki ste jo v tork previdili; po očeta so pa Kamenski gospod poslali,« pravi Blaže.

Sonce se ravno po hribih ozira; bilo je toplo za po zimi. Kamenski gospod pridejo ino Mlinarič z njimi, tudi dva hlapca po Lojzeta. Mlinarička tudi k domu dojdejo. »Mlinariča!« začnejo gospod kaplan, »dajta Blažeta ino Nežico v nedelsko šolo!« — »Pač, pač,« prigovarjajo grajski gospod. »Iz pridnih otrok še kdaj kaj bo. Od nog do glave ju bom oblekel, pa jima vsiga omislil, česar za šolo potrebujeta. Bi vajnih otrok ne bilo, ne bilo bi tudi mojiga Lojzeta več. Bog daj srečo! V šolo pojmeta!«

Mlinariča se gospodam zahvalita, Blaže in Nežica jim per odhodu zopet roke poljubita in od

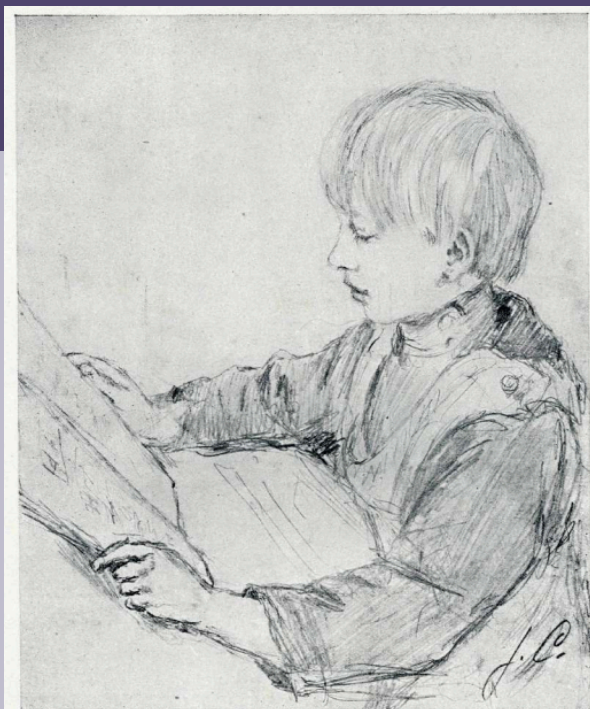

veselja skakata. »Glejte si!« rečejo Mlinarič. »Vsaka nesreča gotovo srečo prinese. Dober Bog iz žalosti veselje naredi. Bodi mu čast ino hvala.«

Naloga

- Kakšno je Slomškovo stališče do izobraževanja kmečkega prebivalstva?
- Ali avtor razlikuje med moškimi in ženskimi intelektualnimi sposobnostmi? Utemeljite odgovor s primeri iz besedila.
- Se vam avtorjev pogled zdi skladen z doslej pridobljenim znanjem o pogledu na žensko izobraževanje? Kaj menite, da ga je motiviralo pri odločitvi za tako zasnovan prikaz pomena izobraževanja? Razmislite tudi o vlogi, ki jo pripiše ženskimi in moškim likom, in svoje ugotovitve napišite v krajšem sestavku (500 besed).

Idiličen svet Blaževega in Nežičinega nedeljskega izobraževanja pa ni imel vzporednice na višjih stopnjah izobraževanja. Dečki s podeželja so lahko nadaljevali šolanje s podporo staršev, sorodnikov ali cerkve. Med slovenskimi pisatelji je tak primer Ivan Cankar. Zaradi odhoda od doma in revščine, ki je pogosto pestila te dečke, šolanje ni bilo enostavno. V [Slovenskem biografskem leksikonu](#) lahko preberemo, kakšna je bila njegova izobraževalna pot:

Ivan Cankar: Otrok (Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

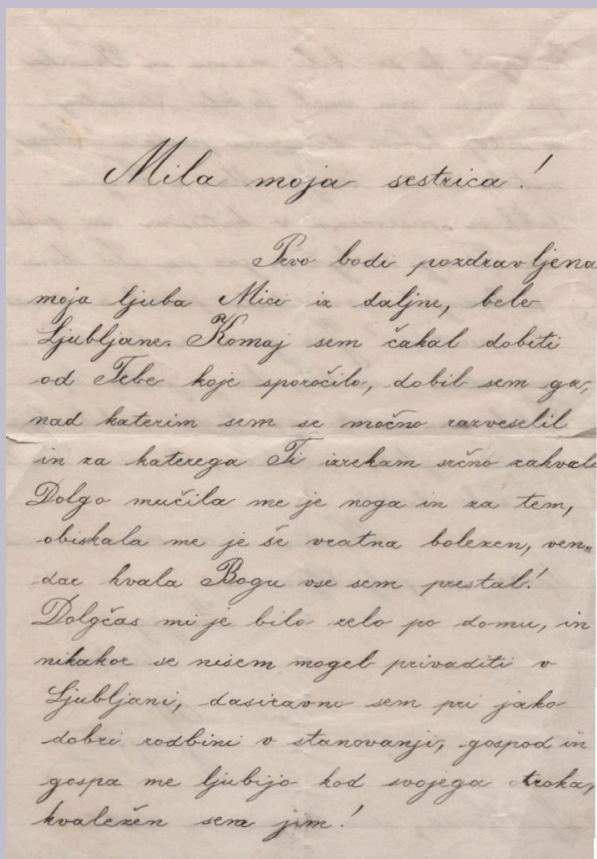
Ivan Cankar (odlomek iz gesla v *Slovenskem biografskem leksikonu*)

V zadnjih dveh letih je bil najboljši vrhniški učenec, pokazal je risarski talent in se na šolskih slovesnostih izkazal kot odličen deklamator. Po končani ljudski šoli je obiskoval nemško realko (1888–95) v Ljubljani in že kot tretješolec pisal pesmi. V času šolanja na realki je sprva stanoval pri stricu Šimnu, očetovem polbratu, ki je bil uradni sluga pri okrajnem glavarstvu, na Vodnikovem trgu, vendar ta z njim ni lepo ravnal in ga je 1889 tudi odslovil. Lik strica Šimna je pisatelj pozneje opisal v črtici *Stric Šimen*, noveli *Na pragu* in povesti *Življenje in smrt Petra Novljana*. Od strica je odšel domov na Vrhniko s sklepom, da se ne vrne več v Ljubljano. Toda mati je verjela vanj in pri vrhniški gospodi izprosila podporo, da se je lahko ponovno vrnil v šolo. Naslednja tri leta je kot t. i. posteljaš (z najeto posteljo brez hrane) stanoval pri strogi dijaški gospodinjici Ani Merjašič na Poljanskem nasipu, 1892/93 pa se je z bratom Karlom nastanil pri novem gospodarju Antonu Repovšu na Florjanski ulici in tam ostal do 1895. V prvih treh letih šolanja se je prehranjeval v Ljudski kuhinji, od 1892 je hodil na kosilo v hišo Ivana Tavčarja na Breg, vendar mu je Tavčar v zadnjem letu šolanja prepovedal vstop v hišo zaradi predrznega vedenja in nevrčanja tam izposojenih knjig.

[...] Oktobra 1896 se je vpisal na stavbni oddelek tehniške visoke šole na Dunaju (Technische Hochschule Wien), vendar ga študij ni zanimal, zato ga je po nekaj predavanjih opustil in s tem izgubil štipendijo kranjskega deželnega odbora.

Cankar je o svojem šolanju pisal tudi v literarnih delih, omenimo avtobiografijo *Moje življenje* in roman *Na klancu*.

Pismi Josipa Kremenška o šolanju v Ljubljani sestri Mariji Kremenšek in sestri Juliji Kremenšek

(Vir: [Elektronska zbirka Pisma](#))

Mila moja sestrice!

Prvo bodi pozdravljena moja ljuba Mici iz daljne, bele Ljubljane. Komaj sem čakal dobiti od Tebe koje sporočilo, dobil sem ga, nad katerim sem se močno razveselil in za katerega ti izrekam srčno zahvalo. Dolgo mučila me je noga in za tem, obiskala me je še vratna bolezen, vendar hvala Bogu vse sem prestal! Dolgčas mi je bilo zelo po domu, in nikakor se nisem mogel privaditi v Ljubljani, dasiravno sem pri jako dobri rodbini v stanovanju, gospod in gospa me ljubijo kod svojega otroka, hvaležen sem jim! Zadnjič ko so bili mama in Ivanka pri meni sem imel še celo domotožje a sedaj hočem drugačen postati! Osramočila si me draga Mici z Tvojim lubkim pisemca v katerim mi pišeš da Ti nij dolgčas, jaz pa Ti bom prihodnjič ravno tako pisal a danes to opustim. Jaz grem vsaki večer z gospodom v cerkev, ker je jako lepo. Šolsko naznanilo sem tudi dobil koje še ne izgleda

preslabo, ker sem malo v šolo hodil.

Konečno bodi srčno pozdravljena in poljubljena od

Tvojega

bratca

Josipa

Ljubljana, dne 3. prosinca 1895

Draga Julija!

11. 6. 1903, 2. ura popoldne

Ravno sem prenehal z učenjem! Nekoliko se morem odpočiti, utrujen sem. Čas imam, da ti napišem par vrstic. Pisal bi ti pismo, pa še to zalepko mi je mogel dati Celestina. Sedaj pišemo maturo. Nemščino, francoščino in matematiko smo že pisali. Jutri pišemo slovensko, v soboto darstellende. Do sedaj mi je šlo dobro, nevem kako bo jutri in pojutrišnjem. Učenje se mi že kar studi. Zjutraj sedim od 7 ure do 12 1/2 v šoli in se potim in trudim, da spravim kaj vkup, a da bi vsaj imel ob desetih za eno žemljo! Šolski sluga prinese klobasice in žemlje in nosi od klopi do klopi, vsak si kupi, le pri meni položi zastonj košarico na klop. Ko bi se mogel geniti z mesta,

potem bi že pri tem ali pri onem kaj dobil, a sedeti morem 5 ur kakor bi me prikoval na stol. Ne vem kako bo z ustmeno maturo. Učim se veliko, a vedno mislim, da nič ne znam. Sedaj še cigaret nimam, da bi si zvečer zaspanec priganjal. Gospodinja mi še za papir, ki ga rabim pri maturi, noče posoditi denarja; živeti morem od tuje milosti.

Odstopil ne bom od mature, če tudi ne bom znal vsega. Če bo šlo bo šlo, če ne pa ne morem pomagati.

Pisal bi Ti še, da je umorjen srbski kralj in kraljica in 3 višji časniki, pa saj vem, da bodeš prej izvedela kot dobiš to pismo!

Pozdrav in poljub

Tvoj Josip

(Vir: [Elektronska zbirka Pisma](#))

Kljub revščini, ki je pestila številne fante, ki so prišli s podeželja v mesto, pa je šolanje pomenilo tudi pridobivanje novih izkušenj, kakor lahko beremo v spominih Ivana Hribarja:

Ivan Hribar: Spomini

Tako sem postal član dijaške bojevne organizacije, ki so jo močnejši srednješolski dijaki osnovo, da preženó z gradu ljubljanske postopače. Le-ti so namreč jako radi napadali manjše dijake, ki so se hodili učiti v hladno senco dreves ob vznožju gradu. Ti postopači so se rekturovali navadno iz Krakovega in Trnovega, imenovali pa so jih »gasenpube«. Dijaška bojevna organizacija je imela svoje ogleduhe in kadar so le-ti prišli naznaniti, da so se na gradu jeli zbirati postopači, sklicali so nas naši pokrovitelji – za take smo imeli krepkejšje dijake višje in spodnje gimnazije – na kar se je včasih vnela pravcata bitka, pri kateri so udeležniki na obeh straneh bili oboroženi s palicami, s kamenjem v rutah in s ključi. Vojna sreča je bila opoteča, a vendar so dijaki – ker številnejši – po navadi ostali zmagovalci ter so prepodili postopače z gradu v mestni log. (Hribar 1983: 30)

Takšnih dekliških spominov ni, saj je bila zanje tovrstna svoboda nepredstavljiva in tudi dekliško izobraževanje se je vse do konca prve svetovne vojne precej razlikovalo od fantovskega. Tudi v razsvetljenskih reformah je bilo, kot je zapisal Aleš Gabrič, predvideno ločevanje po spolu, ki so ga utemeljevali še leta 1805, kakor beremo pri navedenem raziskovalcu, s skrbjo za moralo in z različno snovjo, ki naj bi bila primerna za dečke in za deklice. To je veljalo tako za podeželske kot mestne šole. V podeželskih šolah, kjer so bili vsi otroci v enem razredu, so jih morali ločiti na dve skupini, mestne šole pa naj bi

ustanavljali ločeno za deklice in dečke. Tretji razred glavnih šol pa naj bi deklice smele obiskovati le, »če v tistem mestu ni bilo posebne šole za deklice in če ni bilo v razredu vpisanih dovolj dečkov« (Gabrič 2009: 30).

Ljudskim šolam so najpogosteje dodali dodaten razred za deklice, medtem ko so samostojne dekliške šole – z izjemo Kopra (1816) – ustanavljali šele po letu 1830 (Celje 1831, Kranj 1845, Trst pa je imel leta 1851 že pet dekliških šol). V Ljubljani je bila prva javna dekliška šola odprta šele leta 1875, sprva je bila štirirazredna, leta 1890 pa je postala osemrazredna. (Hojan 1970: 11)

Dekliško izobraževanje v drugi polovici 19. stoletja

A to ni pomenilo, da ni bilo prav nobenih možnosti za dekliško izobraževanje, saj je v 19. stoletju delovalo več zasebnih šol. Vodile so jih ženske: Antonija Makovic, Katarina Tribuzzi-Froehlich, Marija Zollendorf, Leopoldina Petrič, Julija Moos, Irma Huth ter Viktorija in Gabrijela Rehn. Zasebne šole so bile tudi v drugih krajih na Slovenskem.

Pisateljica Zofka Kveder je po dvoletnem šolanju v Novi vasi na Blokah izobraževanje nadaljevala v Ljubljani. Najprej je kot notranja učenka obiskovala šolo pri uršulinkah, nato pa kot zunanja učenka zavod [Lichtenturn](#). Na uršulinsko šolo ni ohranila najlepših spominov, kar razberemo iz njenih pisem in literarnega dela *Moja prijateljica*.

Zofka Kveder: *Moja prijateljica* (1899)

Samostanska porta se je zaprla.

Vodili so me po velikih, dolgih hodnikih, gori in doli po stopnicah. Bala sem se teh številnih hladnih, tihih prostorov in tujih, temno oblečenih nun. V veliki spalnici z mnogimi posteljami, belo pobeljenimi, golimi stenami so me pustili samo. V kotu je viselo razpelo in pred njim je brlela blede, medla lučka.

»Lahko greš spat,« mi je dejala nuna, pokazala mi posteljo in odšla.

Mene je zazeblo, kakor da sem v zimi, ko sem ostala sama v tihi beli spalnici, ki je bila večja od največje sobe pri oskrbnikovih. Bilo mi je, kakor da sem se zgubila, tako pusto, prazno in tuje.

Mehanično sem slekla obleko in počasi zlezla v postelj. Glava me je bolela in bilo mi je težko in žalostno, da sem jokala.

Okna spalnice so bila visoka, stekla z apnom pobeljena. Vsa soba je dihala strogost in mrzloto. Jokaje sem zaspala.

»Hvaljen bodi Jezus Kristus! Vstati!« ta klic me je prebudil naslednje jutro iz lepih, gorkih sanj.

Iz vseh postelj so se vzdigovale deklice približno moje dobe. Samo nekaj je bilo večjih, na pol odraščanih, ki so morale nas mlajše nadzorovati.

Posebno v začetku mi je bilo neizrečeno dolgčas.

Pouk, ukazi, molitve, vse je bilo nemško. In ker nisem razumela, kaj so mi velevali, sem bila v večnih kaznih. Molile smo vsako uro še poleg jutranje in večerne molitve in molitev pred obedom in po obedu, maše in rožnega venca. V obednici so med jedjo vselej brali povesti iz življenja svetnikov, med oblačenjem in slačenjem pa je najstarejša nadzornica molila dolgo molitev in litanije. Več kot polovica nas ni niti zdaleč mislila na to, kaj moli, da, me mlajše novinke z dežele nismo razumele od vsega niti besede. Kričale smo z drugimi pretrgane in zmešane besede brez smisla in pomena. Tako smo v pravem smislu besede preklepetale cele ure na dan.

Zame to ni bil prijeten čas, četudi se nisem slabo učila. Prve mesece se mi je sicer pošteno slabo godilo, a ko sem za silo razumela jezik, je bilo takoj veliko bolje. To se pravi, kar se tiče pouka, drugače mi je bilo vedno enako.

V samostanu je bilo dosti deklic in jaz sem bila ena izmed tistih, ki so bile najslabše oblečene. Nikdar nisem dobila od doma sadja ali slaščic, nihče me ni obiskoval in nisem se mogla bahati ne s kako bogato teto ne s slavnim stricem. Moj oče ni bil ne tak ne drugačen svetovalec, ni imel ne zlatega ovratnika ne kapitala ali bogatega posestva, in moja mati ni bila ne zdaleč »milostljiva«. Zaradi mene torej ni bilo treba imeti posebnih ozirov na »gospoda papa in gospo mama« in poleg vsega so moji starši plačevali le polovico navadne mesečnine.

Ker nisem mogla naposled niti sošolkam pripovedovati nič zanimivega, nisem niti med njimi našla posebne naklonjenosti. Nosila sem nerodne, grdo škripajoče kmetske čizme, ki so bili na petah dobro nabiti z žeblički, in zakrpane, izprane obleke. Moje srajce so bile brez čipk in vsega sem imela samo šest žepnih robcev. Če se je moje perilo ob razdeljevanju pomešalo med drugo, slišala sem vselej grde žalitve. Neko starejšo »kandidatinjo« sem sovražila iz vse duše, ker mi je nekdaj moje spodnje krilo, ki se je ob pranju zamešalo v njene stvari, vrgla pred noge z besedami: »Pfui, wie grob!«, da so se vse druge v spalnici zaničljivo zasmejale.

Neka stara Francozinja, ki smo ji rekle »madam«, je prišla vsak teden dvakrat v samostan učiti nas poklonov in manire.

Bila je nadvse vljudna, vikala je vse, tudi najmanjše, a meni je bila poosebljena hudobnost. Venomer je zabavljala čez kmete in največji ukor, največja žalitev, največja kazen pri njej je bila, kadar je kateri dejala, da hodi kakor kmet, ali da se ji pozna, da je s kmetov.

Moji nerodni, hreščeči čizmi so mi večkrat prislužili take opazke. Ko sem počasno, v taktu prišla bliže in bila ravno na tem, da poskusim svoj poklon, se mi je hudobno nasmehljala in me s priliznjeno, škodoželjno dobrovoljnostjo vprašala, ali sem se v samostanu zelo težko navadila nositi čevlje.

»Oh, vidi se vam, kako težko hodite obuti,« je dejala in sošolke so z glasnim smehom sprejele duhovito šaljivko stare, dobre madam.

Kolikokrat sem se zunaj v hodniku jokala od jeze. In ni bilo samo to!

Doma mi je mati spletala lase, v samostanu ni nihče vprašal, si znam ali ne. Me mlajše smo večina vse kuštrave hodile okrog. Z vodo smo si prilepile lase h glavi, potegnile z glavnikom nekoliko čez, pa je bilo. Kite so bile vse nerazpletene in zmešane in dobile smo uši.

Moj Bog, kako sem bila nesrečna!

Imeti uši je bila strašna sramota. Še v vaški šoli je bilo to nekaj grdega, pred čemer smo kremžili obraze in pljuvali od studa. In zdaj sem imela tu v samostanu uši. Neka dekla je vsako soboto popoldne tem in onim pregledovala glave. In če je bila katera tako nesrečna, da so našli na njej te nesnage, so se je vse gojenke vsaj nekaj tednov ogibale kakor garjavega psa. Zato ni hotela nobena sama povedati in prositi, da se ji glava očisti. Niti praskati se si nismo upale iz strahu, da se ne izdamo. In glava nam je gorela kakor ogenj, jokale smo se, močile lase z vodo in molile, da bi nam Bog odvzel to sramoto.

Četudi so mnoge deklice doživljale šolanje v samostanskih šolah na podoben način, so morale zdržati, saj je bilo šol za deklice v primerjavi z deškimi šolami manj, tisti redovi, ki so imeli veliko šol, kakor frančiškani, pa so izobraževanje deklic zavračali in ga prepuščali redovnicam.

Ker so mnogi otroci v času obveznega šolanja že delali, so se ustanovljale tudi tovarniške šole, svojo šolo sta imeli v Ljubljani na začetku 70. let 19. stoletja predilnica in tobačna tovarna.

Po ljudskih in meščanskih šolah so učenci in učenke lahko šolanje nadaljevale_i v nadaljevalnih šolah oziroma tečajih, kjer so pridobile_i različne veščine, za dekleta so bile predvsem s področja gospodinjstva, ročnih del in računstva. (Hojan 1970: 15–24)

Razlike v predmetniku

Skupni predmeti so bili po letu 1869 naslednji: verouk, učni jezik, drugi deželni jeziki (nemščina, italijanščina), računstvo in oblikoslovje, prirodoznanstvo, zemljepis in zgodovina, pisanje, risanje, petje in telovadba. Telovadba za deklice ni bila obvezna, na njihovem predmetniku so bila ročna dela. Razlike so bile tudi v številu ur: deklice so imele manj ur računstva in risanja kot dečki.

Tovrstno razdelitev »dekliških« in »deških« področij zrcalijo tudi strokovne šole, npr. čipkarska šola, šiviljska oz. krojaška šola, babiška šola (prva je bila ustanovljena že leta 1753), gospodinjstva šola, dekliška trgovska šola.

Možnosti nadaljevanja šolanja za dekleta po osnovnem izobraževanju

Konec 19. stoletja ustanovijo tudi dekliške višje šole, ki so sprva tujejezične, leta 1896 pa ustanovijo tudi

slovensko višjo dekliško šolo. Domoljubne težnje pri tem igrajo pomembnejšo vlogo kot prepričanje o nujnosti dekliškega višjega izobraževanja:

Bi ne bilo možno osnovati v Ljubljani višega dekliškega izobraževališča, ki bi stalo na stopinji viših razredov srednjih šol (kajti viši razredi osemrazrednih šol so jednaki meščanskim polam, oziroma nižim razredom srednjih šol) in slovenski vzgajalo dekleta primerno časovnim zahtevam, katerim se i naš narod ne bode mogel ustavljati dolgo?! Čas pride, ko bo morda prepozno, radi tega pač ni odvažno opomniti tega, kar je potrebno in postaja vedno potrebnejše.

Najprej je pouk v ljubljanski višji dekliški šoli potekal v Zoisovi palači na Bregu, potem pa v novo zgrajeni stavbi, za katero je zemljišče daroval veletrgovec Josip Gorup, ki je sicer že prej podaril znesek 100 000 kron za štipendiranje učenk. V višjo dekliško šolo so se lahko vpisale deklice, ki so zaključile vsaj osemrazredno ljudsko ali meščansko šolo. Nadaljevanje šolanja jim je vzelo še tri leta, če so se odločile za pedagoški tečaj, ki je pomenil pripravo za maturo, na učiteljišču pa so imele še dodatno leto. Kot še piše T. Hojan, je prosvetni minister Hartl izdal leta 1900 odlok o dekliških licejih, ustanovah, ki so obsegale šest razredov in so bile namenjene deklicam višjih in srednjih stanov. Pet let kasneje so tudi ljubljanski mestni svetniki sprejeli licejski statut in tako se je začela gradnja liceja, ki je dobil ime Mladika. Uspešen zaključek licejskega šolanja je omogočil študij farmacije, a je bil predpogoj za to tudi izpit iz latinščine za šesti razred gimnazije. Dekleta so se lahko vpisala tudi v tretji letnik učiteljišča in še na druge šole in tečaje (gl. Hojan 1970: 27). Liceje so odpirali tudi v Celovcu, Trstu in Gorici, vendar je bil tam učni jezik nemščina oziroma italijanščina.

Za dekleta v Avstro-Ogrski redno šolanje na **gimnaziji** ni bilo dostopno, lahko pa so opravljale izpite, če jim je to odobrila komisija. V primeru, da so uspešno opravile vse te izpite, so pridobile maturitetno spričevalo, ki pa še ni bilo pogoj za vpis na univerzo, saj je bil leta 1878 izdan odlok ministrstva za uk in bogoslužje, v katerem je bilo zapisano, da je treba »v spričevalu o položitvi izpustiti sicer predpisano zaključno klavzulo, da je eksaminand dokazal zrelost za opravljanje višjih študijev ali kaj podobnega in namesto tega pripomniti samo, da je eksaminantka zadostila tistim zahtevam, ki se postavljajo pri maturitetnih izpitih moški mladini. Spričevalo tudi v uvodu ne sme biti označeno kot maturitetno, temveč samo preprosto kot spričevalo.« (Hojan 1970: 28) Določene so bile tudi gimnazije, kjer so dekleta lahko opravljala izpite: Gradec, Ljubljana, Trst in Koper.

Boj za maturitetno spričevalo je trajal vse do leta 1910. Takrat je bilo dekletom končno omogočeno obiskovanje gimnazij, »toda le v krajih, kjer ni ženskih učiteljišč, dekliških višjih šol ali dekliških licejev. Število deklic v posameznem razredu pa ni smelo presegati 5 % fantov v tem razredu.« (Hojan 1970: 30)

Z nastankom dekliških licejev so dekleta postopoma začela pridobivati znanje, s katerim so lahko opravljala maturo, ki jim je odprla pot na univerzo. To je sprožilo vprašanje o tem, ali so ženske sploh sposobne za študij in kasneje za opravljanje poklicev, za katere je potrebna univerzitetna izobrazba.

Univerzitetno izobraževanje je bilo za dekleta na Slovenskem v njihovi domovini – Avstro-Ogrski –

nedosegljivo, saj se v njej do leta 1897 ženske niso mogle vpisati na univerze. Lahko so le obiskovale posamezna predavanja, vendar so morale pridobiti soglasje profesorskega kolegija, predlog pa je podal izvajalec predmeta. Vsebina predmeta je morala biti primerna za ženske. Njihova prisotnost ni bila nikjer zabeležena, dobile niso nobenega potrdila.

Iz vseh navedenih razlogov so do tedaj študirale v tujini. Na študij v Švico se je leta 1899 odpravila tudi pisateljica Zofka Kveder in o tem kasneje zapisala:

Zofka Kveder: Popravek (Zbrano delo Zofke Kveder, 5. knjiga)

Tako sem jaz odšla od doma, najprej v Kočevje, pa v Ljubljano, v Trst in od tam v Švico, da študiram. –

Gabršček Goriški me je takrat ukanil. Poznejše je res vse poravnal, ali takrat v Švici mi je trda predla. V Zürichu sem sodelovala pri nekih revijah in dnevnikih in bilo je toliko, da se je obed plačal, zvečer so se pa ogrizki jedli od kruha, ki sem ga opoldne dala v žep, in voda se je pila alpska imenitna. Še zlato urico sem rešila, ki sem jo dobila od papana za svoj petnajsti god. Napisala sem v Trstu »Odseve«. Vsak mesec bo pošiljal pol leta po petdeset goldinarjev v Švico krasno, je Gabršček napisal. Zdaj sva dobra prijatelja – ampak takrat mi je glad predel po želodcu! In če ne bi bilo nemških revij o rajhu in na Dunaju, morala bi bila iti s čolnom sred ciriškega jezera, ki je večkrat burno, in če vesla odvržeš, te že nevihta premaga in pokoplje. – Boljše za mlado gospodično kakor kaj drugega. Tako sem pa z denarjem od revije »Schweiz«, »Zuricher Zeitung«, bečkih »Dokumente der Frauen« in berlinskega Univerzuma po dvomesečnem bivanju v Zürichu odpotovala v Bern. Tam je imel stari rektor pravico, da kogar hoče, imenuje rednim slušateljem. Pogovarjal se je, in če se mu je zdel inteligenčen, je bil sprejet. Tudi moja inteligencija je zmagala in takoj pri sprejemu mi je dal povabilo na četrtkov čaj pri svojej gospej in vizitkarto s par besedami priporočila za »Berner Bünd«, da mi vzamejo kakšne članke in feljtone.

Od leta 1897 so se ženske lahko vpisale na študij, »če so izpolnjevale naslednje pogoje: starost 18 let, zrelostni izpit na kaki avstrijski gimnaziji ali na kakšni tuji šoli, ki jo je štelo naučno ministrstvo za enakovredno. Dekan filozofske fakultete je odločal, če se prijavljena ženska sprejme kot redna slušateljica ali ne. Odklonjene kandidatke so se lahko pritožile na ministrstvo za uk in bogočastje. Kot izredne slušateljice so se lahko vpisale za 10 predavanj na teden kandidatke, ki so uspešno dokončale najmanj višjo deklinško šolo, deklinški licej ali učiteljišče, niso pa imele gimnazijske mature. Razglasu o pripustitvi žensk na filozofsko fakulteto je sledila uredba, po kateri so morale diplomantke filozofske fakultete polagati še poseben izpit, da bi mogle poučevati na deklinških srednjih šolah.« (Hojan 1970: 32)

A tudi po letu 1897 izobraževanje na univerzi za ženske ni bilo enostavno, saj se je hitro porodil strah

pred konkurenco, ki bi jo lahko predstavljale diplomantke. Tatjana Hojan tako povzame, kako so dostop do izobrazbe skušali omejiti:

»Predpise o študiju žensk na univerzi so nekoliko spremenili leta 1904, ko je ministrstvo za uk in bogočastje izdalo uredbo, da lahko postanejo redne slušateljice filozofskih fakultet le kandidatke, ki so opravile maturo z odliko, medtem ko se ostale maturantke sprejmejo kot izredne slušateljice in se šele po prvih kolokvijih določi, katera izmed njih lahko preide med redne.« (Hojan 1970: 34)

Trnova pot do izobrazbe

Na povezavah preberite življenjepise treh univerzitetno izobraženih Slovenk in na kratko povzemite njihovo pot do izobrazbe v Avstro-Ogrski. Razmislite, kako identitetne opredelitve vplivajo na karierni potek teh žensk in kakšno vlogo je imela pri njih spolna identiteta.

[Eleonora Jenko Groyer](#)

[Ana Štěrba-Böhm](#)

[Angela Piskernik](#)

Več o prvih slovenskih doktoricah lahko preberete v članku dr. Toneta Smoleja [Prvih deset slovenskih doktoric filozofije](#).

Vse tri izobraženke so bile naravoslovke. To ni naključje, saj določeni poklici ženskam niso bili dostopni. Tatjana Hojan spomni, da je bil študij prava ženskam nedostopen in še leta 1916, ko je vlada dobila ponovno prošnjo zastopnic žensk, da jim omogočijo študij, je minister odgovoril, »da je pravica brez praktične izvežbanosti nekaj nemogočega, in da še ni dognano, če so ženske sploh sposobne za študij prava« (Hojan 1970: 34). Odgovornost za dokončen negativni odgovor je preložil na pravniške kroge, ki so ženski študij zavrnil, ker naj bi bilo »že dovolj advokatov in notarjev, za službe na sodiščih pa ženske ne pridejo v poštev, ker ne bi mogle primerno predstavljati državne avtoritete« (Hojan 1970: 34).

Razprava o ženskem izobraževanju na Slovenskem

Konec 19. stoletja se je v tisku odvijala burna razprava o tem, kakšno naj bo žensko izobraževanje. Nasprotniki ženskega izobraževanja so kot ključno vprašanje izpostavili, kakšen je cilj izobraževanja oseb, katerih temeljno poslanstvo je materinstvo. Med zgodnjimi odgovori na to vprašanje izpostavimo članek *Nekaj besed o ženskem vprašanju* iz leta 1844.

Pavlina Pajk: Nekoliko besedic o ženskem vprašanju

Najneumnejše trditve so se izrekle, da bi se dokazalo, da je ženska kakor v telesnem, tako tudi v duševnem oziru slabejša od moškega, da je nje volja toliko slabejša od moške, kolikor bi bil nje duh manj bister od moškega; da, našel se je tudi pisatelj, ki je trdil, da so nje možgani lažji od moških! Od tod bi tudi prihajal uzrok, da bi ona ne bila zmožna izpolnjevati tega, kar moški premorejo. Vse to se je seveda samo trdilo, ali dokazati tega do sedaj še nihče ni mogel!

Jaz pa menim, da predno se bo dalo trditi, kako sta si različna oba spola v razumnosti, zmožnosti, vztrajnosti in volji, morali bi prej moški in ženske obiskovati enake šole, baviti se z enakimi študijami, opravljati enake posle itd. Se ve da bi le v majhnem to bilo mogoče, a ne celoma. Zatorej se tudi ne more prej soditi o pravej različnosti moške in ženske razumnosti.

Naloga

Preberite besedilo Pavline Pajk in razmislite, s kakšnimi argumenti podpira in s kakšnimi zavrača žensko izobraževanje. Zakaj je zanjo pomembno, da izpostavi enake sposobnosti moških in žensk? (Odgovor na zadnje vprašanje boste našli, če boste prebrali celoten članek.)

[...]

Umetnosti in znanosti so krasne reči, ktere pa se ne morejo prav sprijazniti z ono polovico človeštva, ki je stvarjena za vzrejo in vzgojo mladega zaroda. Ako si želimo pri peči greti mrzle ude, ne smemo peči prenasabasati z drvi, sicer bi se spekli; le majhen plapolč plamen nas bode blagodejno ogreval. Ženska bedasta in nevedna je nekaj strašnega, a ravno tako strašna je tista, ki vedno govori o največjih pisateljih, umetnikih in drugih imenitnikih kakor o svojih največjih prijateljih.

Ako zna ženska, ktere pravi namen je postati žena in mati, pisati pismo brez pogreška, ako ve, kje stoje glavna mesta našega cesarstva, ako pozna vsaj po imenu najimenitnejše in najbolj znane pisatelje in umetnike evropske, je po mojem mnenji dovolj učena. Izmed jezikov naj bi dobro poznavala poleg svojega materinskega, ako mogoče, tudi eden

svetovni jezik, na pr. v Avstriji državni nemški jezik. Francoščino, angleščino prepuščajmo v naših krajih ženskam višjih krogov, ali pa takim, ki se izobražujejo za učiteljice in odgojiteljice. Kaj hoče gospa srednjega stanu s tujimi jeziki? Kje bode našla prilike pogovarjati se v njih ali pa dovolj časa spisovaje ali čitaje vaditi se v njih? Saj je znano, kako hitro pozabi človek tuj jezik, ako se ne vadi v njem. Škoda tedaj za denar in čas, ki ga mlado dekle potratí s francoščino ali angleščino. Naj bi matere dorastle hčerke, ki so dovršile šolska leta, pri sebi na domu obdržale in jih naj ne puščale celi dan letati od enega poduka k drugemu. Tu naj bi se one z njimi vadile v gospodinjstvu, naj bi materam pomagale pri nadzorovanji mlajših bratov in sester, kuhinje, perila, da bi se mlade učile hišnega reda, točnosti, marljivosti. Pri vsem tem pa naj bi se tudi pridno učile vsakoršnih ročnih del, osobito izdelovati obleko in perilo, kar dandanes toliko denarja požira, ako se izven hiše tujim rokám izroča. (Pajk 1884: 457–458)

Četudi se zdi na prvi pogled avtoričin pogled na smiselnost ženskega izobraževanja nazadnjaški, ne smemo pozabiti, da je njen članek eden izmed prvih, ki sploh odpira to vprašanje, in da avtorica opozori, da so trditve o ženski nesposobnosti za izobraževanje neutemeljene, saj jim je bilo do njene dobe šolanje skorajda nedostopno.

Med najbolj zagrizene nasprotnike ženske izobrazbe je sodil teolog, pesnik in pisatelj [Anton Mahnič](#). V

svojem utemeljevanju se je ves čas skliceval na naravo in pri tem intelektualne sposobnosti strogo ločil med spoloma.

Anton Mahnič: [Ženska pa nje znanstvena izobrazba](#)

Dr. Mahnič

Žensko poglavje

»Pod moževo oblastjo bodeš, in on ti bo gospodoval.« –
1. Mojz. 3. 16.

Ženska pa nje znanstvena izobrazba.

Socijalisti brezpogojno zahtevajo: ženska bodi v vsem enakopravna z moškimi! Kaker ji moramo omogočiti, da se z možem vdeležuje pri vseh opravilih, tako ji moramo odpreti vrata do vseh šol, do vseh znanstvenih strok, tudi do takih, s katerimi so se doslej pečali le moški. Ženska nima glede znanstvene izomike v ničemer zaostati za moškimi. Glavni razlog, ki ga socijalisti navajajo, da opravičijo to zahtevo, je pač ta: Ženska je uže po naravi nič manj od moškega sposobna za gojitev vede. Pa tudi družstvene razmere so se v našem veku tako spremenile, da bi morale veliko število žensk ostati brez vsakega posla, ako jim ne dovolimo, da smejo z moškimi tekrovati v javnem življenji. Da jim bo pa to mogoče, skrbeti nam je, da se bodo pred vsem znanstveno enako z moškimi izobražale.

Socijalistični princip prodira čedalje bolj v modernih državah: največ pomagajo k temu listi plačani ali vsaj navdihneni od socijalistov samih in njih zaveznikov – masonov, kateri izvrstno umejo najabsurdniše teorije poljudno razpravljati ter jim nakloniti mogočne državnike. Amerika, svobodna Švica, Anglija, Rusija, Bolgarija, slednjič – Avstrija začele so ženskam odpirati srednje in više šole, sposabljači jih za javne posle, ki so doslej bili pridržani izključivo moškimi. Brezdvomno: vršiti se je začel v tej zadevi mogočen socijalni prevrat; in vsak, ki se zanima za razvoj človeškega društva, stoji pred vprašanjem, ki oblastno zahteva odgovora: kaj in kako? Pred vsem vprašajmo naravo. Glas narave je svet. Gorje nam, gorje društvu, ako bi hoteli se šaliti z naravnimi zakoni. Kaj uči narava? Moškega je Bog odličil z razumom, žensko se srcem. S tem je odgovorjeno na naše vprašanje. Znanost je predmet, s katerim se bavi razum; torej je možki

Delo z besedilom

- Preberite besedilo in izpišite argumente, s katerimi Mahnič zavrača žensko izobraževanje. Ali je njegov pogled ideološki ali se od aktualne politike distancira?
- Na kaj oziroma na koga se sklicuje v svojih argumentih? Ali je v tem dosleden?
- Kako se v Mahničevem besedilu kaže prepričanje, da je moški norma in ženska odmik od nje? Poiščite mesta v besedilu, ki potrjujejo to trditev.

pred žensko poklican gojit znanost, v tem ko ženski pripada pred možem izvrševat drugo vlogo v človeškem društvu, o čemer bomo pa pozneje obširniše govorili.

Ne kaker bi ženska razuma ne imela, pač pa je v moži razum bistreji, prostejši, in krepkeji. V ženski je duhovnost bolj kot v moškem zatopljena v čutnost, katera razum zatemnjuje; v nji je razumnost preveč odvisna od čustva in čustvenih premenljivosti in čudi, kar je krivo, da je ženska manj sposobna za abstraktno, vstrajno razmišljanje, katero je neobhoden pogoj za uspešno gojitev znanosti. Kako res ženski ne prija abstraktno mišljenje, kaže nam vže to, da mej raznimi znanstvenimi strokami, katerih se ženske z večjo ali manjšo vstrajnostjo poprijemljejo, so v prvi vrsti one, ki so manj abstraktne. Nikaker ni slučajno, da se po deželah, kjer se ženskam odpirajo visoke šole, njih ogromna večina oglašja za medicino, eno najmanj abstraktnih ved. Tako se jih tudi ne malo nahaja, katere se s posebno pridnostjo uče zgodovine. Isti razlog: tudi ta veda je manj abstraktna, pa bolj mehanična veda, kajti z njo se v prvi vrsti bavi spomin.

Slednjič se ženske vedno rade nagibljejo k takim strokam, v katerih dobiva razven razuma tudi čustvo hrane, torej pred vsem k leposlovju ali estetiki. Tako se poroča iz Rumunije, kjer se je v najnovejšem času ženskam odprlo nekaj srednjih šol in vseučilišče, da večji del ramenskih vseučiliščinih slušateljic se posvečuje učenju lepih znanosti in slovstva. Kako malo sposobna je ženska za abstraktno mišljenje in kako daleč zaostaja za moškim glede bistrosti razuma, bi se najbolje prepričali, ko bi hoteli vzeti v roke »zgodovino filozofije«. Mej brezštevilnimi moži-filozofi boš zaman iskal žen filozofin; v tem ko je vendar zgodovina umetnosti in leposlovja ohranila nam spomin na razne odlične ženske. Je-li tudi to slučajno?

Pa še drugih razlogov je, radi katerih ne more ženska z možem tekrovati v znanstveni izobrazbi. Mej njimi zadnji ni – fizičen razlog. Ravno v oni dobi, ko bi imela deva, po zahtevah in namerah modernih odgojiteljev, vse moči, ves čas posvetiti učenju, ko bi imela nekako študirati viši gimnazij, ravno v tej dobi se jame spolno razvijati in dozorevati. Doba spolnega razvoja je v ženskih veliko bolj kritična nego v moških. Ako vzgojitelj vže v dečkih, ko so prišli v ta leta, zapaža veliko spremembo: raztresenost, lenobnost, hudomušnost, sploh vpad duševne živahnosti in nravsvene čilosti – velja to tem bolj pri deklicah. Poslušajmo, kaj pravi o tem bistrourna poznavateljica svojega spola, Mrs. Duffey; ona piše o tej dobi mej drugim:

»... Njen (deklice) tek je zlovoljen. Se ne more dosti gibati v prostem zraku in, ako je prisiljena neprenehoma se učiti ali sedeti, trpi radi tega kaker za nobene druge dobe svojega življenja. Tedaj se ne počuti niti krepko niti dobro, pa ne da bi tožila o bolečinah.« Tudi duševno se v kratkem predružači. »Mlada deklica, ki je doslej morebiti bila tiha, enakomernega značaja, postane naenkrat nemirna, nervozna, nepotrpljiva. Večkrat je vsa pobita, ne da bi vedela zakaj, in ravno tako večkrat se znajde v stanju neke duševne razburjenosti.« Tedaj je prevažno, da ji dovolimo naj se veliko sprehaja v prostem zraku. Vsaka duševna ali telesna razdraženost, bodi jej katerikoli namen, se mora strogo zabraniti. Rössler piše o tej dobi naslednje: »Nastop telesne zoritve otežuje deklicam duševno delo veliko bolj nego fantičem. Ako bi jih navzlic tej fizični oviri hoteli k učenju siliti, bi pri večini deklic zakrivili hiranje telesnega razvitka. Kdor je kot učitelj imel opraviti z deklicami, ki so stale ravno v oni dobi, ko se telesna godnost javlja v raznih vrstah,

dobro ve, kolikim telesnim in duševnim premembam je podvržena taka stvar, kolikokrat jih očetje in matere s tem opravičujejo, in koliko se vsled tega pretrgava redno obiskovanje šolskega poduka, in se mora večkrat celo popolnoma opustiti, ako nočejo stariši, da se v njih deklicah začepijo kali vsem mogočim poznejšim boleznim.« Narava se ne da siliti, in kdor jo hoče siliti, se mu strašno maščuje. Kar se tiče prisiljene ženske vzgoje, nam podaje svarilen vzgled Amerika, kjer se zadnjih let na vse kriplje dela, da bi se ženske postavile na isto stopinjo izobraženosti kot možki. Vže zdaj uči skušnja, da take prisiljene učenjakinje, katere so enako možkim celo svojo mladost posedale po učiliščih, so večinoma moralično in fizično nesposobne za zakonski stan. Eden najslavnejših profesorjev medicine na vseučišči v Bostonu, Edvard Clarke, je vže 1874 izrekel sodbo, ki bi Amerikancem res morala odpreti oči: »Te deklice so nesposobne, da bi postale matere, in ako ostanemo pri tej metodi še pol stoletja, kaker doslej, bomo primorani uvažati si ženske iz družih delov sveta.«

Poslušajmo glas narave! Videli smo: Narava sama ne dovoljuje ženski, da bi se toliko in tako vstrajno bavila z resnimi vedami kot možki, prikrajšujoč ji čas učenja ter nekako opominajoč jo, da nima možkemu zavidati učenjaške slave, ampak da si išče slave drugod.

Pa še druga zla izhajajo iz pretiranega učenjaštva ženskega. Veda je resnobna, in kdor se ž njo bavi, postane hote ali nehote bolj resen, vzvišen, nevpogljiv. Res je, kar se navadno velikim učenjakom očita, da so namreč nekako osorni, nevljudni, da se ne znajo vpriliciti dejanskim razmeram; zdijo se pusti, nemili, trdnosrčni. Resnično, to je znak, ki ga človeku vtisne večletno trudapolno pečanje se suhoparno, nepoetično znanostjo. Takih t. j. pravih učenjakov je sicer le malo; da pa bivajo tudi taki resni, kameniti osorneži, le povišuje lepoto človeškega društva, katera se javlja v raznoličnosti ter v harmoničnem spajanju raznih ekstremov, kaker je veliko lepša in vzvišeniša podoba dežele, kjer se znad rajsko cvetočih, zelenih gričev odpira pogled v skalnate, se snegom krite gorske velikane, ki tam zadej mogočno v nebo molijo bele glave. Pa kaker bi lepota in poezija take podobe izginila, ko bi hoteli cvetoče griče povišati do visokosti belih snežnikov, zamenivši njih bujno cvetoči kras z mrzlo, sneženo odejo, ravno tako bi izginila iz človeškega življenja poezija, kaker brž bi hoteli iz vseh ljudij vzgajati si le učenjake, filozofe. To poslednje velja posebno o ženskah. V žensko je narava tako rekoč položila cvetje in poezijo življenja; kar ima ženska pred možkim je njena ljubkost in miloba, ki ji daje neko skrivnostno mičnost, s katero ženska dobrotno vpliva na možkega, omiljujoč njegovo resnost in osornost. Neprestano raziskovanje vednostnih predmetov in trudapolni napor duševnih moči mora tudi žensko dovesti do možke resnosti in prozajičnosti – to pa bi ne bilo naravno, bi ne bilo prav.

[...]

Nad vse pogubno je pa ono obširno, vse znanstvene predmete obsegajoče izobraževanje, s kakeršnim skušajo dandanes po raznih učiliščih ženski spol povzdigniti. Tukaj ni niti od daleč misliti, da bi se vže od narave površno bitje žensko le v en predmet vglobilo. Ženska je primorana letati po pisanem površji in z njega pobrati vse, kar more kakerkoli služiti njeni nečimernosti in dozdevnosti. Kaj dobrega se da pač pričakovati od tako vzgojenih stvaric! Prav

klasično riše Schweizer-Lerchenfeld ruske studentinje v Petrogradu pišoč: »Najbolj emancipovan ženski ljud v Rusiji so študentinje. To so ti same lehkooživke, predrzne gospice, katere se svojimi možkimi komilitoni pošteno čas vbijajo s tem, da se po kavarnah vlačijo in, cigarete kadeč, politična in nepolitična vprašanja razpravljajo. Glas o študentinjah je tako slab, kaker sploh more slab biti glas o ženski, akoravno pripadajo skoro brez izjeme najboljšim družinam.«

Prav je, da zaslišimo o tem glas imenitnih pisateljev in državnikov. Gladston se je na Angležkem odločno po robu postavil proti zenačenju žensk z možkimi v znanstvenem izobraževanju. V avstrijskem državnem zboru so zagovorniki ženske emancipacije pozivali ministra Gautsca, naj bi tudi ženskam na vseučilišči pripomogel do istih pravic z možkimi. Minister je pa odgovoril, da učna vprava navzlic vsem dnevnim natolčnicam ne more misliti na zenačenje ženske izomike z možko. Ni primerno da bi učni zistem, ki je veljaven za možko mladino, kar prenesli na žensko mladino. Ženska se mora pred vsem vzgojiti v izgojiteljico svojih otrok. Tudi liberalni dr. Suess se je pridružil besedam učnega ministra: »Ženski je od narave predpisana njena dolžnost, in kdor jo odvrča od te dolžnosti, posega siloma v naravo.« Filozofa modernega pesimizma, Schopenhauer in Hartmann, sta istega mnenja. Poslednji ženskam niti medicinskih študijev ne dovoljuje, rekoč, da bi doživeli le prevaro, ko bi se ženske jele obračati k medicinskemu poklicu. Ker se pa po emancipaciji koprnečim ženskam to ne da dokazati, naj se jih le pusti, da teko za srečo; saj tako ne bo iz vsega nič!

Iz vsega, kar smo doslej rekli, znalo bi se sklepati, da izključujemo ženske od vsake višje omike. Nikaker! ampak hočemo, da se ženski da tista i z o b r a z b a, k a t e r o z a h t e v a njena n a r a v a p a n j e n poklic v d r u š t v u. Da je žena sama na sebi sposobna gojiti tudi višje vede, nihče ne taji; saj je tudi ona kaker mož, razumno bitje. Iz tega pa ne sledi, da je za to sposobna v e n a k i m e r i z možem. Da, nihče ne zabranjaj ženski, da se tudi ona, ako čuti v sebi moč, povspne do višje izobraženosti. A kar je pri možkem pravilo, je in ostane pri ženski izjema; kdor bi to izjemo hotel povzdigniti v pravilo, pregrešil bi se nad naravo. Naj pač nihče ne misli, da zavidamo ženskam učenjaško slavo! Posamezne žene so se tudi v viših vedah odlikovale, in sicer vže takrat, ko se državi še sanjalo ni, da bi si osvojila šolski monopol ter vsakemu določevala poklic. Najmanj je pa katoliška cerkev v tem stavila ženskam ovire. Ko je bila Lukrecija Corner v cerkvi sv. Justine v Padovi promovirana za doktorico, je papež sam ji poslal čestitat. Ta Lukrecija je javno na padovanskem vseučilišči predavala – seveda sedela je za zastorom. Mej poslušalci je imela same možke. Izobraženim rimskim matronam je sv. Hijeronim spisal učene komentare k sv. pismu. Cerkev je vedno take žene, ki so kazale posebno nadarjenost, ali so živele v posebnih razmerah, navajala k višim študijem. V srednjem veku nahajajo se ravno mej nunami najučenejše ženske.

Toda ista cerkev ni nikdar izjeme postavila za pravilo, tako da bi ženske na sploh vabila ali silila k učenju in k gojenju ved enako kaker možke, dobro vedoč, da bi s tem rušila naravni zakon ženske odvrčaje od glavnega poklica, kateri jim pristojajo v korist človeškega društva.

Naj se tedaj dobro razume: mi puščamo ženski prostost, a prostost tisto, katero ji dovoljuje narava in njen poklic. Ako ima res sposobnosti in ako ji dovoljujejo razmere – naj se le poprime

znanstvenih predmetov. Toda narava na sploh in razmere društvene so take, da v resnici je taka prikazen v ženstvu le redka, le izjema. Zatorej ne bo moder državnik, ki mu je pri srcu blagor društva, nikoli kar začel snovati gimnazije in vseučilišča za ženske, ker s tem bi ženski spol speljal z mesta, katero mu je stvarnik odločil v društvu, in ga vabil k nečemur, za kar na sploh niti duševno niti fizično ni sposoben. Drugo je namreč dovoljevati izjeme, a drugo radi nekaterih izjem, ki se posrečijo, prevreči pravilo, češ izjeme nimajo biti več izjeme, marveč izjema bodi odslej – pravilo! Iz tega, da je ena ali druga ženska za kaj sposobna, še ne sledi, da so ženske sploh za kaj takega sposobne, kaker iz dejstva, da nekateri moški imajo ženske lastnosti, še ne sledi, da so vsi moški tako ženski!

Sicer pa mi tudi nismo povsem proti tako znani splošni izomiki ženskega spola. Bodi, ako vže čas zahteva, da se tudi ženska izuči v raznih predmetih! Da, tudi ženska, uči se matematike, uči se fizike, jezikoslovja, uči se tudi filozofije, a ne uči se ženska vsega tega tako kaker moški, ne tiči se, kot bi bilo to samo na sebi njen posel; ampak uči se teh predmetov vedno toliko in s tiste strani, kaker zahteva poseben ženski poklic.

Vitae discimus – učimo se za življenje: to pravilo mora veljavno biti tudi za žensko; in glavni namen šole je, človeka vsposobiti za življenje. A učiti se tje v en dan, brez vsakega smotra, je brezumno. In vender dandanes ženske iz viših krogov, katere hočejo veljati za omikane, potratijo največ časa ravno s predmeti, ki zanje ne bodo imeli najmanjše koristi. Neko diletantstvo, in virtuoznost brez namena, kateri je le do tega, da se v družbi ponaša, se čedalje bolj širi v ženskih krogih. Ženske prvi, glavni poklic je vdobiti moža, postati mati in odgojiteljica otrok. Ženska se mora opreti na ženina, in tista, ki ni dobila poklica od nebeškega Ženina, da se mu posveti v vednem devištvu, mora dobiti zemeljskega, in prav je, da ga dobi, ker drugače bo v pokoro sebi in drugim. Ne verjamite ji, ako trdi, da ji ni mar za možitev! Tako je bilo, je in bo. Ve tedaj, katere ste vže priklenjene, katerih dolžnost in poklic je, da ste možem v podporo in pokorne, vprašajte može, kaj bolj želijo: videti vas učene filozofinje; virtuozinje na glasovir, ki znajo čebhati o Chopinu, o Mozartu, leposlovke, ki znajo na pamet romane Zoline, Turgenjevlejeve itd., ali pa videti vas – pridne, razumne gospodinje pa skrbne varuhinje in odgojiteljice otrok? Iz tega sodite, česa se vam je pred vsem učiti, ako hočete resnično osrečiti družino in rod človeški, ako ne, boste pustolovke, in gorje mu, kdor vas dobi v hišo, v gorje otrokom, ki vas bodo nazivali z sladko besedo: mati. Žena je eden iz dveh stebrov družine, a steber, na katerem sloni sreča in naravni razvoj mladega rodu. Mož dela in se trudi zunaj družine, da dovaža družini potrebnega živeža, žene naloga je pa, da zvesto hrani, kar je mož spravil. Mož je tako rekoč minister zunanjih opravil, ženi pa je narava izročila notranje ministerstvo v ožjem kraljestvu privatne družine. Ženska vzgoja in šola tedaj mora meriti pred vsem na to, da jo vsposobi za vestno, razumno upravljanje notranjih družinskih poslov. Po tem naj se določujejo šolski predmeti na ženskih učiliščih pa kako daleč se ima segati pri njih predavanji. Ako se tedaj zahteva, da se ženska uči matematike, naravoslovja ali kemije, prav – a uči naj se kot ženska t. j. kot bodoča mati in gospodinja. Žalibog, da se dandanes omikanim ženskam prištevajo le one, ki se skažejo urne v godbi na glasovir, ki znajo hitro francosko čebhati, pesnike na pamet citovati, ki vedo o vsakem

romanu nekaj povedati, sploh o vsem govoriti, o čemer se govoriti da, naj vže kaj razumejo ali ne. Na življenje, na prakso se malo ali nič ozira. So više dekliške šole, na katerih, kaker piše L. Stein bi se zdelo smešno, ko bi kdo hotel zahtevati, naj n. pr. šestnajstletna deklina odgovori – ne, koliko kisleca ali dušca se nahaja v kruhu, repi ali v sladkorji, ampak koliko na dan sme povprek družina porabiti za kosilo, koliko potrositi za kavo, za maslo; ali pa koliko olja povžije svetilnica skoz celo zimo. So li taka vprašanja res nevredna, da bi si naše devojke v viših izobraževališčih ne smele ž njimi beliti drobne glavice? Bi si morda s takimi predmeti onečedile bele ročice? Je to manjše važnosti za mater, za gospodinjo nego katera etud Chopinova, nego razlika mej roza pa modrimi flora-cveticami? Učijo se ne vem kako algebro, ne vem kako zgodovino, ne vem katere pesnike pa »značilne razlike« mej – Schillerjem in Goethejem! Pa morda absolutno nočemo, da bi sploh o enakih rečeh naše ženske kaj slišale? Nikaker – a da se ravno v te reči stavi največa naloga izobrazbe, katera vsako drugo absorbuje, da se radi teh reči smatra za manj važno drugo, brez česar devojka kot bodoča mati ne more izhajati, to je, proti čemur se borimo! Saj vender zahtevamo, in sicer z vso pravico, da nima noben obrtnik veljati kot izobražen za svojo obrt, kateri ni zmožen izdelati računa spadajočega v njegov delokrog – s kako pravico bomo potem smeli trditi, devojka je izobražena za hišno vpravo, ako ni zmožna napraviti niti hišnega računa?

Kaker bi se moralo pri matematiki, kemiji, fiziki ozirati pred vsem na vporabo teh strok v kuhinji in v gospodinjstvu, tako se da reči tudi o drugih predmetih. Tudi zgodovine naj bi se učila dekleta, ker jih njih mehanična nprav pa spomin posebno vsposablja za njo. Seveda s filozofične strani, ki zahteva abstrahovanja in težkega dušnega napora, se ženskam zgodovina ne da razpravljati. Pa, kaker smo rekli, naj se učijo zgodovinske dogodke na pamet, naj si pred vsem zapomnijo mične, ginjljive epizode, životopise slavnih mož in žen; tako bodo kdaj imele priložnost v okrogu svoje družine, v sreji mej otroci in posli marsikaj spodbudljivega, lepega povedati, tako bodo prave učiteljice in duševne odgojiteljice svojih otrok. Ne romanov, kliče Fenelon, ampak dobro zgodovinsko berilo dajajmo jim v roke. Tudi si Fenelon ne obeta posebne duševne koristi od učenja katerega modernega jezika; da je tako, pričajo dovolj francoski kramljajoče gospice. Pač pa se Fenelon ne pomišlja priporočati jim za berilo katerega grškega ali rimskega zgodovinopisca.

Posebno nagnenje in nadarjenost kažejo v novejših časih ženske za zdravilstvo. Gotovo, kaker smo vže zgorej omenili, zdravilstvo prija najbolj ženski nravi. Tudi se ne zdi, da bi morali kar brez pogojno vstavljati se tem težnjam modernega izobraženega ženstva. Vsaj kar se tiče ženskih in otroških bolezni, ni protinaravno, da bi jih zdravila tudi ženska. Tudi priprosti narod prav rad išče pomoči pri ženskih čudatvoricah, naj si v resnici kaj razumejo ali ne. Vsekaker pa se vže v tem izraža naravni čut ljudstva, čut, ki je nekaka tradicija vseh časov. Pa saj je in mora biti vsaka mati do neke mere zdravnica svojih otrok. Zakaj bi tedaj tudi ženskam, katere bi kazale posebno nadarjenost in praktičnost za zdravilstvo, ne dovolili, da bi smele svojo izvedenost tudi vporabljati. S tem pa nečemo še trditi, da bi se morale takim ženskam vže odpirati medicinske fakultete naših vseučilišč. Pri takih ženskah ne gre toliko, da bi se morale višeznanstveno in

teoretično izobraziti v zdravilstvu, ampak le bolj praktično in glede na nekatere vrste bolezni pri ženskah in otrocih; za to bi zadostovalo osnovati nekatere strokovne šole posebe za ženski spol, na kojih bi smele zdravilstvo podučevati tudi ženske. S tem bi se nikakor ne šlo na roko emancipacijskim težnjam modernih ženskih čestivcev – seveda bi v takih zavodih morala vladati stroga nrvstvenost.

Govorili smo odkrito, po svojem prepričanju; ako torej katera naših Slovenk dobi v roke te strani, upamo, da se pač ne bo hudovala. – Brez zamere! Prihodnjič koj nekaj družega.

Dr. Mahnič. (Mahnič 1894: 56–64)

Na ta njegov članek ni bilo odziva, a tri leta kasneje je zahtevo po univerzitetnem izobraževanju izrazila Elvira Dolinar (psevdonim Danica). S primeri zdravnic je dokazovala, da je ženski spol prav tako sposoben za študij kot moški. Tudi pri vzgoji otrok je izobraženim materam lažje, saj imajo več znanja. Izobraževanje deklet je Danica povezala z njihovo vlogo v zakonu tudi v članku *Višje dekliške šole*, v katerem je predlagala razširitev predmetnika s predmeti, ki bi bili koristni v življenju, saj je znanje, ki ga dobijo na višjih šolah, »brez vsakega reda, brez vse sisteme, kojega ne vedo nikjer in nikdar porabiti, in kojega navadno tudi pozabijo, kakor hitro so se zaprle šolska vrata za njimi« (Dolinar 1897a: 7). Ker dekleta večinoma ne obiskujejo višjih dekliških šol, da bi se izobrazile za poklic, je Danica predlagala:

»Določile naj bi se ure, v kojih bi se predavalo tudi o psihologiji, zlasti otroški, o pedagogiki in specijelno tudi o domači vzgoji. Združil naj bi se z dekliško šolo tudi otroški vrt, da bi imele deklice priliko tudi praktično občevati z otročiči. Razpravljalo naj bi se pa tudi nekoliko več kakor je obično o ženski anatomiji, o higijeni, o otroški reji i. t. d. Da bi morala take predmete poučevati le ženska, je samo ob sebi umevno. Samo na ta način bi nam višje dekliške šole vzgajale deklice, vsestransko omikane, a tudi v vsem sposobne za njihov prihodnji poklic kot skrbne matere in soproge.« (Dolinar 1897a: 7)

Odločno je zavrnila tudi tiste, ki so menili, da ženski doktorat ni dovolj za srečno življenje, marveč potrebuje tudi moža in družino. V članku *Ženska emancipacija* je spraševala:

»Komu pa pride na um, odvrčati možkega od študij, ker se mora v dosego popolne sreče le še ženiti? Gotovo nikomur ne, ker bi bilo to smešno. Če pa možki niso tako navezani na zakon v dosego zemske sreče, izvira to edino le od tod, da jim pribavi njihova rahla morála tudi brez zakona zaželenih užitkov, kojih je nrvstveno živeča ženska deležna edino le v zakonu. [...] Često se tudi čuje, da so ženske preslabe za ta ali oni poklic. No, naši uradniki, profesorji, zdravniki pač ne rabijo pol onih moči pri izvajanju svojega posla, kakor gospodinje v kakem večjem gospodinjstvu. [...] In poklici, dostopni tudi ženstvu? I v teh se pokaže grozna, brezsrčna krivica, ki se dela ženskemu spolu. Žensko delo, dostikrat veliko bolj natančno, veliko bolj vestno opravljeno nego možko, je slabše plačano od možkega. Za isto opravilo različna plača!« (Dolinar 1897b: 7)

V tridesetih letih 20. stoletja je razprava ponovno vzplamtela s knjigo **Lovra Sušnika** *Akademski poklici: navodila za izbiro stanu* (1932). Ko avtor v knjigi naniza različne vrste poklicev, nadaljuje s poglavjem Pogled v bodočnost, kjer v podpoglavju Kaj pa ženske? izpostavi spremenjeno akademsko resničnost, v kateri se vse bolj pojavljajo ženske. Najprej navede številke, ki govorijo o tem, da narašča število študentk na fakultetah, nato pa ugotavlja:

2. Kaj pa ženske? ...

V letnem semestru 1928 je bilo na visokih šolah v Nemčiji 112.596 slušateljev, med njimi 13.516 žensk. — V letnem semestru 1930 je bilo ondi med 132.000 slušatelji že 19.428 studentk: od leta 1914 se je njihovo število zvišalo za 458%.² Zlasti zelo povečani obisk univerz gre v veliki meri na rovaš dejstva, da število slušateljic tako narašča. Leta 1911 n. pr. je bilo na njih moških 52.654, ženskih 2464, a leta 1929 moških 78.167, ženskih pa 14.925.³ Največ študirajo filozofsko-historične skupine in medicino (oboje že pred vojno), ker se ta študij najbolj prilega njihovi naravi, sedaj vedno bolj tudi zobno zdravništvo; dalje narašča obisk pri prirodnih vedah, deloma pri pravniških. Izmed drugih visokih šol se kaže važen porast na tehnikah in trgovskih visokih šolah. V splošnem se javlja naraščanje pri vseh strokah.

¹ Da ne govorimo o Avstriji in njenem znanem preobljui visokošolcev, jih ima Nemčija 150.000, Švica 9.000, Češkoslovaška 34.000, tedaj sorazmerno s številom prebivalcev — tudi če odštejemo tujce — blizu Poljskem, v Romuniji, na Ogrskem itd.

² »Akademische Monatsblätter«, München, März 1931, s. 231, in »Grazer Volksblatt« 8. Nov. 1930, s. 3.

³ Prim. tudi statistiko v »Academicus«, Leipzig 1929, s. 160 ss.

72

Avtorica fotografije: Katja Mihurko

bele vrane; tedaj jim je bilo učiteljišče tako rekoč edina pot k višji (poklicni) izobrazbi.

Preberite odlomek iz knjige in
odgovorite na vprašanja

Kako Sušnik razume enakopravnost? Ali se strinjate, na osnovi tega, kar je zapisal v navedenem odlomku, z njegovo trditvijo, da so ženske v akademskem svetu dosegle enak položaj kot moški?

Komu oziroma čemu pripiše razloge za manjšo uspešnost žensk v akademskem svetu?

Ali Sušnik upošteva zgodovinsko podrejenost žensk kot dejavnik za manjšo uspešnost ali jo pripisuje drugim razlogom?

Ali menite, da s prisposodobijo čebelični pridnosti Sušnik izraža podporo ženskemu akademskemu izobraževanju?

»Tako vstaja pred nami velik, nepričakovan problem, ki ga bo težko zadovoljivo rešiti. Mnogi trdijo celo, da ta pojav ni morda samo trenuten, prehoden, temveč pomeni, da nastopa nekak prevrat v odnosu med moškim in žensko, ki se je pričel kazati v svetovni vojni ozir. v sledečih ji krizah in čigar posledic še ne poznamo dovolj. Da stvar res ni kar tako, je dokaz silno rastoče število ženske mladine po srednjih šolah, kjer jih je danes na tisoče, dočim so bile dijakinje na njih še pred 20 leti

Če pomislimo, da že moški absolventi včasih težko najdejo kruh, kako bo pa z ženskami? Zato ni čuda, da se s temi perečimi vprašanji bavijo po vsem svetu, da se množe razprave v knjigah, da so polni zadevnih člankov in notic ne le ženski listi, temveč tudi dnevno časopisje vseh kulturnih narodov. Res je ženska emancipacija zmagala na vsej črti: odprti niso ženskam le malone vsi akademski poklici, tako da v tem oziru ni treba več nikake borbe ali zanosnega navdušenja, temveč delujejo že tuintam na vseučiliščih, v višji upravni službi, v parlamentih in vladah. Ker so si v večjem številu držav izvojevale enakopravnost in gospodarsko neodvisnost, jim je odprto polje vsakršnega udejstvovanja; posebno se pozna njihov vpliv v humanitarni, prosvetni in socialni smeri.

Načelno tudi ni nobenih ovir, da bi jim priznali ravnopravnosti na vseh področjih. [...] Vendar je v praksi več ozirov, ki silijo k razmišljanju.

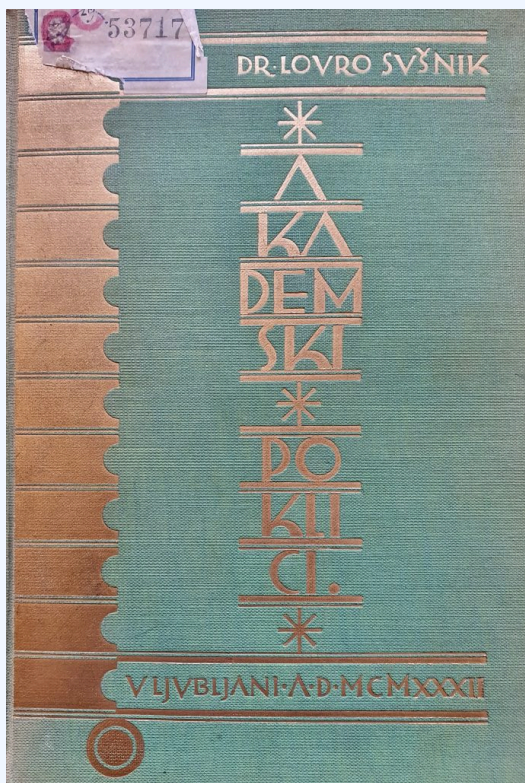
Prva težava je način študija samega in urejenost šol. Že splošne srednje šole so prikrojene le za moško mladino in se ženske potrebe na njih v bistvu ne

upoštevajo – saj nimamo posebnega tipa za dekleta –, kaj šele visoke. Zato se pouk tu nič ne ozira na posebnosti ženske narave. To je že teoretično ozir. metodično slabo, še težje pa so posledice takšnega

šolanja v praksi, saj jih nujno sili v ista torišča kot moške, kakor da ne bi potrebovale za življenje nikakšne druge podlage kot moški in bi jih naravnost hoteli usmeriti proč od njihovega prirodnega socialnega delokroga. Potrebno bi bilo žensko vzgojo oprostiti od nadvlade moških shem in jo tudi metodično osamosvojiti. Taka uniformna šablona se mora maščevati v poznejšem življenju, a dela ženskam silo že pri študiju. Saj same tožijo, da je zanje to abstraktno učenje v gimnaziji, še bolj pa na univerzi, težavno, ker je suhoparno, razumsko, neosebno, splošno: moški predavalni način se ne prilega ženskemu načinu mišljenja, ki je bolj živahen, čustven, oseben, konkreten. Za vseučiliški študij je srednja nadarjenost premalo, treba je izredne usposobljenosti. To težko delo je ženskemu zdravju škodljivo.

Razen tega imajo študentke na visoki šoli še drugače težek položaj. Če niso tu doma, so često osamljene, nekatere imajo eksistenčne skrbi, druge poleg napornega študija še razne duševne stiske, kar vse izpodkopuje zdravje. Zlasti pa jih dosti mučijo dvomi, ali so z izbrano stroko na pravi poti, ali bodo našle pozneje kako mesto oziroma ali bodo sploh v poklicu zadovoljne. Zakaj ta problem je zanje mnogo težji kot za moške tovariše. Akademik se zanaša na to, da bo kesneje poleg zadovoljstva v poklicu našel srečo v življenju v lastnem družinskem krogu. Pri ženski je navadno mogoče le eno ali drugo. Če se omoži, bo le redko lahko nemoteno izvrševala poseben poklic, če pa ne, bo bridko pogrešala domačega ognjišča; saj je golo poklicno delo še za moškega težavno. Prejkone bi večina rajši napravila izpit pred oltarjem kot pred komisijo – in precej jih na ta način najprimerneje zaključi študije –, ali vsaki to ni dano. Take bodo našle največ utehe v učnih, socialnih, karitativnih poklicih.

Avtorica fotografije: Katja Mihurko

Rade se ženske v poklicih pritožujejo, da jih moški postrani gledajo, jih odrivajo, da jih zlasti kot podrejene, 'sekirajo' itd. 'Gospodarsko-socialnega in kulturnega razvoja, ki je to pot zgrabil v svoj vrtinec tudi ženske, sicer niso mogli zavreti, zato se je pa njihov odpor izprevrgel v tiho, zarotniško borbo proti posameznicam: moški proti ženski, kjerkoli je naletel nanjo na svojem delovnem poprišču.' Tako hudo menda ne bo, kajti sicer bi ženske pač ne bile dosegle tega, kar so, saj so jim po večini vendar moški sami toliko popustili. Vseeno je lahko nekaj na tem in nočemo podcenjevati težav, ki se tu kažejo ženskam, zlasti občutljivejšim, marveč je treba nanje celo opozoriti, saj morajo tudi moški v poklicni odvisnosti marsikaj prenesti. Pa navadno ne tožijo, ker smatrajo to za samoposebi umevno. So različne službe, še celo pa različne narave

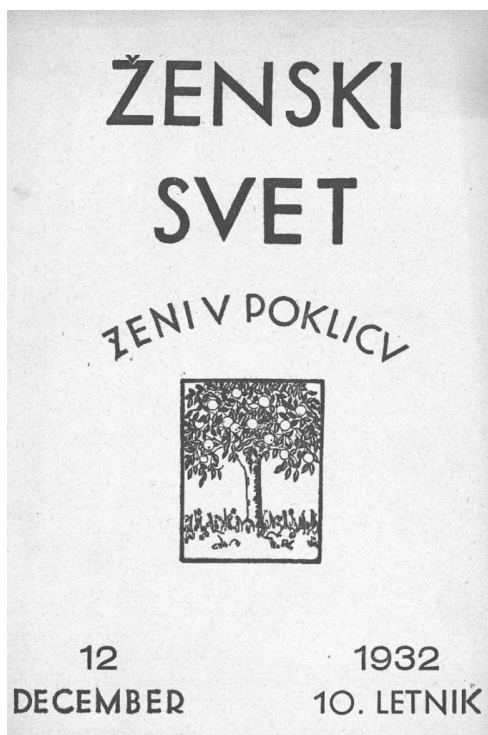
ljudje, na kar moraš biti v vsakem poklicu pripravljen.

Je pa v tem velik kos našega problema kot socialnega pojava. Le da ga ne razume prav, kdor misli, da je glavni vzrok takšnega nasprotstva to, da se moški boje samo za svoje prvenstvo, za svoje gospostvo na svetu. Moški ženske v nekaterih poklicih res težko gledajo predvsem zato, ker jim one odjedajo s tem kruh.

To je razumljivo in do neke mere upravičeno. Kajti moški, ki je v službi, si navadno prej ali slej ustanovi družino in s tem vzdržuje ženo in otroke. Če torej ne dobi nikakega mesta, ker je ondi v službi ženska, ni s tem oškodovan le poedinec, temveč morda tudi izvoljenka, ki bi jo rad poročil, pa je brez eksistence ne more, in posredno družba, narod. Dokler torej ne bodo ženske v službah začele jemati moških brez mest in same vzdrževale družine, toliko časa je odpor proti splošni poklicni osamosvojitvi ženske razumljiv. A takšnih dolžnosti se ženske še niso zavedele in se jih bodo najbrž zelo branile, to skrb vzamejo nase le prisiljene, če so n. pr. izgubile očeta ali moža. Dogaja se tudi, da se ženijo pari, ki dobivajo dvojno plačo, kar bi v normalnih razmerah bržkone samoposebi prenehalo. Zato o praktični enakosti spolov glede pravic in dolžnosti še ni govora.

[...] Zakon in telesno materinstvo nista vsaki ženski zapisana niti morda brezpogojno zaželeni, kakor trdijo, ter ne moreta več danes docela izpolniti ženskega življenja in hotenja, zakaj v 'dobi tolikega razmaha resničnih in navideznih kulturnih in gospodarskih potreb ženska ne more ostati izven splošnega razvoja'. To pravico imajo, kajti znanje je jačje od

neznanja – in če bodo ženske bolj omikane, bodo skrbele tudi za boljšo vzgojo svojih otrok. Vendar pri vsej zavzetosti, vnemi in čebelični pridnosti, ki jo neredko opažamo, mnoge same uvidevajo, da zgolj učenost ni vse – niti najprimernejše zanje.» (Sušnik 1932: 73–76)

(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

Odziv na njegovo knjigo je bila 12. številka revije *Ženski svet*, ki je bila v celoti posvečena ženskemu poklicnemu udejstvovanju, v kateri se je Marja Boršnik kritično odzvala na njegovo pisanje. Opozorila je, da je Sušnik pristranski, ko razpravlja o ženskih sposobnostih:

»2. V zvezi s tistimi ženskami, ki hočejo pokazati svojo moč na istih področjih kot moški, dokazuje dr. Sušnik drugačno smer ženske nadarjenosti, ki je le izjemoma podlaga za nadpovprečnost v šoli in v poklicu, praviloma pa ustvarja le povprečen material, ki se 's svojo skromnostjo in pridnostjo dobro obnaša' v nižjih, mehaničnih poklicih.

V času, ko so žensko podredili možu (čim primitivnejši je zakon, tem večja je ta podrejenost), je bila merodajna le fizična sila, zato ni čuda, da se je morala fizično slabotnejša ženska ukloniti in pričeti življenje, kot se je

zdelo možu najprikladnejše. V toku stoletij odvisnega omejenega delokroga je razvijala svoje dispozicije vedno v isto smer in zanemarjala vse, kar ji ni neobhodno služilo pri njenem cilju: ugajati moškemu, živeti za dom in rodbino. Njena duševnost se je temu življenju popolnoma prilagodila, ogromen skok, ki ga je napravila v poslednjem petdesetletju v svet, ni ostal brez posledic: vsega tega, kar je moški gojil stoletja in stoletja, si ona ne more priboriti v eni generaciji. Zlasti pri duševno ali fizično šibkejših se opažajo iste posledice kot pri kulturno zaostalih narodih in slojih, ki si hočejo skokoma osvojiti vse, kar je stoletja polagoma raslo: na zunaj sprejmejo, v bistvu ostanejo vezani na tradicijo, prepad je prevelik, da bi ga mogli naenkrat premostiti brez žrtev, ki zahtevajo včasih srečo in življenje celih generacij. Vsak pedagog bo rad ali nerad priznal tudi o večini današnjih žensk, kar ugotavlja nešteta množica razprav in kar ugotavlja tudi dr. Sušnik: da je ženska običajno bolj konkretna in manj

produktivna in kritična, z eno besedo, bolj pasivna od moškega. In da odloča pri njej ponavadi čustvo in ne razum, da je njeno zanimanje bolj splošno kot specialno in da se nanaša bolj na 'človeške kot pa na stvarne probleme'. Toda, kdor bo primerjal izobražene, socialno neodvisne ženske z drugimi, bo moral priznati, da so te običajno tudi idejno samostojnejše in objektivnejše, in kdor bo proučeval okolje, iz katerega so vzrasle, bo spet moral dati v tem oziru prednost onim, ki jih je tradicija manj ovirala pri razvoju. Nešteto moških je v vsem tem ženskam popolnoma podobnih, veliko je ženskih 'izjem' in čas bo pokazal, ali je razlika med duševnostjo obeh res tipična, ali pa je ženska duševnost samo mlajši stadij razvoja v zvezi s tisočletno odvisnostjo. Nemir, naklonjenost k skrajnostim, subjektivnost, sintetično zanimanje, čezmerna čustvenost, fantazija, intuitivnost i. t. d. – ali ni najti vseh teh potez vprav pri mladih, razvojnih dobah in narodih, in ali ne nastajajo tudi v umetnosti subjektivne, čustvene romantične dobe ponavadi prav radi pomanjkanja svobode (pod religioznim ali političnim pritiskom)?!

3. Razumljivo je, da veliko žensk študira samo zato, da pride do kruha. Prav tako kot moških! Razlika je samo v tem, da v moškem že od rojstva vzgajajo zavest samostojnosti in poklicne obveznosti ter mu dajo s tem tudi dovolj časa in priprav, predno se odloči za poklic, dočim puščajo, dekleta često rasti v najožjih razmerah doma, in se spomnijo, oz. se ona sama spomni, ko pride k pameti, na nujnost zaslužka šele v skrajni sili. Da je ta prva, včasih edina možnost zaslužka prečesto ne more zadovoljiti, je jasno. Da bi pa ženska na splošno poklicnih dolžnostih ne pojmovala tako strogo kot moški, je prenačljena trditev, ki bi jo moral dr. Sušnik utemeljiti.

4. Dejstvo je, da vse dotlej, dokler ženska ne bo materialno neodvisna, o njeni svobodi ni govora. Svoboda ni v tem, da žena po mili volji razpolaga s težko ali lahko prisluženim moževim denarjem ter sama pri tem živi lahko po svojih muhah (– ideal marsikake plehke meščanke, za katero nobena 'kupčija' ni premalo častna); pravo svobodo si človek prisluži samo s plodnim delom, ki ustreza njegovi naravi in njegovim sposobnostim in za katero dobi primerno plačilo.

Večina žensk čuti še dandanes, največ sposobnosti za gospodinjsko. Toda dokler tudi to važno opravilo ne bo njihovo poklicno delo, bo redkokje najti moža, ki ženi v tej ali drugi obliki ne bo dal čutiti in vedeti, da je odvisna od njega.

5. Nekatere ženske študirajo iz mode, nekateri moški pa iz nujnih ozirov na zahteve, družabnega reda: če je oče duševni delavec, bi bila sramota, da bi postal sin rokodelc, čeprav se le z največjo mujo in milostjo in z vsemi mogočimi oporami, privleče do 'položaja'. Kaj je škodljiveje za družbo? Če študira talentirana ženska iz mode, jo bo študij polagoma zresnil in utegne sčasoma poglobiti in preusmeriti svoj pogled na življenje. Moda, ki žensko žene v študij, sama sebi jamo koplje: čim bolj se ženska pogloblja v študij, tem manj se da tiranizirati od nje.

Kaj tedaj?

‘Resnično srečna more biti ženska le v krogu, kjer lahko popolnoma razvije svoje vrednote, ne pa v protinaravnem kosanju z moškim v poslih, ki niso v skladu z njenim osebitim ciljem in teženjem.’

Gorenje besede bi morale biti geslo življenju vsake ženske. Toda dr. Sušnik jih je zapisal v zvezi z ženskim poslanstvom v družini, prepričan, da je le družina tisti krog, kjer ženska ‘lahko popolnoma razvije svoje vrednote,’ vkljub temu, da na drugem mestu trdi, da ‘zakon in telesno materinstvo ... ne moreta več danes docela izpolniti ženskega življenja in hotenja ...’

Če torej poslednje dejstvo priznava že danes, ko vkljub ogromnemu navalu v šole in poklice večina žensk, predvsem starejših, še vedno živi le za dom in materinstvo, – kako bo treba izpremeniti mnenje šele jutri, pojutrišnjem, ko bo pod pritiskom razmer vsaka ženska, v borbi za obstanek prisiljena poiskati si zaslužka, in ji bo poklicno delo z novimi interesi kazalo tudi nove, dotlej neznane cilje.

Dr. Sušnik sam priznava nujnost ženskega poklicnega dela. Kot izginja ročno delo, ki ga vedno v večji meri nadomešča stroj, tako izginja tudi idila patrijarhaličnega življenja. Mnogo hudega prinaša stroj, mnogo dobrega izginja z zakonsko idilo.

Zakon med možem in ženo je naravna stvar, vsak drug način življenja prerezen tip človeka preveč izčrpa ali ovira pri normalnem delu. So ljudje, ki ostanejo sami, da dosežejo intenzivnejše življenje in da se lahko docela posvetijo svojim ciljem, – o teh tu ne bomo govorili, to niso povprečni ljudje. Toda ali je normalni ženski sploh mogoče urediti zakonsko življenje in poklicno delo tako, da pri tem ne trpi ne prvo ne drugo? Pri dosedanji obliki zakona ne. Gospodinjstvo in vzgoja otrok nalagata na ženo prevelike zahteve, da bi ne bilo čutiti posledic, če opravlja poleg tega še delo, katero drugače opravlja moški, ki izven njega nima nikakih nujnih dolžnosti. Posledice se redko čutijo v poklicnem delu (če služi iz veselja do dela ali pa radi zaslužka, bo pač skrbno pazila, da ne izgubi mesta, na katero čaka že nešteto drugih), češče se čutijo pri vzgoji otrok (delavski otroci!), najčešče na ženi sami.

Kakšna bo nova oblika zakona? To je v zvezi s preuredbo dečjih domov, otroških zavetišč, igrišč in vzgojevalnic, menz, civilizacije in športa. Iz želj in potreb se bodo rodile nove kolektivne vzgojevalnice (današnje niti najmanj ne ustrezajo, vsaj pri nas ne), kuhinje, čistilnice i. t. d., ki se bodo ozirale na individualna nagnjenja posameznika, dokler ne bo gospodinjstvo in vzgoja le še poklic, ženi pa rodbina samo in vse to, kar je možu. Ženska, ki bo vedno čutila veselje in sposobnost za socialni ali gospodinjski poklic, se mu bo posvetila in olajšala

Vprašanja

S katerimi argumenti zavrne
Marja Boršnik Sušnikove trditve?
Iz česa izpelje svoje trditve?

pot drugim, ki jim je do česa drugega. Vsaki mesto, ki ji gre po sposobnostih. Svobodne in odprte naj bodo vse poti.«

Prof. dr. Marja
Boršnik s hčerko
Francko (kasneje
dvakratno
doktorico,
poročeno Premk),
arhiv družine
Premk

Sušnik se je odzval na te besede v peti številki *Ženskega sveta* leta 1933. Kako bi označili njegov odgovor glede na naslednji odlomek?

»Naj bo že kakorkoli, toliko je gotovo, da je morala ga. B., čim se je spustila na to polje in s takšnih vidikov motrila moja izvajanja, nujno zgrešiti cilj. Prosto ji, naj govori o svojih nazorih o ženskem vprašanju kjerkoli, ni pa prav, da ji ni všeč poglavje, v katerem se na takšne ideale zaradi načelne nepristranosti ni bilo umestno ozirati. Če bi ne bila stala pod vplivom neke psihoze, ki je v danih razmerah z njene strani morda sama na sebi

razumljiva odn. opravičljiva, bi bila ob geslu, ki ga je napisala na koncu: 'Vsaki mesto, ki ji gre po sposobnostih. Svobodne in odprte naj bodo vse poti,' lahko uvidela, da moje stališče: 'Nadarjenim prosto pot, da, a zato še ni nujno, da bi morale vse povprek na visoke šole', v načelu ni nič manj široko, gotovo pa stvarno nič manj upravičeno kot njeno.«

»S. je v zmoti, če misli, da ga jaz smatram za zastopnika 'moških interesov' (92) in da ne znam ceniti njegovega treznega, umerjenega stališča v teh vprašanjih. Prav tako je v zmoti, če misli, da sem jaz mnenja, da je ideal sodobne 'študirane ženske, posnemati moškega in doseči čim večjo enakost z njim'. Razlika pa je v tem, da si predstavlja dr. S. blagostanje ženske docela drugače kakor jaz. Če ženska v študiju in samostojnih poklicih – pri skupni vzgoji in v skupnem delu z moškim – polagoma gubi vse ono, kar je negativno na njej in kar jo zapostavlja za moškim (pasivnost, neoriginalnost, nesamostojnost, nekritičnost, subjektivnost i. t. d.)

in se ji pri tem širita obzorje in delokrog preko ozko začrtanih mej, v katerih se je do zadnjega časa gibala in izživljala, iz tega ne sledi, da se je izneverila svojemu spolu, ker ni nikjer zapisano, da so lastnosti, ki so bile včeraj in danes radi takih in takih okoliščin tipične za povprečno žensko, obenem tudi nespremenljiv atribut 'večne ženskosti'.«

Polemika se je končala z zapisom Marje Boršnik, ki je na koncu podala svojo vizijo sodobne ženske. Če na Sušnikovo besedilo in polemiko, ki je sledila, pogledate iz današnje perspektive – kdo menite, da je bolje predvidel prihodnost ženskega izobraževanja?

Poglobljeno branje

Na temo ženskega poklicnega udejstvovanja se je odvila tudi svojevrstna literarna polemika, saj je na novelo [Izpoved doktorja Forcesina](#) (Ljubljanski zvon, 1931) Vladimirja Bartola v reviji *Modra ptica* odgovorila Milena Mohorič z novelo *Izpoved gospe Forcesinove*. O obeh delih sem pisala v knjigi *Labirinti ljubezni*, iz katere navajam nekaj odlomkov, ki vas bodo, upam, spodbudili k branju.

Bartol tematizira problem odnosa med ustvarjalcem (umetnikom ali znanstvenikom) in žensko v pogovoru s prvoosebni pripovedovalcem novele, nekdanjim sošolcem, ki je globoko razočaran nad svojim življenjem. Doktor Forcesin izreče številne očitke na račun ženskega spola. V svoji ženi, ki je tako kot on končala univerzitetni študij, vidi oviro za razvoj svojega genija, nad spremembo njenega značaja in vedenja v zakonu je globoko razočaran.

O svojem spoznanju prave ženske narave poroča naslovni lik novele *Izpoved doktorja Forcesina* z naslednjimi besedami:

»Lahko si misliš, kako osupel sem obstal nekoč, ko se mi je nenadoma odkrilo dejstvo, da ženska ne misli v okviru znanih Aristotelovih zakonov logike. Zakon identitete na primer, ki ga spoštuje še tako preprost moški, je njej docela tuj. Njej na noben način noče v glavo, čemu bi moral biti A zato A, ker je A. Njej je A lahko B ali C ali karkoli. Zanj velja samo zakon njenih želja in njene volje: če ji ni všeč, da je A A, potem pač ni A in od tega je ne odvrne nobena sila. Kadar ti pritrjuje, vedi, da se je samo prikrila. Takrat ima gotovo nekaj za plotom; s svojim priznanjem te hoče obvezati za kako protiuslugo. Največja usluga, ki ji jo moreš storiti, je, da jo pelješ pred oltar: za dosego tega smotra bi ti priznala vse aksiome sveta(Bartol 1931: 109).«

Še bolj kot Forcesin nad ženskami, pa so bile očitno razočarane bralke Bartolove novele nad avtorjevo neprikrito mizoginijo, saj je ena izmed njih, pisateljica **Milena Mohorič**, ki je bila stalna sodelavka revije *Modra ptica*, napisala novelo s pomenljivim naslovom *Izpoved gospe Forcesinove* (1935/36) in jo razložila v opombi pod črto kot odgovor na Bartolovo novelo. Uredništvo jo je »z veseljem« objavilo (Modra ptica 1935/36: 148), bralci in bralke so si lahko ustvarili mnenje še o drugi strani problematike, ki se je dotaknil Bartol. Milena Mohorič oblikovno sledi Bartolovi noveli, saj gre tudi pri njej za dialog med dvema osebama, med Hano Forcesin in njeno kolegico iz študentskih časov, ki je v vlogi prvoosebne pripovedovalke. Hana je zaradi moževih očitkov, ki jih je izrekel »v pogovoru z doktorjem Bartolom« (ibid. 149) in so postali »javna tajnost« (ibid.), globoko prizadeta in z veseljem izrabi priložnost, da lahko nekomu zaupa svoj pogled na zapisano. Njeno končno spoznanje Forcesinu ni naklonjeno:

»Forcesin se strahopetno in sramotno izgovarja in pripisuje krivdo meni, ker ni ničesar ustvaril. Preslaboten je, da bi priznal, kako majhna je njegova iskrica! Kako pretkano si je izmislil cel sistem o ženskem in moškem principu, da bi prikrl svojo slabost!« (Ibid. 153–154)

Proti koncu novele izreče naravoslovka Hana tudi svoj pogled na filozofijo Bartolove generacije:

»Takega zapečnjaškega 'ustvarjanja lastnih sistemov' prav nič ne spoštujem, četudi ga obsipajo z naslovi in uživa najvišje akademske časti. Ne odklanjam samo zavestno take metode, še več, trdim, celo, da je bilo skoraj vse, kar je dosegla, negativna postavka v naši kulturi. Zmedla je eno celo generacijo in ji vzela sposobnost za življenje. Vide doktorja Juga, ki se je ubil v planinah! Tudi Forcesin je žrtev te neživiljenjske in izumetničene doktrine. Zame je bolnik, čigar bolezen je dosegla že tak stadij, da je neozdravljiva.« (Ibid. 155)

Hana pove pripovedovalki, da se bo ponoči s hčerko vrnila na Češko, saj ne more prevzeti nase odgovornosti za Forcesinovo življenje. S tem mu bo omogočila, da »preizkusi svoje sile v boju z elementi ... se prebije ali pade v poslednji izkušnji« (ibid. 156).

Razprava o primernem čtivu

Velike razlike med spoloma so bile tudi v nadzorovanju njihovega branja. O primernih knjigah za dečke in mladostnike ne najdemo mnogo zapisanega, vendar pa lahko iz beril, ki so jih uporabljali pri pouku od normalne naprej, sklepamo, kakšen je bil nabor besedil, ki so jih morali brati in poznati. [Zoran Božič](#) je o tem zapisal: »Zgodovina slovenskih srednješolskih beril od Prešernove smrti do konca prve svetovne vojne je zgodovina počasnega razvoja slovenskega duha in samozavesti v okvirih habsburške monarhije. Berila so si krčevito utirala pot od poučnosti k doživljajski privlačnosti, od državljubja in bogoljubja k priznavanju vrednosti intimnih ljubezenskih čustev. Zaradi načelnih stališč o moralni vprašljivosti in vzgojni škodljivosti ljubezenske poezije so bile na udaru predvsem Prešernove pesmi, potvarjanju svojih črtic pa se ni izognil niti Cankar. [...] Sestavljavci beril so se dobro zavedali, da tedanje avstrijsko ministrstvo za bogočastje in uk skrbno bdi nad morebitnim pohujšanjem odraščajoče mladine.«

A ne le ministrstvo, tudi nekateri posamezniki so bili zaskrbljeni nad moralnim pohujšanjem, ki bi ga lahko bili deležni dečki ob branju nepravilnih knjig. Anton Mahnič je o tem premišljeval v delu *Dvanajst večerov*, kjer je izpostavil velik vpliv slovenske književnosti na fante:

»Materna beseda mu s posebno miloto gladi uho in si s posebno prikupljivostjo vgladi vhod do najskrivnejšega kota v srci: saj to besedo je slišal še majhen iz ust ljube mamice, ona mu najde sladek odmev v globočini srca in mu obuja najnežniše spomine iz otročjih let. Materna beseda vročega mladenčca omami in očara, in da jo le sliši, zdi se samemu sebi presrečen in v čim milejši in bolj dovršeni obliki mu doni, tem bolj se mu prikupi. Zatorej sem pa zapazil, preljubi moj, in to je, kar mi največ veselje kali, zapazil, da mladeniči malo ali nič ne vprašajo po tem, ali se jim v domači besedi ponuja nebeški nektar ali morilni strup, resnica ali laž, da je le oblika mična in dovršena, dovolj, brezmišljeno izpijo kupico. O žali-bog, priznati se mora resnica, da ne preti narodni mladini od nikoder večja nevarnost kakor od lastnega slovstva, ako se to izneveri npravstvenim zakonom. Lahko razumeš torej, dragi prijatelj, ako se ljuba mi mladina tako požrtvovalno bavi z domačim slovstvom, ako tako strastno iz njega duševne hrane zajema, ako ono tako odločilno vpliva na njen razvoj, lahko razumeš, pravim, da tudi jaz, ki mi je naloženo z mladino neprenehoma občevati, se mu ne morem dalje odtegovati.«

Mahnič v delu *Dvanajst večerov* obtoži Stritarja in druge pesnike, ki pišejo o ljubezni, da v mladih zbujajo razumevanje ljubezni kot nečesa pozitivnega, kar ima katastrofalen učinek.

Anton Mahnič: Dvanajst večerov

Deveti večer

Glejte, kako piše: »Ne bati se, mladeniči! Pridigal vam

Delo z besedilom

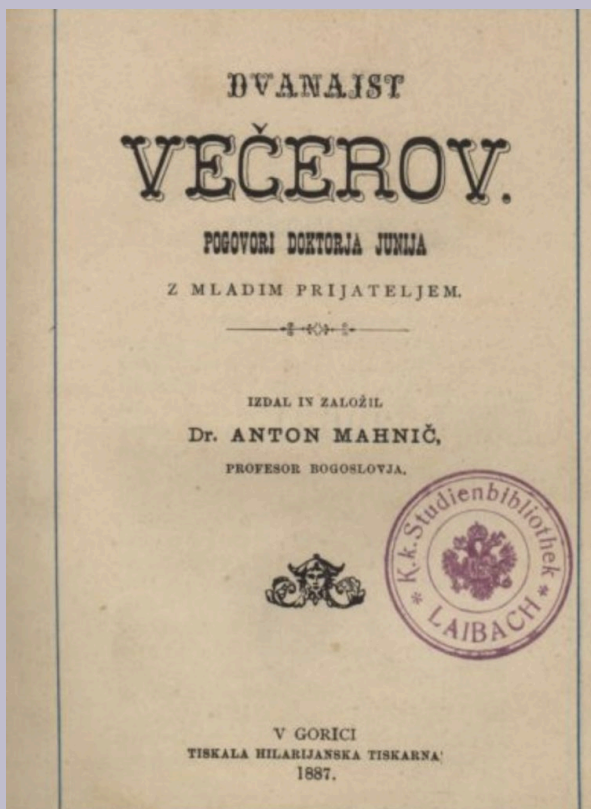
Katera tematika je za Mahniča najbolj problematična?

Kakšno moč pripisuje književnosti?

S čim utemeljuje cenzuro branja?

Ali ste morda še pri kakšnem avtorju srečali podobno razmišljanje o škodljivosti branja? Povzemite, kar se spomnite, če pa ne najdete odgovora, potem preberite delo, ki je predstavljeno na naslednji [povezavi](#).

ne bodem; v kako razmero vam je stopiti s tem svetovnim čutom, učili vas bodo vaši roditelji, izpovedniki, verski učitelji, njih poslušajte. Moj svet je ta: Ako že ljubite, ljubite na skrivnem, na dnu srca, tam naj gori večna lučica, ktero ste prižgali svojemu angelu, svojemu idealu, skrivna ljubezen, najboljša ljubezen! Kaj treba vedeti svetu, kdo je vaša boginja, kake 'laske' ima, oči in usta! Kako vas 'peče bolečina', kako zdihujete po noči in po dnevi ... Ako torej ljubiš, mladeneč, ljubi za-se; ne izpostavljal svojih sladkih ali britkih čutov v posmeh tujim ljudem, ki imajo vsak svoje potrebe in opravke ...» Tako podučuje Stritar mladino!

(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

Da, da, tako se uči v listu, ki je pred vsem namenjen mladini na viših in srednjih šolah. Ljubite, kaj ne, ljubite, dijaki! Čemu ljubiti? Je-li morda ona ljubezen nekako nedolžna šala, ktero si sme vsakdo povoljno privoščiti? Tako učite, gojitelji mladine, to je vaša nprav! In žalibog, da si tak nauk mladina predobro v srce vtisne. Večkrat sem že videl, preljubi moj, kako je že gimnazijalec ves vtopljen v tako ljubovanje. Peto- ali šestošolec, otrok, ki zna komaj grško brati, izvolil si je o »svojo« in tedaj sanjari in blede noč in dan, pesnikuje, žaluje, toži luni in zvezdam svoje gorje, pri tem pa zanemarja šolske naloge, in jame vidno hirati od dne do dne. Začne ljubiti – dasiravno sme upati, da mu bo še le za deset ali dvajset let mogoče s svojo »boginjo« v zakon stopiti; dve ali tri leta še na gimnaziji, pet ali šest let na vseučilišči, potem spet kaj časa, predno stalno do kruha pride, to ti je

čas, v katerem se ona lahko desetkrat moži, in on postane ji saj tudi tolikokrat nezvest Glej, vse to ga še loči od izvoljene, in vendar kaj takega naši osrečevalci in odgojevalci mladine ne le ne obsojajo, ampak celo priporočajo! Sad takih nauk je lahko videti vsak dan. Le poglejmo našo učečo se mladino; kako nam hira in blede; nekaj je bil najlepši kinč mladeničev rudeče lice in vedro oko. A zdaj beži gledat, srečaval boš po ulicah mladeniške postave brez vse živahnosti in

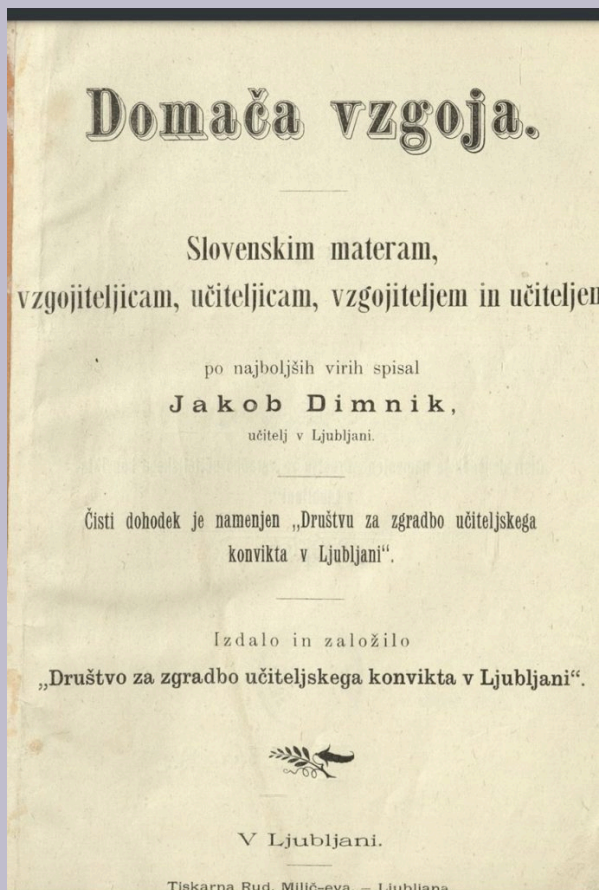
življenja, motne oči, zgrbančeno čelo, bleda lica; vse ti znanuje žalostno zamišljenost in obup; kmalu ne bomo družega imeli, kakor fantaste, same fantaste, grobove od zunaj pobeljene, od znotraj smrdljive! O za Boga, tužna slovenska domovina! da nimaš drugih odgojiteljev svojim najnežnišim cveticam, da strupena slana grde poltosti že v prvem cvetu posmudi tvoje najlepše cvetke! A tako je in drugače ne more biti, dokler se tako uči in po lepoznavanskih listih (ali kali!) tako piše.

O škodljivih učinkih branja na oba spola beremo v nepodpisanem članku *Literatura za mladino* v reviji *Slovenka* (1898). Iz besedila je razvidno, da je kriterij ločevanja predvsem snov, ki pa je določena glede na spolne vloge:

»Kakšno stvarino pa imajo navadno knjige? Ako so namenjene dečkom, kar kipijo šovinizma. Opisujejo samo vojske in boje s pretirano kričečimi barvami, »da zbujajo v dečku ljubezen do domovine in patrijotičen duh«. Ta smoter se pa na ta način le slabo doseže, pač pa se vzbuja v dečku, čitajočemu take nezmožnosti junaških činov – krvoločnost, da kar gori poželenja streljati Turke ali Indijance, kakor stekle pse. Ali je to morda vzgoja, vredna devetnajstega stoletja, v kojem se pogajajo vevlasti za splošno razoroženje? Dečki so že tako često le preveč brezsrčni. Naloga vzgoje naj bi tedaj raje bila, vzbujati v njih le blaga, človekoljubna čutila, mesto da bi jim silila v roke puško in meč. Baš nasprotno so knjige za deklice. Te so pa brez konca in kraja sentimentalne, brezkrone. Sama pohlevnost, ponižnost – kakor nezabeljena postna juhica. Da i one niso stilistično nič boljše, je umevno že samo ob sebi. Osebe so seveda tudi vse pretirane in neresniče (sic) – brez trohice poezije – česa naj se tedaj otrok uči ob taki knjigi? Nič, prav nič. Samo njegova fantazija raste preko mere in njegova poželjivost po vedno novi snovi. A površnost, ki se je je otrok navadil pri čitanju, preide ž njim v njegovo zrelo dobo (Dolinar 1898: 542).«

Še več pozornosti kot deškemu branju je bilo namenjeno dekliškemu. To je bilo povezano tudi s tem, da so dekleta brala ljubezenske romane, to pa naj bi jim škodilo v več pogledih. Najostrejšo zavrnitev najdemo pri Jakobu Dimniku.

Jakob Dimnik: Domača vzgoja: slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem

(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

Dobro in potrebno je, da je ženska bistroumna, a svoj bister um naj uri in vadi na stvareh, ki spadajo v nje delokrog. Nevarno je naravnost za njo, ako si ga bistri na stvareh, katerih vsled svojih pomanjkljivih dušnih zmožnosti nikdar popolnem prebaviti ne more. Ako se preveč izobražuje njih um, zanemarja se versko čustvo in sploh srce. Dokler bodo naša dekleta namesto jutranje molitve, brale eno ali dve poglavji iz kacega šušmarskega romana, dokler se bodo mesto verskih resnic učile na pamet fizikalčnih hipotez, ostale bodo take, kakor so dan danes, namreč: predrzne, nevedne in sploh malopridne. Zato je treba pri ženski vzgoji nastopiti vso drugo pot. Odpraviti je treba iz nje vsako nepotrebnost ter ohraniti le to, kar je treba ženski, »da bode dolgo živela in da se ji bode dobro godilo na zemlji«.

[...]

Omenili smo uže, da iz učene ženske napravi se kaj rada neverna ženska. Ali poglejmo, kako se dandanes stvari učenjakinje. Dajejo jim vsakovrstne dušne hrane. Predava se jim o kemiji, fiziki, višji matematiki, logiki in psihologiji. Pač znano nam je, da ima ženska manj možganov, nego mož; tedaj so tudi nje duševne zmožnosti na nižji stopinji nego pri možu. In ti predmetje tirjajo uže od moža mnogo truda, velike pridnosti in globocega vtoplejenja v nje.

Kako malo je mož, ki dobro razumo ta ali oni predmet! In kaj bomo govorili o ženskih! Njih vednost, njih učenost zaostane uže na mnogo nižji stopinji, nego vednost še tako slabo talentiranega moža.

[...]

Poglejmo si učenje tujih jezikov nekoliko bolj natančno! Veliko zlatega časa zgubi deklica od 6. do 16. leta z učenjem francoščine, angleščine in znabiti tudi še laščine! Ali je k splošni omiki učenje teh jezikov res potrebno? Gotovo ne, in saj se pa tudi redko katera deklica navadi natančno jednega teh jezikov govoriti. Znabiti se tu pa tam kateri posreči, slovnično še precej dobro govoriti, a občevalnega jezika pa gotovo ne zna in rojen Francoz se mora zelo mučiti, da tako popačeno govorjenje razumi. Za francosko branje pa tudi ta jezik ni potreben, ker najboljša francoska slovstvena dela predstavljena so uže v druge in tudi v slovenski jezik. Le grdi in

pohujšljivi francozki romani niso pri nas vsi prestavljeni in za naše žene je pa najboljše, da taci umazanih in pregrešnih knjig ne bero. Kaj mislite, da postanejo dekleta, ki so prošinjene z duhom francozkih romanov, kedaj dobre matere? Ali morejo take matere svoje otroke k dobremu, plemenitemu in lepemu napeljevati? Gotovo ne! Menite tudi, da taka žena spoštuje in ljubi svojega moža? Tudi ne! –

Ko deklica nekoliko zraste in starejša postane, dobi nekak nagon k temu, da hoče vse vedeti – vse brati. Ta nagon ima za vzgojo dobro, pa tudi slabo stran, koja je odvisna od vsebine branja in od časa, kolikor ga za to porabi. Skoraj je bolje, da deklicam branje zabranjujemo, kakor pa, da bi jih k temu še navduševali. Glede kakovosti smemo deklicam le take knjige dovoljevati, ki so pisane v modrem in poučnem duhu, n. pr. življenje in delovanje vzglednih mož, potopisne črtice in izmej romanov le zgodovinske romane. Ena ali k večjem dve srednje veliki knjigi zadostujeta čez in čez za jeden mesec. Nekatero žensko so res prav strastne bralke. Marsiktera tiči celi dan in še polovico noči v knjigi, a gospodinjstvo in vzgojo otrok prepušča pa deklam. Možu, seveda kaj tacega ni po vseči in da bi se mu ne zamerila, naroči dekli, da naj strogo pazi, kedaj pride mož domu in naj jo takoj opozori, ali da znamenje, da vrže hitro knjigo proč ter vzame delo v roko. Taka »učena« žena je največja nesreča moževa in vse družine. Dela, delavnosti, reda, snage in varčnosti ne pozna. Njej beži čas brez koristi naprej in za gospodinjstvo rabi pa po jedno ali dve služkinji več, kakor bi jih pa potrebovala, če bi sama delala; pa vendar je še vse v največjem neredu. Mož najde v nedeljo prav tako umazano obleko, kakoršno je slekel prejšnjo nedeljo; srajca je še jedenkrat bolj raztrgana, kakor je bila, ko jo je slekel, praznični črevlji so vsi plesnivi, sploh – vse jemlje konec in mož, ki ima znabiti majhne dohodke, ne more svoje družine več preskrbovati, zabrede v dolgove ali pa seže po tujem denarji ter uniči s tem samega sebe in družino svojo.

In k e d o j e temu kriv?

»Preučena« žena njegova, ki je vedno brala nenravne romane, namesto, da bi pridno gospodinjala in vzgojevala otroke svoje!

Matere, pazite torej na svoje hčerke, da ne postanejo strastne bralke!

Pripeti se tudi, da deklice svoje roditelje v tej zadevi goljufajo. Štirinajstletna deklica sedi prav mirno v sobi, vsa sklučena čez svoje knjige in zvezke, koje ima pred sabo na mizi in v desnici drži pero. Mati pridejo prav po tihem v sobo, da bi se prepričali o pridnosti svoje hčerke in res najdejo jo sedečo pri šolskih knjigah. Po tihem gredo zopet vun prav veselega obraza, ker se hčerka tako marljivo uči. Pa kaj se je učila! Odprte knjige in zvezki bili so le za goljufijo, pod njimi je bil pa skrit ostuden roman, v kojega je bila deklica vsa vtopljena in zamišljena.

Pripeti se, da deklice pol noči in tudi celo noč bero. Po 10. uri – ko uže vse spi – potegne po tihem svečo izpod žimnice, jo prižge in bere dolgo po polu noči. In kaj pa bere? Take knjige, kojih se boji in sramuje pri belem dnevu brati. Ne samo, ker je polagoma srkala poguben strup v se, na škodi je tudi v tem, ker je drugi dan vsa zaspana in trudna ter ni vsled tega za nobeno delo.

Naloga

Kako Dimnik poveže spolno identiteto z bralskimi izbirami in strategijami?

Katera literatura je neprimerna in zakaj?

Komu Dimnik pripiše odgovornost za pravilno izbiro dekliškega čtiva?

Ali v odlomku prepoznate mizogine izjave?

Rekli smo, da najbolj pogubonosno branje za naše ženstvo so romani. Vprašala bode morebiti marsikaka mati, kaj pa je vendar roman? Na to ji prav lahko odgovorimo in sicer tako-le: »Roman po liberalnem okusu je izmišljanja, ki izvira iz vrtoglavnega uma in okuženega srca.« Tu govorimo namreč o pohujšljivih francozkih romanih. »Začenja se in nadaljuje z meseno poželjivostjo ter konča po mnogih pregrehah, pobojih, moritvah ali kaj podobnega, z zakonom. Iz kakoršnih virov izhaja roman, taki sad obrodi večjidel v svojih čitateljih in čitateljicah. Po pregrehah in premaganih zaprekah zvezanem zakonu, v kojem pa nikoli ni tistega raja, kakoršnega prenapeti kovači romanov popisujejo, čutijo se taki ženini in neveste kmalo ogoljufane in tako okanjene, da so v novem stanu popolnoma nezadovoljni in nesrečni, ker niso stopili v

zakon s krščansko, temveč s sanjarsko pripravo – po šegi poželjivih prijateljev. Osmojena domišljija zopet dalje sanjari in kjer se pisani romani navadno končajo, tam se začno zakonski romani. Namesto medene ljubezni, se pokaže strast in ker pri taci ljudih krščanske ljubezni ni, se nasprotna nagnjenja grozno tepo, sanjari se zopet o kaki novi sreči, oskruni in raztrga se dostikrat zakonska vez in kdo na svetu je bolj nesrečen, kakor taki ljudje, kakoršnih imamo le preveč pred očmi, zlasti odkar je začelo tudi ženstvo romane namesto kuhalnice in ročnih del po rokah nositi.

Slovenci, hvala Bogu, do sedaj še nimamo taci romanov, v nemški jezik jih je pa uže mnogo zatrošenih. In kaj je konec po takem branji? Nezadovoljnost, beraštvo, samomor!

Tudi Ivan Trinko je v dekletih videl bitja, ki niso dovolj razumna, da bi znale izbrati dobro čtivo, zato je odgovornost tudi on preložil na starejše ženske, in sicer pisateljice.

Naloga

Ivan Trinko (Branko): Čestitim Slovenkinim sotrudnicam v prevdarek

[V] listu se mora na marsikaj gledati, da bo kos svojemu namenu; razširiti mora svoj delokrog kolikor možno, da postane dostojno glasilo našega ženstva. Naj mi dražestne čitateljice dovolijo izreči svobodno, in brezobzirno, kar mi sili v glavo, ko brskam po »Slovenkinih« številkah! Govoril bom iz čiste želje, da bi ona postala čimdalje popolnejša in sposobnejša za svoj poklic, in da bi se napredovaje utrdila in se razširila tudi ondi, kamor ni morda še dobila pristopa.

Narod obrača zaupno v vas svoje oči. A ne znate li, česa se nadeja od vas in česa zahteva? Poznate svoj uzvišeni poklic? Čemu pišete? Kakšni idejali vas mamijo in vas silijo da nekterikrat morda celo pozno v noč bedite pri brlečej svetilki in projektirate na snežnobeli papir fine poteze svoje pisave? Niste li nikdar nepričakovano zasačile svojih misli, kedar potajno se razvijajo, so vam tiho in pestro, kot pisani metuljčki, rojile po bistrh glavicah? So-li bile vedno lepe in dobre in blagodejno vplivajoče na vaše mlade čitateljice? Jaz nočem biti nepozvan svedok lehkotne rudečice, ki bi se morda vtegnila pokazati na kakem licu. Čemu? saj itak znam, da ni vsaka izmed vas zaprla k počitku trudnih oči z ono nepopisno zadovoljnostjo, katero človek čuti, kedar zadnji hip pred zaspancem pomisli na dobro delo, storjeno čez dan?

So li se čitateljice poboljšale po čitanju vaših spisov? Ali so dihale prosteje? Ali se jim je smijalo jasneje nekaljeno okó? Gorjé pisateljici, če po čitanju njenih spisov se raztegne črni oblak po zamišljenem čelu čitateljice, in ji mrzli dih zaveje v gorko srce! Kaj si napravila z ono deklico, nedolžno mojo golobico? Ah, ona tvoja črtica, ne baš prenedolžna in presramežljiva, je prinesla burjo in nered v mlado dušo. Po tvoji črtici so se stemnile in zamotale njene misli, da ni mogla več jasno videti; strasti so se šumno vzdignole, da ni mogla več slišati glasu modrega svetnika. Lica so ji zarudela, povabila je oči in prvikrat jo je bilo sram pred rodno materjo! Neoprezna pisateljica, kaj si storila s čitateljico, katero bi morala boljšati in blažiti »Slovenka«?

Ti mi lahko oporekaš: Jaz sem pisala za odrasle Slovenke, ne pa za otročje naročnice. Za odrasle? Bodi! Pozabiti pa ne smeš, da list pride v roke tudi mlajšim. List je seveda v prvi vrsti glasilo za odrasle, kdo bi to tajil? Toda če odrasle so modre (in vrlo prijetno mi je misliti, da so vse take) se bodo z nejevoljo odvrnile od tvojih nemodrih spisov, če pa slučajno je tudi takih, ki niso modre, oh, znaj da posebno tem je krvavo treba drugačega čtiva. S čem jim hočeš polniti prazno srce? Z nečimurnostjo, z ničem? To je nesmisel! Treba jim tečne, zdrave, krepilne hrane, da si zopet napolnijo s krvjo anemične žile.

Ozri se naokolo po mili domovini in kmalu izprevidiš, da naši pisatelji, in še posebno pisateljice,

Kakšno poslanstvo pripisuje
Trinko slovenskim pisateljicam?

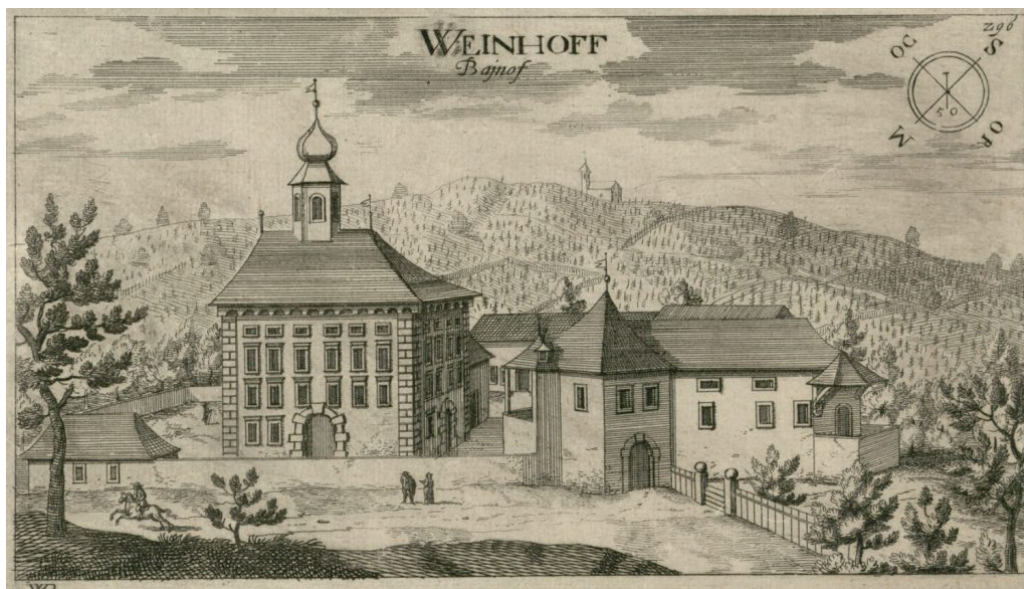
Kakšni so za Trinko negativni
učinki branja neprimerne
literature? Katera čustva naj bi
dekleta občutila pri branju te
literature?

Primerjajte Dimnikov in Trinkov
pogled na dekliško branje.

Kako se vaše ugotovitve
navezujejo na doslej pridobljeno
znanje o izobraževanju deklet?

ne smejo tratiti časa, ker je treba, da se odpravijo še marsikteri nedostatki in da se prinese v narodno zalogo še marsikaj nujno potrebnega. Nikakor ne boš koristila narodu, če tvoji spisi bodo prazni in če boš širila med mladimi Slovenkami lehkomišljenost in puhle sanjarije. Pišeš li da zabavaš? No, bodi v božjem imenu! Piši, zabavaj, kratkočasi, tudi tega je treba. Toda pomisli! Kaka zabava je to, ako, dočim se bralka prijetno smeje in kratkočasi, se ji počasen a pogubonosen strup tajno in polagoma razširja po žilah in raznaša po šibkem organizmu kali neizogibnega pogina? To ni zabava, to ti je tako igranje, kateremu konec bo grenko žalovanje in bridek jok.

Najbolj uničujoč vpliv romanov na bralke je prikazal pisatelj Janez Trdina v zgodbi *Jetnica* (1880). V njej prikaže družino povzpelnika Groma – model za ta lik mu je bil, kakor beremo v Trdinovem *Zbranem delu* Franc Germ z gradu Bajnhof –, ki postane graščak. Kot piše Trdina, se je tudi Gromova žena privadila »grajske gosposčine brez velike zadrege in neprilike«, edini sin je med dolgotrajnim obiskovanjem šole in po njem preganjal čas z zapeljevanjem deklet in »nobena lepa tlačanka ali najemnica mu ni ušla« (Trdina 1956: 99). Nekaj časa je bil zavzet Slovenec, nato pa se je spreobrn timer postal ud »nemčurske stranke«, njegove »[s]estre so se naučile kuhati in po nemško govoriti« in se omožile. Hčerka Roza se je od vseh v družini razlikovala po tem, da je prebirala »rada le romane in druge povesti in pesmi, ki pripovedujejo o ljubezni« (ibid. 101). Vendar Roza ne ostane le pri branju romanov, temveč si želi, da bi bilo tudi v njenem življenju čim več romantike in strasti. A v nevednosti in nepoznavanju sveta svoja čustva usmeri v očetovega uslužbenca Franceljna, ki Rozino strast obrne v svojo korist.

Dvorec Bajnhof v
Valvasorjevi
topografiji, 1679

Ko ji mati razodene, da jo je Francelj le izkoristil, Roza zboli, a ko ozdravi, spet začne prebirati ljubezenske romane, in posledice Trdina opiše tako:

»Peklenska plaža tujih romanov je oblatila in osmradila do zdaj neomadežavani venec uboge Roze preden je dopolnila še dvajseto leto. Polastila se je je ognjena, skoraj neudržna pohotnost. Samote ni več iskala, v tovarišiji se je nemirno premikala sem ter tja, oči so ji švigale poželjivo po možakih. Če se vpraša, ali ji ni branila tega prirojena ženska sramežljivost in vera, se mora žalibog odgovoriti, da ne. Katera ne zardi ob takem branju, ne zardi niti ob kvantanju in v skušnjavi. Tudi vera ni mogla pustiti v njeno srce globokih žil. V mestni šoli se je učila krščanski nauk po nemško, tedaj v jeziku, ki ga je začela komaj razumevati, prijel se je samo spomina, ne pa duše. Tako ji je razlagal brezvestni katehet. Še mnogo grje je ravnal z njo učitelj. Stari grešnik je bil navajen, učenke, ki so že nekoliko odrasle in dozorevale, božati, objemati in otipavati! Delal je to veliko let, nobena mati se ni dvignila zoper pohujšljivca, nazadnje je bil za kazen samo odpuščen.

Roza se je pogreznila bolj in bolj v blato nenravnosti, razuzdanka je jela napadati popotnike, zahajati v hlev k domačim hlapcem!« (Ibid. 118)

Starši odpeljejo Rozo k zdravniku, ki Gromu svetujejo, da jo morajo osamiti in ji odtegniti vse knjige, dobre jedi in da naj zmrzuje, odstraniti morajo vse, »kar bi ji moglo vnemati kri, razdraževati čutnice in motiti glavo« (ibid. 121). Grom odpelje Rozo h graščaku Vihtu, ki se utaplja v dolgovih, zato prevzame skrb za zanjo. Zapre jo v grajski stolp, kjer dobiva pomije in kalno vodo, dvakrat poskuša pobegniti, a jo Viht vedno privede nazaj. V svojem trpljenju postane pobožna, vendar ji spovednik noče pomagati, da bi se vrnila k staršem. Ko mati umre, se oče spomni na Rozo in jo naseli pri ljudeh, ki poskrbijo zanjo, in po dolgih letih okrevanja se vrne na domači grad. Trdina zaključí: »Nemške knjižure so ji ukradle razum, poštenje, slast ljubezni in družinskega življenja, svobodo, lahko se reče, vso zemeljsko srečo. V kolovški ječi je prebila celih petnajst let brez razgovora, brez društva, brez telesne in duševne udobnosti, brez ene radostne ure, brez ene srečne minute.« (Ibid. 135)

Trdina v pripovedi neolepšano prikaže omejenost in krutost ljudi, ki odločajo o Rozinem življenju, in dvojne standarde zaradi katerih je Rozina želja po ljubezenski strasti obsojena na tragični konec, medtem ko njen brat lahko zapeljuje dekleta brez posledic. Vendar Trdina takšne družbene ureditve ne obsoja, temveč krivdo za Rozino trpljenje pripiše »nemškim knjižuram«.

Kot beremo v *Zbranem delu*, naj bi Trdini kot model za oblikovanje Roze služila Terezija Germ, (1813–1888), ki naj bi zaradi živčne bolezni preživela nekaj časa v bližnjem gradiču, ki ga je imel v posesti nekdanji Germov oskrbnik. (Trdina 1956: 435)

(Vir: Wikipedia)

V poplavi svarilnih zapisov pred škodljivimi učinki romanov izstopa članek Elvire Dolinar, ki je opozorila, da je izbor knjig, ki jih berejo dekleta, povezan z njihovo izobrazbo. Tak pogled je zagovarjala tudi avstrijska feministka [Rosa Mayreder](#), ki se je posvetila predvsem ženskim likom in ugotavljala, da so v trivialnih romanih še najbolj podobni nagačeni lutki, zato se je spraševala, komu je ta literatura dejansko namenjena. Njen odgovor se je glasil, da jo prebirajo mlada dekleta, saj naj bi se jih dotaknilo romantično dogajanje, pomirjajoč konec in celotno sentimentalno olepševanje resničnosti. Dejanska vsebina teh knjig je, kot je ugotavljala avtorica, razmerje med moškim in žensko, vendar ne zakonsko razmerje, ki je težavno, zapleteno in polno konfliktov, temveč samo ljubezen in zaroka. Erotične zadeve so prikazane zlagano in čistunsko ter vzbujajo upe, ki se razblinijo, in vse, kar ostane, sta grenko razočaranje in prizadetost. Številne sodobnice (in sodobniki) Rose Mayreder

so neizkušenost deklet pred vstopom v zakon in pomanjkljive možnosti izobraževanja prikazovale_i tudi v literarnih delih.

Poglobljeno branje

Vesna Leskošek: Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940.

Katja Mihurko: [Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902](#).

Petra Mikulan: Matere, pazite na svoje hčerke, da ne postanejo strastne bralke. Delta, 2007, št. 1-2, str. 9–28.

2.

PRAVICA DO ODLOČANJA O LASTNEM TELESU

Predvidene kompetence in učni izidi

V tem poglavju boste osvojile_i znanje o tem, kako je družba 19. stoletja dojemala ženskost in moškost v razmerju do telesa. Razumele_i boste, kako so se v zgodovini izoblikovali različni koncepti moškosti in ženskosti, zakaj so bile ženske v umetnosti velikokrat prikazane kot predmet moškega pogleda in kakšne posledice je imela predpisana podoba ženskosti za njihovo vsakdanje življenje. Pridobile_i boste tudi znanje o razvoju športnih panog, razumele_i pa boste tudi vpliv spola na svobodo oziroma omejitev gibanja in kako je bila s tem povezana tudi moda. Razumele_i boste še, kako je bil narodnostni boj povezan z žensko častjo in kako so bili različni moralni predpisi omejujoči za spolno življenje ter kakšne posledice za telesno in duševno zdravje so imele te omejitve. S poglobljenim branjem in premislekom boste ob reševanju nalog pridobile_i sposobnost analize dejavnikov, ki so vplivali na ustvarjanje in spreminjanje konceptov ženskosti in moškosti.

Med najpomembnejše zahteve ženskega gibanja so sodile zahteve po odpravi dvojne morale, po možnosti razveze zakona, po svobodnem odločanju o rojstvu otrok, ki bi jih vse lahko združili pod skupnim imenovalcem: svoboda odločanja o lastnem telesu. Tako moški kot ženske so se kot telesna bitja soočali z različnimi omejitvami, ki so jih narekovala pričakovanja, povezana z njihovo vlogo v družbi, vendar so bile ženske v številnih pogledih bolj omejene, zato so pravico do svobode odločanja o lastnem telesu izpostavljale v emancipacijskih zahtevah.

Te omejitve so bile povezane z:

- idealom ženstvene lepote, ki so mu morale slediti, če so se hotele poročiti in tudi še po poroki izpolnjevati vlogo žene, s katero se mož lahko postavi v družbi. Da bi se temu idealu približale, so nosile steznike, ki so telo na videz preoblikovali in pri tem povzročali bolečine, odrgnine in poškodbe notranjih organov,

- idealom pasivne ženskosti, s katerim je povezana odsotnost gibanja, zaradi katere žensko telo ni dejavno in posledično občutljivejše za bolezenska stanja,
- idealom materinstva, pri katerem mora biti nosečnost skrita očem, še posebno nezaželena, kar je za številne ženske pomenilo iskanje možnosti za prekinitev nosečnosti (abortus), ki je bila večinoma grob poseg v žensko telo in se je neredko končal tudi s smrtjo,
- idealom ženskosti, ki se uresničuje v prostoru zasebnega, zato intelektualni razvoj ženske ni pomemben. V povezavi s telesom so se te omejitve pri nekaterih ženskah izrazile s posebnimi telesnimi znaki, ki so jih pripisali bolezni, poimenovani histerija.

Med ženskim in moškim telesom, kakor sta bila dojeta tako v javnem kot v zasebnem prostoru, so torej v dobi meščanstva obstajale velike razlike. Vendar tako o moških kot o ženskah ne smemo razmišljati kot o enoviti skupini, saj so med pripadniki in pripadnicami spola obstajale razlike tudi glede na družbeni razred in prostor, v katerem so živeli_e.

Telo in pogled

Temeljna razlika v svobodnem razpolaganju s telesom med spoloma se kaže v tem, da mora biti meščansko žensko telo skoraj povsem skrito moškemu pogledu – izjema so dekolteji, ki nakazujejo oprsje, ki simbolno predstavlja tako erotično kot reproduktivno obljubo. Po drugi strani je bila meščanska ženska, kar zadeva posege moških v njeno telo, v primerjavi z ženskami, ki so pripadale drugim družbenim razredom, vsaj do neke mere zaščiten, če ni doživljala spolnega nasilja. Ženske iz delavskega razreda in ženske na kmetih so bile poleg spolnega nasilja pogosto soočene tudi s fizičnim izkoriščanjem, prostitutke pa so bile tudi pogosto predmet medicinskih raziskav.

Žensko telo je na različne načine povezano s tem, da je predmet moškega pogleda. To povezavo je raziskovala tudi angleška feministična filmska teoretičarka in filmska ustvarjalka Laura Mulvey. V intervjuju za revijo *Ekran* je povedala:

»Ko začneš uporabljati koncept telesa (ki je bil izredno pomemben za zgodnji feminizem) in opazovati telo kot mesto zatiranja in izkoriščanja, tedaj podobe ženskega telesa postanejo prav tako pomembno mesto političnega organiziranja. Kar nas je pripeljalo do tega, da smo erotizirano žensko telo začeli gledati kot nekaj, kar ima manj opraviti z žensko in mnogo več z moško psiho. Začelo nas je zanimati, kako je mogoče te podobe analizirati kot simptome patriarhalne družbe, ki je proizvedla žensko telo kot označevalca družbenih fantazij ali, celo bolj, družbenih strahov.« (Mulvey 1994: 40–41)

V zahodnoevropski umetnosti lahko zasledujemo upodobitve ženskega telesa, ki jih je mogoče razumeti v smislu navedka L. Mulvey kot reprezentacije družbenih fantazij, že od njenih začetkov.

Naloga

Poiščite na spletu naslednje zgodbe in razmislite, kako se v njih odraža pogled na žensko skozi perspektivo hegemonne moškosti.

Kaj je skupno vsem zgodbam, ki ste jih prebrali?

Bathseba

Rembrandt:
Bathseba pri
kopeli, 1654 (Vir:
Wikipedia)

Jupiter in Antiopa

Correggio: Jupiter
in Antiope (z
Erosom), ok. 1528
(Vir: Wikipedia)

Diana in Akteon

Tizian: Diana in Akteon, med 1556 in 1559

Suzana in starca

Alessandro Allori:
Suzana in starca,
1561

Preberite še slovarsko geslo o leksemu *pogled* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in označite tiste dele gesla, za katere menite, da je iz besedila razvidna reprezentacija patriarhalnega pogleda:

POGLED

•1. dejanje, dejavnost organa vida: pogled nanje ga je pretresel; opaziti, prestreči pogled; dolg, hiter, kratek pogled; pogleda vreden prizor; pren., ekspr. pogled v preteklost jih navdaja s ponosom// nav. ekspr. to dejanje glede na način, kot ga določa glagol: čutil je njen pogled na sebi / njihovi pogledi so počivali na domači hiši dalj časa so jo gledali; njuna pogleda sta se srečala spogledala sta se; pogled jim je uhajal skozi okno pogledovali so skozi okno; njen pogled se je ustavil na njem začela ga je gledati; očetov pogled se je zapičil vanj preiskujoče, ostro ga je pogledal, gledal; star. danes nima pogleda zanjo je ni pogledal, ni čutil potrebe po njeni družbi; ni mogel ločiti, odmakniti, odtrgati, odvrniti pogleda od nje neprestano jo je gledal; dvigniti pogled h komu pogledati ga; metati poglede za kom pogledovati, ogledovati ga; pasti pogled na čem dalj časa poželjivo gledati kaj; upreti pogled v koga začeti ga gledati; meriti s pogledom gledati, ogledovati; s pogledom je objel vse navzoče pogledal; ošiniti s pogledom na hitro pogledati; požirati koga s pogledi poželjivo ogledovati; prebadati koga s pogledom strogo, pozorno ga gledati; s pogledom so jo kar slačili poželjivo, pohotno ogledovali; vrtati v koga s pogledom pozorno ga gledati z namenom ugotoviti, odkriti resnico
// z oslabljenim pomenom pogledati z jeznim, žalostnim pogledom ježno, žalostno

Vesna Leskošek v knjigi *Zavrnjena tradicija* opozarja, kako diskurz o ženskem telesu povezuje določanje norme z biologijo. Kratek ženski korak je nekaj normalnega, ker je za žensko telo značilno, da so noge kratke, vendar se za tem argumentom še vedno skriva ideja, da mora ženska ugajati, in če ne dela majhnih korakov, je to zoper njeno naravo. Ženska, ki ima dolge noge, se mora potruditi, da bo delovala »ženstveno«, kar pa je ideal. Tako je užitek še vedno na strani gledalca, napor pa na strani gledane. Navezujoč se na M. Foucaulta Leskošek doda še: »Moč pogleda lahko uporabimo za nadzorovanje, s čimer si podredimo opazovanega.« (Leskošek 2002: 53–54)

Moški kot opazovalec in sprehajalec

Moški kot gledalec in ženska kot predmet opazovanja se v 19. stoletju pojavita kot akterja moškega pohajanja oziroma *flaniranja*. Takrat se namreč v urbanih središčih pojavi poseben tip moškega, ki je povezan s pogledom na žensko, to je *flâneur*.

Izraz *flânerie* izvira iz 16. ali 17. stoletja in označuje sprehajanje in brezdelno pohajanje.

Prva obširnejša razlaga besede *flâneur* je bila objavljena leta 1872 v Laroussovem velikem slovarju 19. stoletja. Flâneur je bil opisan kot radoveden in lenoben sprehajalec po bulvarjih, tedaj modnih [pasažah](#), pod arkadami in nasploh po mestu, kjer se je kaj dogajalo. Všeč mu je, če drugi opazijo njegov urejen videz, in tudi on rad opazuje druge.

Paul Gavarni: Le Flâneur, 1842
(Vir: Wikipedia)

Pasaža v Parizu, avtor David Pendery (Vir: Wikipedia)

S kratko zgodbo Edgarja Allana Poeja *The Man of the Crowd* je flâneur vstopil na literarno prizorišče. Charles Baudelaire razpravlja o »človeku iz množice« v *Slikarju modernega življenja*, v pesmi *Njej, ki je mimo šla*, pa Baudelaire prikaže flâneurja kot moškega, ki pri svojem pohajanju usmerja pogled tudi v ženske; ženska je »passante«, mimoidoča, je predmet moškega pogleda in ne dejavna oseba.

Za Benjamina je bil flâneur močan simbol. Bil je figura sodobnega umetnika-pesnika, figura, ki se je zavedala vrveža sodobnega življenja, amaterski detektiv in raziskovalec mesta, pa tudi znak odtujenosti mesta in kapitalizma. Za Benjamina je flâneur svojo usodo dočakal v zmagi potrošniškega kapitalizma. Izložbe novih pariških veleblagovnic so mu zameglile pogled in spremenile sprehod v ogledovanje izložb. (Shaya 2004)

Ženski pogled in žensko pohajkovanje?

Feministična literarna veda je že v osemdesetih letih 20. stoletja skušala odgovoriti na vprašanje o tem, ali obstaja tudi žensko pohajkovanje, ali obstaja ob flâneurju tudi *flâneuse*. Medtem ko so J. Wolff, G. Pollock in R. Bowlby trdile, da v 19. stoletju ni ženskega pendanta flâneurju, ker se ženske niso mogle gibati na enak način kot moški, je Elizabeth Wilson poudarila, da so si novinarke in pisateljice prilastile pohajanje. Na ta način se je po Pragi gibala npr. Zofka Kveder.

Toda od svojih predhodnic se ni razlikovala le po tem, da je sama pohajala naokrog ponoči, ampak predvsem po tem, da ni več – kakor Baudelairova »passante« – molčeca, skrivnostna figura, ampak vedra pripovedovalka zgodb, ki vzbudi celo v grobem ali zdolgočasnem spremljevalcu željo po pripovedovanju. (Mihurko Poniž 2014: 154) Lik sprehajalke je pisateljica prikazala predvsem v nemških besedilih: v kratki pripovedi *Ich und meine Ziele* (1899) piše o tem, kako jo sprehod po bernskih ulicah inspirira za literarno ustvarjanje. Sprehajanje je, če uporabimo sintagmo angleške raziskovalke lika flâneurja, mobilno ustvarjanje. (Bowlby 1992: 28) Na podoben način je Zofka Kveder doživljala tudi bavarsko prestolnico München, ki jo je

Zofka Kveder kot *flâneuse*

- Preberite [pismo Zofke Kveder Ivanu Cankarju](#) in se opredelite do tega, ali se v njem avtorica predstavi kot *flâneuse*.

bralcem *Agramer Tagblatt* predstavila s svojim doživljanjem mesta, in ne z dokumentiranjem znamenitosti v njem.

Tudi Rebecca Solnit je v odmevnem delu *Wanderlust: a history of walking* opozorila na omejitve ženskega gibanja, ki so jih povzročale neudobna obleka (dolgo krilo, steznik, ozki čevlji, veliki klobuki s tančicami, ki so ovirale pogled). Te omejitve so bile povezane z ženskim telesom kot objektom moškega pogleda.

Meščanska ženska torej ni mogla pohajkovati, če je sledila bontonu. Kot navaja Katya Motyl, je bilo v bontonu Malvine von Steinau *Der gute Ton für Damen* zapisano, da mora dama vedno hoditi z nekim namenom, brezcilno pohajanje je bilo nesprejemljivo. Prav tako so jo spodbujali, naj ohranja urejen, enakomeren korak, ki ne sme biti ne prevelik ne premajhen, naj se izogiba »velikim gibom« in naj ima roke položene na trebuhu ali iztegnjene ob krilu. Čeprav je bilo držanje krila na splošno odklonilno, so zaradi njegove nujnosti v določenih situacijah na mestnih ulicah priročniki za bonton ženski svetovali, naj uporabi pripomoček »držalo za obleko« ali zanko iz vrvice, da ne bo imela štrlečih komolcev. Če ni imela druge izbire, so ji svetovali, naj si krilo drži spredaj in ne ob strani. (Motyl 2022: 40–41)

Dubravka Zima v knjigi *Djevojka u gradu: djevojaštvo u 19. stoljeću (Dekle v mestu: deklišтво v 19. stoletju, 2022)* izpostavlja iz zgodovinske perspektive deklišтва štiri tipe hoje v mestu: prvi tip je *sprehajanje po mestnih ulicah, parkih, sprehajališčih, ki je namenjeno sprostitvi deklet iz višjega meščanstva*. Drugi tip je *hoja zaradi opravkov oziroma službe*, tretji tip je *skupinska hoja* (povorke, procesije, izleti ipd.), četrti pa je *pravzaprav prepovedana, a vendarle izvajana hoja v smislu pohajanja*. (Zima, 2022: 178–180) Meščansko dekle ima torej bolj kot njene vrstnice iz delavskega razreda omejene prostore, a tudi načine in čase, kje in kdaj se lahko giba. Nesprejemljivo je sprehajanje brez spremstva starejše ženske in v zgodnjih jutranjih ali poznih večernih urah. O tem poučujejo bonton, ki so izhajali tudi v slovenščini, nasploh je bila slovenska situacija tedaj identična s hrvaško. Dekliško gibanje mora biti osmišljeno z neko dejavnostjo oziroma ciljem, pohajanje je nesprejemljivo oziroma je – še posebno na določenih krajih in ob določenih časih – značilno za prostitutke. Dekleta, ki se po mestu gibajo zaradi službe, se morajo domov odpraviti direktno, brez kakršnih koli stranskih poti. Mesto kot javni prostor torej zahteva spoštovanje javno veljavnih moralnih norm, ki pa se razlikujejo glede na spol. Toda kot opozarja Dubravka Zima, se dekliška hoja ne more zvesti na skupni imenovalac razredne razlike in razredno predpisanega obnašanja, temveč prav nasprotno – dostopne izkušnje in pričevanja o dekliškem prisvajanju mestnega prostora v 19. stoletju sugerirajo, da je hoja kljub normiranju, reguliranju in strogem nadzorovanju gibanja deklet vseh družbenih slojev vendarle nudila majhen prostor svobode. (Zima 2022: 205)

V članku *Povijest hodanja u kontekstu povijesti djetinjstva* Dubravka Zima opozori na še eno zanimivo obliko hoje, ki je povezana z deško hojo, in sicer piše o tem, kako je štiriintrideset dečkov, starih od 9 do 13 let, leta 1891 prišlo peš iz Mrkopalja v Zagreb (premagali so razdaljo pribl. 130 kilometrov) na jubilejno gospodarsko-gozdarsko razstavo. Prihod mrkopaljskih otrok je pritegnil pozornost zagrebskega tiska, novica o tem je bila objavljena v *Narodnih novinah* 12. septembra 1891, bivanje mrkopaljskih dečkov v Zagrebu pa je bilo pospremljeno še z več krajšimi časopisnimi članki v *Narodnih novinah* od 12. do 15. septembra. Fantje so hodili tri dni in pol in po besedah nepodpisanega avtorja članka, objavljenega 12. septembra 1891, so pot premagali »zelo zlahka«. Na pot so se podali peš, ker niso imeli denarja za železnico. Zelo verjetno ni primerljivega dekliškega podviga, saj je bilo vse, kar je bilo navedeno v zvezi z omejitvami

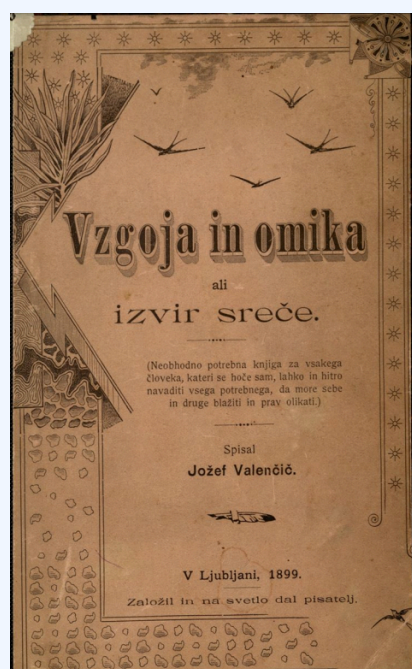
ženskega gibanja, predpisano že deklicam. Kljub temu je dekliško otroštvo še obdobje, v katerem si deklice do neke mere izborijo svobodo gibanja, četudi temu večinoma sledi kaznovanje, medtem ko je že v obdobju dekliške adolescence takšno prestopanje mej mnogo bolj problematično, saj lahko vpliva na možnosti za dobro poroko.

Sramežljivost kot branik pred nemoralnostjo

V patriarhalni družbi vlada **dvojna morala**: ženska zaradi ohranitve čistosti ne sme poznati ne svojega ne moškega telesa. Moški jo lahko gleda, ona pa moškega ne sme pogledati. O tem beremo tudi v bontonu [Jožefa Valenčiča *Vzgoja in omika ali Izvir sreče* \(1899\)](#):

»Ženski spol je bogato obdarovan s priljudno družljivostjo, z ljubko prisrčnostjo, z moralno ljubeznivostjo, s pristojnostjo, z rahločutnostjo, z udanostjo in z drugimi posebnimi lastnostmi, katere mu je dala narava, da se more priljubiti moškemu spolu, da more zoprnosti stanovitno prenašati, življenje sladiti ter posebno na moralno, družinsko in družabno življenje jako blago vplivati.

V ženskih očeh naj bi bil vedno odsev nedolžnosti, na licih znamenje sramežljivosti, na jeziku prijaznost, v ljubkem kretanju pa spričalo pravih čednosti. Z milosrčnostjo naj bi blažile dame moškim čut in srce, s žarki nedolžne ljubeznivosti naj bi si pridobile moško srce, z nepremagano zvestobo pa naj bi si utrdile stanovitno moško zvestobo. Dame naj bi ponudeno prijaznost in usluge porabliale skromno; pri tem naj bi se izkazale ginjeno zadovoljne, ne da bi uljudnega gospoda zato posebno odlikovale ali mu ustrezale na enak način. Radosten priklon glave ali srčna, kratka ustmena zahvala je zadostno povračilo za male usluge. Ker je moški spol bolj nagnjen k jezi in vihravosti kakor dame, naj bi si dame s svojo potrpežljivostjo, z zgovornostjo, v potrebi celo s prirojeno, nedolžno in prijetno zvijačo prizadevale, da moške krote, blaže in pomire. Ako bi se začeli gospodje med seboj prepirati, naj bi dame prepir po okolnostih in temperamentu posameznih gospodov onemogočile ali ovirale s šalo, s prošnjo ali z drugimi dobrimi pripomočki; tudi naj bi se izognile vsemu, kar more povzročiti ljubosumno ali drugačno sovraštvo med kakim gospodom in damo. Vsako občenje med damami in gospodi naj bi bilo jasno, očitno, razumljivo, brez dvoumnosti in svobodno vsega, kar bi moglo

(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

vzbuditi grd sum; ako bi pa sum vendar nastal, je treba precej pri nastanku razjasniti in opravičiti brez hrupa vse okolnosti in razmere.«

Ženska torej ni smela pogledati moškega, ker je spogledovanje znamenje lahkomiselnosti in frivolnosti. Da bi obšle to prepoved, so si ženske izmislile drug način komunikacije – jezik pahljače. Z gibi so sporočale, ali si želijo, da se jim moški približa (Pričakujem te! – slika levo zgoraj, Ali hočeš? – levo spodaj, Prisluškujejo nama! – desno zgoraj, Spregledala sem vas! – desno spodaj).

Blanche Hartmann: Die Faechersprache

Strah pred razgaljenim telesom tržaških peric

Da ne bi bila v nevarnosti ženska čast zaradi telesa, ki ga obleka ne zakriva dovolj, ni bila skrb samo

meščanskega razreda, temveč je ta skrb v povezavi z narodnostnim bojem segla tudi na delavsko telo. Marta Verginella navaja odlomek iz članka, ki je bil objavljen 14. julija 1888 v *Edinosti* pod naslovom *Okoličanske razmere*: »Da, žalostno je videti lepostavno in rudečelično okoličanko, kako mora svoje telo moriti, svoje materinske dolžnosti zanemarjati, v nemar puščati lastno stanovanje, lastno deco, vse noči prebuditi ali s žehtanjem ali s poznim pranjem – in vse to za bori kruhek.« Raziskovalka ta navedek postavi v širši kontekst ženske in narodnostne časti: »Za narodne buditelje je bila krepostnost žensk, ki so prestopale meje narodnega telesa, nadvse vprašljiva, z njo pa tudi njihova sposobnost ohranjanja čistosti naroda. Narodno čuteči pisci, ki jim je bila 'čistost naroda svetinja', so razgaljene ženske, ki so se iz slovenskega predmestja spuščale v mesto, četudi zaradi dela, oklicali za vir sramote. Sramota je bila toliko večja, ker so okoličanke v mestu prihajale v stik z narodnostno tujim okoljem (v primeru judovskih meščanskih družin tudi z 'nasprotniki krščanske vere'), še več, z njegovo najintimnejšo in najnevarnejšo platjo, z umazanim perilom, največjim prenašalcem kužnih bolezni.« (Verginella 2006: 83–84)

Pohujšljivo razgaljeno žensko telo v gibanju

Podoben strah pred pohujšljivim vplivom razgaljenega ženskega telesa na moškega – prav tako v povezavi z gibanjem – razkrivajo tudi besede še enega duhovnika, Antona Aškerc:

»Pri tem morate tudi v poštev jemati eventualne 'katastrofe'. Če pade moški s kolesa – prava reč! Malce oblati, opraši in morebiti tudi pobije se – toda njegova obleka ostane pač v naravni legi na njegovem životu. Kaj pa, če pade dama s kolesa! Če pridejo njena krila v najfatalnejši nered, če se na cesti razgali večji del nog, nego bi se smelo zgoditi ... ali se Vam ne zdi, ali ne čutite, da že Vaša obleka ni za kolo?« (Aškerc 1898: 2)

Skrbelo pa ga ni le pohujšanje, temveč tudi umanjkanje užitka pogleda, saj je svoji znanki, ki se je navduševala za kolesarjenje, kar v *Slovenskem narodu* sporočal, da »žensko telo namreč reprezentira v prvi vrsti gracijo, lepoto, milino in prelest«. Na koncu svojega prispevka je še dodal:

»Bodite uverjeni, da ste najlepša, kadar hodite peš, ko se neprisiljeno kaže Vaš klasično ustvarjeni stas. Saj je ženska hoja tudi nekaj specifično ženskega in estetično ugodnega. [...] Ako Vas pa veseli kolesarjenje, o le vozite se do mile volje, samo nikar si ne domišljajte, da s tem povzdigujete svojo ženskost, svojo lepoto in gracijo! ...«

Antikolesarjevič (= Anton Aškerc)

(Aškerc 1898: 3)

Moški pogled in ženska obleka v ekonomiji vsakdana

Lepota je bila za ženske kapital, saj je na ženitnem trgu obetala dobre možnosti za sklenitev »ugodne partije«. Lepa, zdrava in negovana zunanost, ki je bila tudi zagotovilo, da bo ženska rodila zdrave potomce, je bila zato v času iskanja bodočega soproga zelo pomembna. Ženske so v stremljenju k čim boljši poroki iz sebe hotele narediti kolikor je le bilo mogoče privlačno bitje, pri čemer so se uklonile marsikateri nesmiselni in celo kruti modni zapovedi. Avstrijski pisatelj Stefan Zweig je v svojih že omenjenih spominih zapisal:

»S temi manipulacijami je bilo treba popolnoma zakriti ženske telesne oblike, da celo ženin na svatbeni gostiji niti od daleč ni mogel slutiti, ali je njegova bodoča družica sloka ali grbasta, zajetna ali koščena, kratkih ali dolgih nog. Ta 'moralna' doba nikakor ni imela nič proti temu, da se ženska poslužuje zvijače z umetnim ojačevanjem pričeske, prsi in drugih telesnih delov, če je tako zahteval lepotni ideal.« (Zweig 2008: 84)

Obleka je bila torej še eno sredstvo za »nedolžno« izzivanje moškega pogleda. Ker obleko narekuje moda, se ji ženska podredi in to v očeh patriarhalne družbe ni problematično. Vendar obleka podpira ženstvenost, ki jo v zahodnoevropskem svetu 19. in zgodnjega 20. stoletja reprezentirajo prsi in ozek pas, uporabljajo se stezniki ipd. V 19. stoletju se ženska in moška moda zelo razlikujeta, vendar ni bilo vselej tako, kakor ugotavlja Maja Gombač:

»Večina, ki je o modi pisala ali razmišljala, je namreč pozabila, da moda ni bila vedno spolno zaznamovan fenomen. Kot navaja Rouse, je bila obleka za moške in ženske v Evropi od nekako 40. let 14. stoletja v kroju sicer različna, toda v krašenju (naborki, čipke, puder, lasulje) se spola do konca 18. stoletja nista veliko razlikovala. Takrat se je namreč začel proces ločevanja moške in ženske identitete, ta pa se je kazal tudi v oblačilnem videzu in z njim povezanimi lepotnimi ideali, ter se je v veliki meri končal ob koncu 19. stoletja.« (Gombač 2011: 22)

Sredi 19. stoletja si ženske začnejo »prisvajati« moška oblačila, predvsem hlače. George Sand je moško obleko oblekla predvsem zaradi praktičnosti. V njej se je bolj svobodno gibala, predvsem pa je bila veliko cenejša kot ženska obleka. Zaradi tega je bila izpostavljena posmehu in je veljala za ekscentrično.

Vendar je s tem vzpodbudila premislek o tem, ali ženske res ne smejo nositi bolj udobnih oblačil:

»Sredi 19. stoletja je npr. Amelija Bloomer v svojem časopisu The Lily javnosti predstavila 'kostum Bloomer', ki naj bi ženskam omogočil več telesne dejavnosti (npr. kolesarjenje) in je bil povezan z njihovo večjo politično dejavnostjo. Dejansko se je ženska moda prvič precej spremenila (reformirala) na prehodu iz 19. v 20. stoletje, v 20. stoletju pa so feministična gibanja modo v celoti obsodila, saj je po njihovem mnenju ukvarjanje z obleko in zunanostjo past, ki 'gradi in obnavlja lažno in omejujočo različico ženskosti'.« (Gombač 2011: 23)

Karikatura George Sand v moških oblačilih iz leta 1848

»Morda danes razumemo, da bi tedaj veljalo za zločin, če bi ženska pri športu ali igri oblekla hlače; toda kako naj razumemo histerično hinavščino, ki je ženski prepovedovala spregovoriti besedo 'hlače'? Če je že morala omeniti takšen čutno nevarni predmet, kot so moške hlače, je uporabila izraz 'Beinkleid – nožno oblačilo' ali pa posebej prirojeno označbo 'die Unaussprechlicher' – neizrekljivo.« (Zweig 2008: 86)

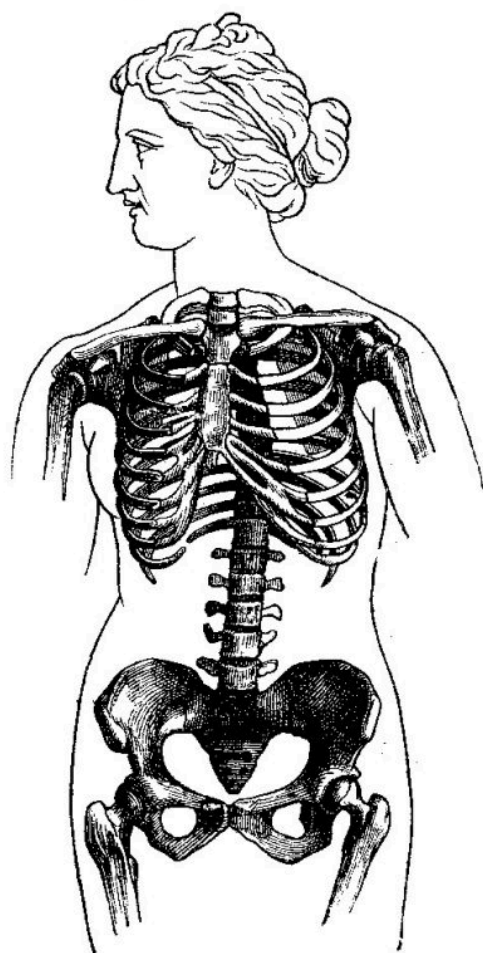
Prehod iz obleke v hlače je olajšal »izum« hlačnega krila oz. jupe-culotte, ki ga je na modno tržišče poslal francoski kreator Paul Poiret. Kako se je na ta modnik krik odzvala slovenska javnost, preberite v člankih Roberta Devetaka [»Hlače boče nositi, v kratkem morda celo sabljo in puško!«](#) [Recepcija hlačnega krila na](#)

Slovenskem v letu 1911 in *Ženske že itak povsod zmagujejo, tukaj pa ne bodo prodrle, blač jim ne damo. Kdo bo pa potem kijklje nosil?*

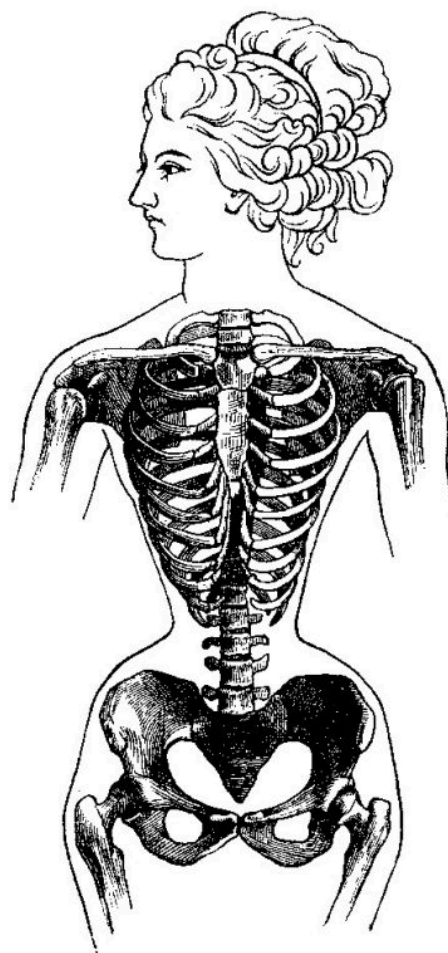
V drugi polovici 19. stoletja je bil steznik obvezen del oblačila v javnosti, četudi so zdravniki opozarjali na škodljive učinke njegovega nošenja na žensko zdravje.

Steznik 1898

Normaler weiblicher Brustkorb
(eingezeichnet in die Umrisse der Mediceischen Venus).

Weiblicher Brustkorb
durch übermäßiges Schnüren verkrüppelt.

Iz knjige: Bernhard Langkabel: *Der Mensch und seine Rassen*, Dietz, Stuttgart, 1892
(Vir: Wikipedia)

Reformna obleka

Skrb za zdravje je spodbudil premislek o tem, s kakšnimi oblačili bi lahko nadomestili modni steznik. Prva organizacija za reformo oblačenja je bila *Nacionalno združenje za reformo oblačenja*, ki je bilo ustanovljeno februarja 1856 v [Seneca Falls](#). Knjiga Angležinje [Roxey Ann Caplin](#) z naslovom *Health and Beauty, or, Women and her Clothing*, ki je izšla leta 1860, je bila prelomna. R. A. Caplin je pred tem razvila anatomsko prilagojene korzete in v svojem delu opozorila na škodo, ki jo zdravju povzročajo pretirano tesne vezalke. Konec šestdesetih let 19. stoletja se je Američanka Marie M. Jones zavzemala za uvedbo hlačnih kostimov, ki jih je sama oblikovala; takratna običajna ženska oblačila je opisala kot diskriminacijo zaradi spola, vendar je zaradi nenehnega posmeha javnosti svojo zamisel kmalu opustila. Okoli leta 1870 so bila v vseh zveznih državah ZDA ustanovljena združenja za spodbujanje »razumnega oblačenja«.

V Angliji se je reformno gibanje uradno začelo maja 1881 z ustanovitvijo *Društva za racionalno oblačenje*. Podpiralo ga je že obstoječe društvo *National Health Society*. Organizacijo je razdelilo vprašanje, ali so želeni cilj reforme ženske hlače ali zgolj spremenjena obleka. Kljub temu je bila leta 1883 v Londonu organizirana

velika razstava osnutkov reform, na kateri sta sodelovali obe krili. Okoli leta 1888 sta se tabora ponovno zblížala in se zdaj dogovorila za kostum s hlačnim krilom.

Reformna oblačila so splošni izraz, s katerim označujemo različice standardnih ženskih ali moških oblačil, ki so se od sredine 19. stoletja širile v okviru tako imenovane reforme življenjskega sloga iz zdravstvenih ali emancipatornih razlogov.

Namen reformiranih ženskih oblačil je bil z odstranitvijo omejevalnih in utesnjujočih elementov ženskam omogočiti svobodnejše gibanje in dejavno sodelovanje v delovnem življenju. Reformno gibanje so podprli številni zdravniki, ki so že konec 18. stoletja obsodili korzet.

Naloga

Tudi na Slovenskem so se začeli oglašati glasovi, ki so propagirali reformno obleko.

Elvira Dolinar je v *Slovenki* objavila cel [članek o tem](#). Preberite članek in odgovorite na naslednja vprašanja:

Kakšno različico reformne obleke si je zamislila E. Dolinar?

S čim je povezala svojo zamisel? Ali je to zgolj naključje ali je mogoče njeno idejo vključiti v širši zgodovinski kontekst?

Preberite še naslednje ugotovitve Pietra Judsona o vzgoji deklet, kakor so jih propagirale nemške nacionalistične knjige in revije, ter jih povežite z izjavami v članku E. Dolinar:

»Za dekleta so nemške vrline pomenile skromnost in čistost v oblačenju in vedenju, v besedah in pogledih, v čustvih in dejanjih; nemška deklica naj bo občutljiva in čustvena, vendar nikoli šibka in pretirano sladka. Mati mora poskrbeti, da so stene okrašene z umetniškimi deli, ki prikazujejo nemške junake, nemške vladarje in, kar je najpomembneje (morda zaradi njihovega očitno majhnega števila), zgodovinske primere nemške skupnostne enotnosti. Mati se mora izogibati nenaravni francoski modi pri oblačenju sebe in svojih otrok, raje se zateči k zanesljivi nemški tradicionalni

Horst Ziegenfusz

Reformna obleka, okoli 1910. Hrani: Zgodovinski muzej Frankfurt št. X. 1963.007. (Objavljeno v: Dorothee Linnemann (Hrsg.): *Damenwahl! 100 Jahre Frauenwahlrecht. Begleitbuch zur Ausstellung. Societäts-Verlag, Frankfurt am Main 2018; ISBN 978-3-95542-306-3, S. 32.*) (Vir: Wikipedia)

noši (Tracht) in poudariti individualnost otroka (in spolno identiteto) tako, da dečke in deklice oblači v različne barve. [...]» (Judson 1996a: 11, prev. K. Mihurko)

Pieter Judson: The Gendered Politics of Nationalism in Austria, v: *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Century. Cross-Disciplinary Perspectives*; David F. Good, Margarete Grandner & Mary Jo Maynes (Oxford: Berghahn Books, 1996).

Na ideje Elvire Dolinar se je v *Slovenki* oglasila avtorica, ki se je podpisala kot Ljuba v članku [Nekoliko besedi o narodni noši](#). Danica pa ji je odgovorila v članku [Še enkrat narodna noša](#).

V tržaškem tisku je že v osemdesetih letih 19. stoletja vzniknila ideja o narodni noši. O tem piše Marta Verginella in izpostavi, da so bila problem dekleta iz zaledja Trsta, ki so narodno nošo odvrgele in si nadele mestna oblačila, s tem pa začela prevzemati tudi »mestne razvade, strasti in napake«, kot je bilo zapisano v *Edinosti*. Ker so se teh navad nalezli še fantje, so tudi njih pozivali, naj nosijo okoličansko narodno nošo, saj s tem izpričujejo svoje slovenstvo in ga tudi na ta način ohranjajo. (Verginella 2006: 80–81)

Ideja o narodni noši je spet oživela v obdobju med obema vojnama:

Reklama v reviji *Žena in dom*, 1930
(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

„Dečva“

Zadnje mesece se je pojavilo med našim ženstvom hvalevredno stremljenje za obnovitev naše častiljive narodne noše v primerno modernizirani obliki. Nazvale so jo za »dečvo«. Njen kroj je posnet po narodni noši in tudi njen blagovni vzorec je pristno naroden, obstoječ iz nageljnovih cvetov, ki so prav tipičen motiv naše narodne ornamentike.

Ker je kmetiška obleka za letošnje poletje splošna moda za domačo, izletno in letoviško oblačilo, naša dečva ne bo le narodna temveč tudi moderna obleka, zato smo prepričani, da se je bo oprijelo vse, meščanka in kmetica, žena in dekle, gospodinja in služkinja. Njena glavna prednost je velika praktičnost, a nizka cena bo omogočila, da si jo nabavi vsaka, kar bo imelo gotovo še prav posebno velik vpliv na utrditev demokratičnega duha med našim ženstvom.

Gotovo je, da bo delala zopetna uvedba naše domače slovenske ženske noše najlepši utis na tisoče tujcev, ki se vsako sezono mude v naših lepih krajih, in da bo vtisnila našim krajem nadvse prikupljiv in pester značaj.

Na prodaj bo edino pravo in pa pristno blago za dečvo od 1. maja t.l. dalje.

Letos mora biti vsaka Slovenka »dečva«!

*Ilustrirani
Slovenec, 1928, št.
18 (Vir: Digitalna
knjižnica
Slovenije)*

V [elektronski zbirki Pisma](#) preberite še, kako je ta reformna obleka odmevala v korespondenci.

Razliko med dojemanjem moškega in ženskega telesa ter omejitve v svobodi gibanja v povezavi z oblačili nazorno prikazujeta tudi spodnji dve fotografiji, ki nas bosta uvedli v raziskovanje razlik med možnostmi žensk in moških za udejstvovanje v športnih aktivnostih.

*Člani
Brightonskega
plavalnega kluba,
1863 (Vir:
Wikipedia)*

Naloga

Kako menite, da so na razvoj ženske mode vplivala družbena dogajanja? Napišite kratek esej o tem.

Svoboda telesa in razvoj športnih dejavnosti v dobi meščanstva

Naloga

Oglejte si spodnji dve fotografiji in razložite, v čem se razlikujeta. S čim je mogoče razložiti opažene razlike med njima?

Ljubljanski Sokoli v Celju 8. avgusta 1897. Druga vrsta z leve: drugi Ivan Vernik in nato dr. Viktor Murnik, Anton Thaler in Josip Smertnik. Foto: Rovšek Davorin (Vir: Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Prvi ženski odsek Sokola (Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

Iz fotografij lahko razberemo, da so obstajale razlike med športnim udejstvovanjem žensk in moških. Te so bile povezane z družbenim položajem žensk, saj so te šele postopoma začele vstopati v športni svet. Začetki športa, kakor ga razumemo danes, segajo sicer v 19. stoletje.

Začetki organiziranih športnih dejavnosti v zahodni Evropi

V Angliji so v javnih šolah v predmetnik postavili tudi športne igre, v katerih se je odražala viktorijanska podoba moškosti, ki je, kot piše Nancy Theberge, slavila tekmovalnost, vzdržljivost in fizično dominantnost, kar je postalo model za razvoj športa v Veliki Britaniji in po svetu. (Theberge 2000: 360) Ker so moški postajali vse bolj dejavni v poklicih, v katerih fizična moč ni bila več pomembna, in ker so več časa preživljali z ženskami (kot materami in učiteljicami), se je porodil strah, da bodo postali mehkužni oni in posledično vsa družba. (Messner 1992: 14, cit. v Theberge 2000) Rešitev so iskali v organizacijah, ki bi spodbujale fantovsko združenje (v ZDA YMCA, skavti in športne organizacije).

Cynthia Enloe piše, da je bila v začetku 20. stoletja v Veliki Britaniji moškost – njen pomen za narod in grožnje njenemu zdravemu preživetju – tema živahne, čeprav nervozne politične razprave v več imperialnih državah. Burška vojna, ki je sledila krimski vojni, je pretresla prepričanje Britancev, da so njihovi moški dovolj moški, da lahko ohranijo imperij. Robert Baden-Powell je leta 1908 ustanovil skavte, da bi se boril proti spolnim boleznim, medrasnim porokam in upadanju rodnosti, za katere so menili, da ogrožajo ohranitev mednarodne moči Britanije. Baden-Powell in drugi britanski imperialisti so videli športni duh v kombinaciji s spoštovanjem upoštevanja vrednih žensk kot temelj uspeha britanskega imperija. Čeprav so se skavtske organizacije sčasoma razširile po vsem svetu, je bil Baden-Powellov prvotni namen, kot piše

Enloe, obnoviti moško samokontrolo pri belih fantih: v njihovih rokah je bila prihodnost imperija, zato je skavt želel postati visok in mišičast moški, z očmi, usmerjenimi naravnost naprej, s telesom v pozoru. (Enloe 2014)

Postopen vstop žensk v šport so spremljale polemike o združljivosti podobe ženskosti in ženske družbene vloge (materinstvo, skrb za gospodinjstvo), ki so se odvijale tudi v slovenskem prostoru in si jih bomo približali_e kasneje. Najprej pa si bomo na kratko ogledali_e, kako so se gibanja za zdravo telo, ki so se realizirala v športnih dejavnostih, razvila na Slovenskem. O meščanskem odnosu do gibanja v dobi dvojne monarhije, beremo v knjigi *Včerašnji svet: spomini Evropejca*, ki jo je napisal avstrijski pisatelj [Stefan Zweig](#) (1881–1942):

»Živelim smo laɡodneje, in kadarkoli si poskušam v spominu obuditi podobe odraslih, ki so obdajale moja otroška leta, sem vedno presenečen, kako zɡodaj, so se mnogi od njih odebelili. Moj oče, moj stric, moji učitelji, prodajalci po trgovinah, filharmoniki za svojimi stojali – vsi so bili že pri štiridesetih obilni, 'častitljivi možje'. Hodili so počasi, govorili umirjeno in si med govorjenjem gladili negovane, pogosto že siveče brade.« (Zweig 2008: 37)

Ne samo iz teh stavkov, temveč tudi iz številnih drugih v tej knjigi je razvidno, kako globok je bil prepad med različnimi sloji in narodi v habsburški monarhiji. Medtem ko so v prestolnici bogati meščani slavili zrelost in jo povezovali s fizično nedejavnostjo, so drugi slavili gibanje, ki se je takrat izražalo v telovadbi, in s tem ustvarjali kult zdravega (moškega) telesa. Žensko telo je postalo povezano s športom, ko so ženske začele zahtevati pravico do zdravega telesa, kajti tudi v športu se je kazal različen pogled na spola, ali kakor je to formuliral dr. Borut Batagelj v televizijskem dokumentarcu [Vsi na kolo](#):

Šport je bil na neki način generator oziroma varuh patriarhalne ureditve. Tudi športna društva, ne zɡolj kolesarsko, so bila izredno moško orientirana. Te vrednote, ki jih je šport – telovadba sprva zelo poudarjal, so pravzaprav del patriarhalne družbene ureditve, ženska pride takoj v konflikt. Ko pride do nekega koncepta, ti stereotipi, ki žensko držijo s kuhalnico za štedilnikom, ne morejo več veljati.

Omejitve ženskega gibanja, ki veljajo za hojo meščanskih deklet in žensk, vplivajo tudi na drugi oblike gibanja, ki so popularne v 19. in v drugi polovici 20. stoletja: telovadba, planinarjenje in kolesarjenje. Šport je tako dejavnost, ki močno odraža ideologijo družbenega spola, a tudi različna življenja predstavnikov meščanskega in delavskega razreda v poznem 19. stoletju.

Prva športna disciplina, v kateri se je začela odvijati najprej emancipacija moškega in nato tudi ženskega telesa, je bila:

Telovadba (gimnastika)

Telesna vzgoja v 18. stoletju pri (šolskem) izobraževanju fantov ni imela skoraj nobene vloge. O sabljanju in plesu so se učili le v viteških akademijah, drugih oblik športa pa v šoli niso spoznali. Organizirano gimnastiko je v Nemčiji leta 1807 začel izvajati »oče gimnastike« Friedrich Ludwig Jahn. V Berlinu je dal zgraditi gimnastično igrišče in tako ustanovil gimnastično gibanje. Napravam, ki so se do tedaj že uporabljale v gimnastiki, je dodal še številne druge, kot sta vzporedna gred in visoka gred, za njihovo uporabo pa je uporabil izraz »gimnastika« (Turnen).

Meščansko gimnastično gibanje in organizirani gimnastični klubi v Nemčiji so se v cesarski dobi od leta 1870/71 do leta 1918 razvili v trdnjavo nacionalizma, zvestega cesarju v Nemčiji, čeprav cesar ni želel veliko vedeti o patriotskih, malomeščanskih gimnastičarjih.

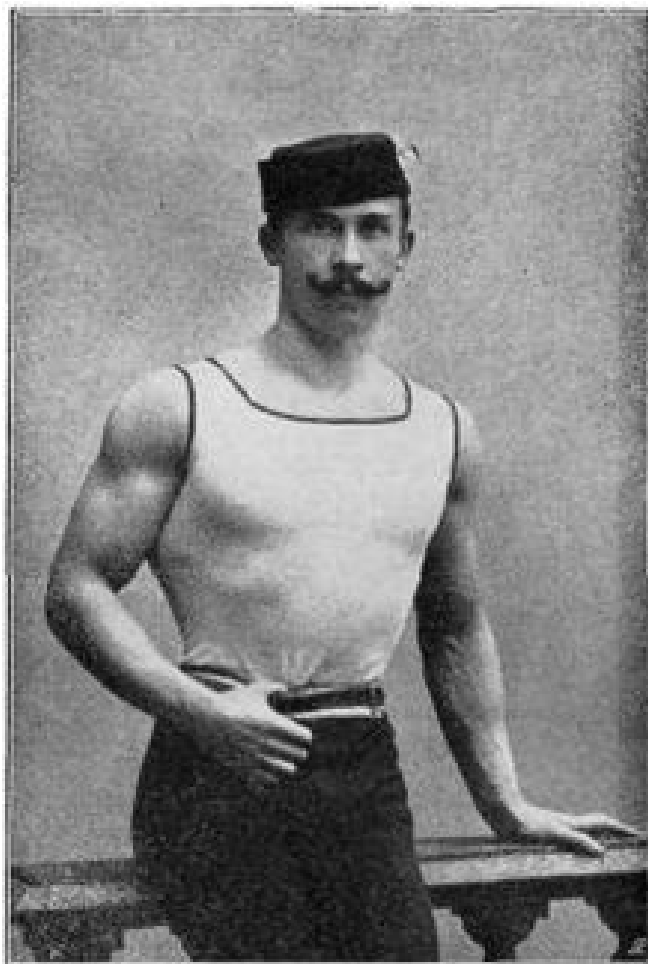
Iz nemških dežel se je navdušenje nad telovadbo širilo še v druge dele Evrope, kjer so živeli Nemci. Popularno je postalo tudi v Pragi, kjer se je nad gimnastiko navdušil Miroslav Tyrš, sin nemškega zdravnika. Tyrš se je zaradi zdravstvenih težav kot mladenič pridružil telovadnemu društvu v Pragi in je leta 1862 skupaj s prijateljem Jindřichom Fügnerjem (Heinrichom Fügnerjem), očetom svoje bodoče žene, ustanovil češko nacionalno gimnastično gibanje Sokol. V svojem delu *Osnove telesne vadbe (Základový tělocvık)* je po nemškem vzoru oblikoval češki tehnični slovar za gimnastiko

Miroslav Tyrš in telovadci (Vir: Wikipedia)

in oblikoval načela Sokola. V svojih zamislih je združil telesno vzgojo s starodavnim idealom kalokagatije in bojem za napredek in svobodo češkega naroda. Ideje Sokola so zaživele tudi v slovenskem prostoru. Že 1. oktobra 1863 je bil ustanovljen slovenski Sokol – Gimnastično društvo Južni Sokol.

Irena Fürst je o Južnem Sokolu zapisala: »Telovadno društvo Južni Sokol v Ljubljani je bilo 1. avgusta 1867 razpuščeno. Starosta društva je bil tedaj dr. Etbin Henrik Costa, ki je bil tudi župan Ljubljane. Med nemškimi Turnerji in slovenskim političnim vodstvom tedanje Ljubljane je prišlo do konflikta in oblast v Ljubljani je prevzela nemška opozicija, dr. Costa je bil odstavljen, društvo Južni Sokol pa razpuščeno. Vendar člani Sokola se niso predali. Ustanovili so pripravljalni odbor za ponovno uradno vzpostavitev delovanja društva, ki ga je vodil dr. Karel Bleiweis. Leta 1868 so dobili dovoljenje za ponovno delovanje, društvo pa so preimenovali v Telovadno društvo Sokol v Ljubljani oz. Ljubljanski Sokol. Sodelovali so na različnih taborih in širili narodno zavest. Zaradi tega delovanja niso bili dobro zapisani pri oblasteh.» (Fürst 2018)

Viktor Murnik, 1904 (Vir: Wikipedia)

Leta 1892 je v članske vrste Ljubljanskih Sokolov vstopil dr. Viktor Murnik, ki ga štejemo za očeta slovenske telesne kulture. Že 1896 je postal tajnik društva, v času od 1897 do 1905 je bil načelnik in od 1905 do 1924 pa – razen v vmesnem času prve svetovne vojne, ko je bilo delovanje društva prepovedano – starosta društva oz. predsednik. Njegovo strokovno delo je vplivalo, da se je Sokol po letu 1896 močno razširil po vsej Sloveniji. Skoraj v vsakem večjem kraju so se ustanavljala sokolska društva.

Za ženske pa telovadba ni bila tako samoumevna kot za moške. Že Anton Mahnič je izpostavil sramežljivost kot varuhinjo čistosti, ko se je zoperstavil ženski telovadbi in jo s tem opredelil kot za ženske neprimerno dejavnost:

»Žensko je narava obdala s čutom sramežljivosti; le dokler jo pustimo mirno in tiho cvesti pod nje zagrinjalom, ohrani ženska svojo čast, svojo mičnost in lepoto, le do tedaj ostane – ženska; kaker brž pa ji damo priložnost, da jame stopati izza ograje naravne sramežljivosti, ko jo napeljujemo, da začne pred tovarišicami, posebno pa pred moškimi ude pretegovati in

nategovati, kaker jih ni še nikdar, da začne dele telesa, katerim je narava odkazala bolj skrito mesto, pred drugimi stegovati in izstavljati, čedalje bolj gine iz nje tista nežna boječnost in sramežljivost, ki je ženske najlepši kinč, pa tudi najzanesljivejša varuhinja njene poštenosti. Zato so bile vže špartanske ženske pri Grkih v pregovoru, seveda ne v dobrem smislu. Akoravno stari niso glede nravnosti in sramežljivosti prerahlo čutili, vendar o špartanskih sokolinjah na katerih niso zapazili malo ali nič sramežljivosti, krotkosti in družili družinskih čednosti, niso znali kaj dobro govoriti. Mislite li, da bo moderno sokolstvo pri ženskah obrodilo boljšega sadu?» (Mahnič 1893: 319)

Ker se je vloga ženske v 19. stoletju zelo razlikovala od moške in ker je k družbi prispevala predvsem kot mati, je bil tudi pogled na njeno telo povsem drugačen, saj je bila vsa njena vzgoja usmerjena v to, da izpolni to poslanstvo. Zato je dostop do gibanja vodil prav preko njegovih dobrodelnih učinkov za žensko kot mater.

Ivanka Anžič Klemenčič je v ženski šibkosti videla posledico nepravilne vzgoje, zato je že med svojimi sodobnicami opazila, da pri marsikateri ne drži več sintagma o šibkem spolu: »V novejšem času se je pač telesni vzgoji ženske začelo posvečati več pametne skrbi, in danes se uče ženske tudi telovaditi, plavati, boriti itd. Tudi sport deluje v tem oziru jako koristno.« Še obširneje je o telovadbi pisal Žitomirov, ki je poudaril, da je telovadba za ženske enako pomembna kot za moške. Zdravo telo je zagotovilo za zdravo psiho, in v boju za obstanek morajo biti ženske močne in čile. Že v otroštvu bi morali spodbujati telovadbo pri deklicah, saj bi s tem preprečili tudi bolezni. Upravičenost svoje zahteve je avtor potrdil tudi s sklicevanjem na antiko, ko so tudi deklice telovadile. Že Likurg je poudarjal pomen telovadbe za zdravo nosečnost, porod in materinstvo. Nasprotno pa se Rimljani niso dovolj športno udeleževali in so zaradi tega propadli, opozarja Žitomirov. V nemških deželah je telovadba razširjena, tudi Čehi imajo v svojih telovadnih društvih veliko članic, prav tako ima tudi ljubljanski Sokol poseben ženski odbor in temu zgledu bi morala slediti vsaj društva, zaključí Žitomirov.

Šibkost, s katero so se ponašale meščanke, je bila tudi posledica prepovedi gibanja. Zagovornice telovadbe so svoje zahteve utemeljevale s tem, da ženske potrebujejo telovadbo, ker so privezane na dom in pogosto ne morejo na sprehod, kar za moške ne velja. Deklice so po njihovih spoznanjih v obraz večkrat blede rumene, zgrbljene so in slabokrvne, zato jim telovadba lahko dobro dene. Elvira Dolinar je upravičenost

Sokolice, Ilirska Bistrica, 1912 (Vir: Kamra)

zahteve po ženski telovadbi v prispevku *Telesne vaje* utemeljila z materinstvom, ki je zahtevna naloga, ki ji »slabotna, boleha mati« ne more biti kos. Od slabotne matere tudi ni mogoče pričakovati zdravih otrok, prav tako ženino zdravje vpliva tudi na zakonsko srečo, kajti »egoistični možki spol je uže tak, da ljubi bolj zdravo, veselo ženico, nego pa klaverno, boleha bitje, poleg kojega se le dolgočasi. Kaj čuda torej, če si išče kratkočasje zunaj hiše, med tem ko bolna žena doma tuguje ter solze pretaka.« Zato je Danica menila, da bi morale ženske nameniti več pozornosti razvoju telesnih moči. Ker se zaveda, da nasprotniki telovadbe poudarjajo, da naj bi dobile ženske po vadbi »nelepe, oglate« oblike, te trditve zavrne: »Res je, da postanejo po vztrajni vaji kosti krepkejše. Ob enem pa se pomnoži tudi mišičevje, ki kroži oblike. Kaka razlika mej polnimi, čvrstimi udi zdrave ženske in mehkužno, brezkrvno tolščo onih dam, ki prežive svoje brezposelno življenje na mehkih foteljih. Gotovo je pa lepša zdrava, čila krasotica, nego pa umetno vzgojena eksotična rastlina iz tropičnega rastlinjaka.« Danica svoj prispevek zaključi z udarnimi besedami, ki jih nameni *Slovenkinim* bralkam: »Če se odpočijete od svojih hišnih skrbij v društvu tovarišice na telovadnih aparatih, potem vam pojde delo doma še enkrat hitreje od domačih opravil. In časa, Bože moj, časa je za vse dosti, da smo le dobre volje. Nekaj manj tistih imenitnih posetov, nekaj krajših razgovorov sè sosedo in časa je dovolj.« Urednica je pod črto še dodala: »Dosti dolgo uže sameva ponosni Sokol. Čas je uže, da se mu pridruži i čila Sokolica.« Med aktivnostmi, ki pripomorejo h krepitvi »šibke ženske narave« je Danica prištela igre na prostem, planinarjenje in kolesarjenje. Oglejmo si še razvoj teh športnih panog.

Planinstvo

Tudi planinstvo je prispevalo k drugačnemu dojemanju telesa, četudi je bilo podobno kot telovadba in kolesarstvo povezano z narodnostnim bojem. V slovenskih gorah so se bili svojevrstni narodni boji, o katerih piše Peter Mikša v članku [Narodnostni boji v planinstvu na Slovenskem do 1. svetovne vojne](#). Peter Mikša in Kornelija Ajlec v monografiji *Slovensko planinstvo* pišeta, da so »v začetku 19. stoletja gore privabliale večinoma le tiste, ki so jih obiskovali zaradi lastnega preživetja« (21), situacija se je spremenila šele z društvenim organiziranjem planinstva. Pri drugih narodih so začeli planinska društva ustanavljati po letu 1861, ko je Franc Jožef uveljavil pravico do združevanja. Kot piše Mikša v članku [»Na noge, rojaki in prijatelji mile domovine naše!«: kratek pregled zgodovine SPD/PZS](#) so »[n]a naših tleh [...] delovala nemška društva DÖAV (Nemško-avstrijsko planinsko društvo oz. Der Deutsche und Österreichische Alpenverein), ÖTC (Avstrijski turistovski klub oz. Österreichischer Touristen Club)«.

Udeleženci vodniškega tečaja v Mojstrani, 1894 (Vir: Wikipedia)

Prvo slovensko planinsko društvo je nastalo leto 1870 in se je imenovalo Triglavski prijatelji (Mikša, Ajlec 2011: 24), 27. 1. 1893 pa je bilo ustanovljeno Slovensko planinsko društvo in do konca stoletja se je situacija glede planinstva kar spremenila: »Konec 19. stoletja so bile poti na naše glavne vrhove utrjene in zavarovane, po njih pa so lahko nato turisti zlagoma hodili, ob poteh so bile zgrajene koče in zavetišča. [...] Omeniti velja tudi spremembe v socialni strukturi obiskovalcev. Obiski v gorah in pristopi na vrhove so bili v 19. stoletju mogoči le ožjemu krogu premožnejših gorskih navdušencev. Vendar pa je izboljšanje prometnih povezav, tako cestnih kot tudi uvedba in širjenje železnice, ki je omogočila lažjo, udobnejšo, cenejšo in hitrejšo pot pod vznožja gora, na naše vrhove pripeljalo veliko ljudi nižjih slojev.« (Mikša, Ajlec 2011: 47)

Dr. Fran Roblek v družbi planink okoli leta 1890 (Vir: Digitalna zbirka Fran Roblek (Medobčinska splošna knjižnica Žalec), licenca CC BY-NC)

Kolesarjenje

Kolesar in kolesarka leta 1874 (Vir: Wikimedia)

1887 so ustanovili še klub slovenskih biciklistov Ljubljana.

V oddaji *Vsi na kolo* je Borut Batagelj poudaril, da so kolesarska društva po eni strani poskušala propagirati tako športno tekmovalno kolesarjenje kot nacionalistične ideje. Nobena prireditev, cilj katere je bil utrjevanje narodne zavesti – tudi veselica na podeželju – ni minila brez kolesarjev. S kolesom so raziskovali zaledje in se vozili v daljne kraje s pomočjo kolesarskih vodnikov. Tudi na Slovenskem je kolesarjenje prehitelo druge letne športe in hkrati ponudilo meščanstvu nov vzorec zabave popotovanj in izletništva. Tako se je vedno bolj širila zavest o pomenu različnih oblik športa za posameznikovo zdravje in s tem povezano večjo storilnost in doprinos k družbi. Vendar ženske, kot je bilo pokazano, v to gibanje niso bile vključene na enak način. Že omenjen Aškerčev članek *Ali naj dame kolesarijo?* kaže na tesno povezanost ženskega kolesarjenja s seksualnostjo. Aškerc piše, da je neprimerna že sama drža, saj ženska sedi z razkrcenimi nogami, kar seveda »žali decentnost«. Da gre pri takih izjavah za pritrjevanje dvojni

morali družbe, je opozorila tudi kolesarka, ki ji je bil Aškerčev napad namenjen, saj mu je v odgovor duhovito, a odločno zapisala:

»Kaj je nedecentno in kaj nemoralno? – Vidite, moja ženska glavica meni, da ste moški glede teh dveh vprašanj prav avtokratično nedosledni – nekonsekventni! Ako bi videli na ulici damo golih rok, prsij in golega hrbta, ojoj, to bi bil javen škandal. Vse bi se muzalo, rogalo, jezilo in sramovalo. Bržčas bi tako »nedecentno« in »nemoralno« damo povabil kak policaj s seboj na – protokol! – Toda če vidite isto damo v isti obleki v zgorenji dvorani »Nar. doma«, – ah, od občudovanja in začaranja ste kar otrpli. Kolika krasotica – kolika gracija! [...] Sicer pa: ali je res tako strašno grdo in silno nemoralno videti lepo žensko nogo? Ako je, potem, dragi g. Antikolesarjevič, obrnite se k zidu že tedaj, ko zagledate bližajočo se kolesarico!« (Kolesarica: *Dame smejo kolesariti*)

Njenim mislim je pritrdil tudi kolesarski navdušenec, ki se je podpisal kot Fran G-č. Na začetku svojega zapisa se je ponorčeval iz Antikolesarjeviča in nato izrazil svoje mnenje o pozitivnih učinkih kolesarjenja na zdravje, zaradi česar mora biti ta panoga dovoljena tudi ženskam, je pa bil pri urah, kdaj smejo kolesariti, zelo natančen. Kolesarjenja ni privoščil tistim, »ki se ob 6. uri vsedejo na kolo ter do pozne noči, torej potem, ko je vse svoje stvari opravila in ji to čas in sredstva dopuščajo. Pridnost bi pokazale in prikupljive bi bile one gospodične kolesarice, ki bi kolesarile takoj zjutraj od 6. do 7. ure, da napravijo kakih 20 kilometrov, ki bi potem čez dan opravljale hišna in ročna dela, zvečer pa spet sedle na kolo in se peljale, če je večja družba, v daljnje, če je manjša, pa v bližnje kraje, od koder naj bi se vrnile domov v primerni uri, nikakor pa ne pozno

ponoči. S tem ne bi trpela gotovo nikaka 'moral', kakor g. 'Antikolesarjevič' trdi, marveč bi to le zdravju koristilo. Zdravi, krepki stariši – zdravi, krepki otroci!« (Fran G-č: *Kolesarice*)

Toda Aškerc ni bil edini, ki ga je navdušenje žensk nad kolesarstvom skrbelo. Avtor konec 19. stoletja najbolj priljubljenega bontona *Vzgoja in omika* Jože Valenčič je pravila dostojnosti prenesel tudi na kolesarjenje: »Pretiranje v kolesarjenju škoduje, posebno ženskam, tudi zdravim. Vsakdo bi se naj torej vozil zmerno, le na kratkih progah in ne prehitro. Zlasti ženska naj bi nikdar ne dirkala ter ne delala daljših izletov, ker izkušnja uči, da so taki izleti njenemu zdravju usodni in celo smrtonosni. Debeluhi, zlasti pa debeluhe naj bi javno ne kolesarile, ker so na kolesu videti smešne in okorne.«

(Vir: Wikimedia)

Batagelj piše še, da so nekateri kolesarjenje povezovali kar z »umazano pregreho«, to je z ženskim spolnim samozadovoljevanjem: »Vzrok vznemirjenosti med zdravniki je povzročal sedež, o katerem nekateri niso dvomili, da tudi nudi pogosto priložnost prakticiranja onaniranja, in to ne da bi kdo to opazil ali zaznal. Četudi bi izločili vse tiste primere, kjer je bil prednji konec sedeža namenoma (!) navzgor ukrivljen, naj bi že sama pozicija žensko silila v vznburjenost. Sedenje z razširjenimi stegni naj bi po mnenju nekaterih že samo zase nudilo zadovoljliv stimulans, ki bi podpiral to nagnjenje. V napačni poziciji telesa pri kolesarjenju – nagnjeno je naprej – naj bi imel posledični pritisk na klitoris v vsakem primeru zaznaven stimulativni efekt. Poleg tega pa naj bi naporno poganjanje pedal kolesarko še bolj razvnamalo, povečal naj bi se dotok krvi v območje spolnih organov, preostanek pa bi pridala še sveža zračna sapica. Pri nekaterih ženskah naj bi bojda tako vznemirjenje dosegalo 'nezaslišano raven'.« (Batagelj 2004: 41) Batagelj poroča tudi o raziskavi,

ki jo je napravil neki ginekolog. Pacientke, ki so mu zaupale svoje kolesarske izkušnje, so priznale, da še nobena med njimi ni doživela takšnih stimulativnih občutij: »Spet drugi zdravnik pa je trdil, da četudi je telo nagnjeno naprej, to po njegovem mnenju ne more povzročiti onaniranja, saj naj bi po njegovem mnenju bile kolesarke med vožnjo tako zelo pozorne na cesto, da se ne bi mogle osredotočiti na svoje druge fizične reakcije.« (Batagelj 2004: 47) Povezovanje kolesarjenja z onaniranjem priča o tem, kako močno je bilo zasidrano nasprotovanje vsakršnim seksualnim praksam, ki niso »služile« reproduktivni funkciji.

Medvojno obdobje – vstop žensk v tekmovalni šport

V 20. stoletju so ženske postajale vse bolj dejavne v sokolskih društvih in so se začele udeleževati na področjih, ki so jim bila prej nedostopna. V obdobju med obema vojnama se odlikujejo kot drzne alpinistke, mednarodne uspehe pa v Jugoslaviji žanjejo v posebni igri z žogo, hazeni, o kateri si lahko več preberete v članku na Wikipediji. Jugoslovanke so leta 1934 postale svetovne prvakinja, v ekipi je bilo več Slovenk.

Članice hazena kluba Javornik z Rakeka na razglednici iz leta 1926 (Vir: Wikipedia)

Kot je razvidno iz zgornje fotografije, je športno udeleževanje omogočilo tudi nov način oblačenja – športni dres oziroma pri nekaterih športih – uniformo. Že pripadnice sokolskega gibanja so nosile uniforme, prav tako pripadnice katoliške telesnovzgojne organizacije [Orel](#).

(Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 7. 2. 1926)

Šport in produkcija (hegemone) moškosti in ženskosti

Kot kulturne zgodovinarke in zgodovinarje nas v zgodovini športa ne zanima le, kako so določene družbene skupine dobile dostop do športnih dejavnosti, temveč tudi, kako je šport vplival na razmerja med spoloma.

V pomoč pri razumevanju teh tem nam bo članek [Nancy Theberge: *Gender and sport*](#) (2000). Že v uvodu v to poglavje smo spoznali_e, da je bil tudi šport povezan z ideologijo spolov, v nadaljevanju bomo o tem izvedeli_e več. Šport je prispeval h konstrukciji spolov s tem, ko je utrjeval podobo moškosti, ki je idealizirana. Zgodovinsko je bil vstop žensk v šport najbolj prisoten v skupinskih športih (ženski hokej se je npr. na olimpijskih igrah prvič pojavil leta 1998). S tem so bile ženske prikrajšane za pomembno obliko skupnosti in povezanosti, ki so jih moški uživali dolgo pred njimi. (Theberge 2000: 323) Po drugi strani pa je [aerobika](#) utrjevala podobo tradicionalne ženskosti s seksualizacijo in komercializacijo te oblike telesne dejavnosti. Pri preučevanju povezave med športom in spolom ne smemo spregledati tudi spolne usmerjenosti, saj študije izpričujejo tudi homofobijo v športu.

Spolnost

Številne omejitve svobodnega razpolaganja s telesom so v dobi meščanstva čutili na področju spolnosti. V duh tedanjega časa na Slovenskem se morda najbolje lahko potopimo ob branju odlomka iz knjige Antona Mahniča *Dvanajst večerov*. Čeprav je ta knjiga prvenstveno namenjena razpravljanju o književnosti, pa avtor vanjo vseskozi vpleta tudi premišljevanja o ljubezni in spolnosti:

»Ljubezen je namreč različna po različnosti svojega predmeta in namena. In tako govorimo tudi o ljubezni, kateri je ime spolovna, ta se rodi med osebama različnega spola, kateri spolovno združi v ploditev in ohranitev človeškega rodu. Tudi ta ljubezen je dobra, ker naravna, ona ima namreč svoj početek v človeški naravi sami, ktera je spolovno razdvojena, tako da sta spola drug na drugega navezana, in se drug drugega med seboj vsovršita. Ker je pa ta različnost spolovna v naravi vtemeljena, zato je njen početnik Stvarnik sam, ki je početnik narave. Zato je pa tudi ljubezen spolovna, izvirajoča iz narave, vpostavljena od Boga Stvarnika. Toda bodi ta ljubezen še tako naravna in blaga, vendar zabiti ne smemo nikdar, kaka je njena svrha. Ta je, kakor smo rekli, ploditev človeškega rodu. To plojenje pa se sme vršiti le po oni postavni, javno priznani zvezi, kateri pravimo zakon. Tako vsaj uče in menijo narodi vseh časov in krajev; nikjer ni namreč dovoljeno človeku spolovno se družiti po živalsko; in ako se kaj takega zgodi, je tako početje zabeleženo kot nesramno, nenravno. Vprašal bi morda kdo, zakaj so spolovni ljubezni ovake ovire postavljene, zakaj bi se ne smela prosto in samovoljno javiti? Ali niso morda to predsodki podedovani že iz temnih, vražastih časov srednjega veka? Prazni predsodki? Odgovarja naj vam človeška narava, o vi, ki tako radi govorite o predsodkih. Ali ni resnica od vsakega priznana, da je človeku narojena neka naravna sramežljivost, ktere se ne more nikdo iznebiti in ne tajiti, naj še toliko protivi naravnemu čutu? [...] Ta sramežljivost se kaže pa posebno v človeških plodilih, ali v onih udih človeškega telesa, kateri služijo v plojenje rodu. Zatorej se pa tudi to plojenje zakriva v temno

skrivnost, ker človeka je sram kaj takega očitno činiti. Od kod to? Od kod ta sramežljivost? Gotovo le od tod, ker se plojenje ne vrši primerno človeški dostojnosti. Kako ne? Človek je namreč bitje obstoječe iz duše in telesa, ta dva sta bistvena dela njegove narave; a blaži princip v človeku je duša, ker je enovito bitje, mislivo in hotno, ona je dejstvujoča in oživljajoča forma telesa človeškega; zato se spodobí, da ona vlada v človeku, da je ona princip vsem činom človekovim, da se brez nje ali brez njenega povelja v njem nič ne gane. [...] Ljubezen ta je dovoljena kot pričetna ali vvodna tudi onim, ki resno mislijo v kratkem skleniti zakonsko zvezo.« (Mahnič 1887: 148–151)

Iz odlomka lahko razberemo, da je za katoliškega duhovnika sprejemljiva samo tista spolnost, ki je namenjena razmnoževanju, torej reproduktivna spolnost. Vendar to ni bil samo teološki pogled na spolnost, kajti, kakor piše Janez Polajnar, je meščanska družba »skozi proces civiliziranja izoblikovala standarde in norme vedenja, ki so sicer postajali vedno bolj univerzalni, a kljub vsemu bili predvsem del meščanskega miljeja. Ker so postajale norme vse bolj zahteve in so terjale vedno več zatajevanja, se je vzdrževanje teh vrednot skozi vzgojo in vzpostavitev nadzora spreminjalo v osebno lastnost – v ponotranjeno samoprisilo in samonadzor nagonov, ki je lahko pri posameznikih, v katerih se je ta samonadzor posebno močno razvil, povzročil tudi resne motnje v kasnejšem življenju.« (Polajnar 2008: 9)

Od obeh spolov se je pričakovala vzdržnost pred poroko, a so tudi v tem pogledu veljala dvojna merila. Medtem ko je bilo za dekle najvišja vrednota devištvo, so si fantje lahko privoščili predzakonsko spolnost večinoma brez posledic.

Deviškost kot nadzorovanje in omejevanje ženske spolnosti

Spolno poželenje izven zakona je sodilo med nečistovanje, ki je zajeto v šesti božji zapovedi. Četudi naj bi zapovedi veljale za oba spola, je prav v slavljenju devištva mogoče zasledovati razlikovanje med spoloma na tem področju:

»Deviška čistost, njena veličina in lepota je bila torej osrednja tema molitvenikov in vzgojnih knjižic slovenskega prostora v vsem 19. stoletju. Zato ni nič nenavadnega, da je Andrej Likar tudi v predgovoru knjižice, ki jo je namenil v poduk mladim zakoncem, zapisal, da povzdiguje sv. Duh sam deviški stan nad vse druge stanove. 'Kaj je prijetnišega, lepšega in pa

imenitnišega, kakor je devištvo? Ono se bolj sveti kako solnčni žarki, vleče nas proč od posvetnega, ter nas pripravne dela s čistim očesom gledati solnce pravice.» (Polajnar 2008: 51)

V družbi je bila podoba device nekaj pozitivnega le do določene starosti, saj so bile ostarele samske ženske, še posebej, če so bile revne ali so jih morali preživljati sorodniki, izpostavljene posmehu, dojemali so jih kot brezzoba, suha ženščeta z naočniki, kot slabo oblečene, razburljive, prepirljive, opravljive in dolgočasne, kakor beremo v članku v *Vigredi* iz leta 1935. (Povzeto po Leskošek 2002: 206)

Takšnega dojetanja samskih žensk se je spominjal tudi Stefan Zweig:

»Toda kakšna usodna nesreča, če je katera izmed teh deklic zamudila čas, če s petindvajsetimi ali tridesetimi leti še ni bila poročena! Zakaj običaj je od tridesetletnega dekleta zahteval, da je zaradi 'rodbine' in 'dostojnosti' še naprej ostala neizkušena, naivna in brez poželenja – kar pa že zdavnaj ni ustrezalo njenim letom. Tedaj se je nežna podoba običajno spremenila v ostro in kruto karikaturu. Neporočeno dekle se je spremenilo v dekle, ki je 'obsedelo', v 'staro devico', ob katero se je nenehno spotikal posmeh humorističnih časopisov. Kdor danes v roke vzame star izvod 'Fliegende Blaetter' ali drug humoristični list iz tiste dobe, se bo zgrozil nad najbolj bedastim zasmehovanjem starajočih se deklet, ki so živčno tako razkrojene, da ne morejo več skrivati svojega naravnega hrepenenja po ljubezni. Namesto da bi prepoznali tragedijo, ki so jo preživljala ta žrtvovana bitja, ki so morala zaradi družine in dobrega imena v sebi zatreti naravne zahteve: hrepenenje po ljubezni in materinstvu, so jih zasmehovali z nerazumevanjem, ki nas navdaja z odporom.« (Zweig 2008: 91)

Katoliškemu pogledu na žensko spolnost je pritrjevala tudi znanost. Richard von Krafft-Ebingom, psihiater na dunajski Psihiatrični univerzitetni kliniki, je v svoji knjigi *Psychopathia sexualis* (1886) raziskoval patološke pojave v spolnem življenju. Ženska je po njegovem prepričanju monogamna, moški pa poligamen, zato je ljubezen zakonskih žena do drugih moških »patološka« (1984: 12).

Meščanska in katoliška morala sta v ženski seksualnosti videli razdiralno moč, ki ogroža »normalno« delovanje družbe. V krščanstvu je bila podoba ženske spolnosti zakodirana v podobo Eve in Marije, v umetnosti pa se pojavi lik usodne ženske (femme fatale), njeno nasprotje pa je krhka ženska (femme fragile). Stoletja dolgo je bila edina čaščena ženskost brezspolna ženskost, ki jo uteleša devica Marija. Kot povzema Meta Remec, je bil edini namen ženskega telesa »reprodukcija, vsaka spolna sla je bila označena

za patološko in nevarno« (Remec 2016: 221). Omenjena raziskovalka opozarja, da je še leta 1928 Anton Breclj v knjigi *Ob viru življenja: spolne zadeve v preglednih obrisih* zapisal, da je ženska frigidnost »nekaj naravnega« in po njegovem mnenju ne predstavlja večje ovire za žensko. Prava zakonska žena in vzorna mati naj v večini primerov sploh ne bi poznala »spolne naslade«, telesna združitev z možem naj bi ji bila celo »prej zoprna kot všečna« (Remec 2016: 225). Breclj piše o zakonski ženi, zato so njegovi pogledi konservativni celo v primerjavi z nazori škofa Antona Bonaventure Jegliča. Iz njegovih naukov ženinom in nevestam je mogoče razbrati, da spolno poželenje čutita oba:

»Da bi se zakonski ne bali te združitve radi otrok in radi velikih skrbi z otroci, ji je Bog dodal poseben užitek, posebno naslado, ki k združitvi nekako vleče. No, naša narava je pa tako pokvarjena, da prav hitro pozabi na vse druge namene v zakonu, in misli najpoprej, najbolj živo, ali pa še celo edino le na ta užitek. Ker so možgani telesa po hrbtenici in družih živcih spojeni s spolnimi udi, se godi, da take misli na ono naslado razdražijo telesne spolne dele ter vzbude nekako podobno naslado, katera zopet silno vleče in nagiba na telesno združitev. In tu je za Vaju oba prevelika nevarnost, posebno za ženina in po ženinu tudi za nevesto. Sedaj se lahko dogodi, da prava ljubezen med Vama izginjuje, dokler ne mine, na mesto nje pa se po zgoraj opisanem potu vrine telesno poželenje, telesna pohotnost, ki strastno koprni, da se ji zadovolji. Zato ženin nagovarjaš nevesto in siliš, da bi se Ti pripustila v uživanje; nevesta se braniš, sramežljivost Te odvrča od takega zločina, pa ženina odbijaš. Toda kako dolgo ga boš odbijala in si devištvo ohranila? **Saj tudi ti čutiš, da se Ti poželjivost razvija, komaj se še premaguješ.**« (Jeglič 1910: 9–10; poudarila K. M.)

Razumljivo je, da Jeglič kot ideal postavi predzakonsko vzdržnost, ženska naj v zakon vstopi kot devica.

Ker je bila edina sprejemljiva ženska spolnost tista, ki se je dogajala v zakonu in z namenom razmnoževanja, sta tako Cerkev kot meščanska družba radi pogledali v stran, ko je šlo za zadovoljitev moških spolnih užitkov, kar je do neke mere omogočalo tudi nenadzorovano žensko spolnost. Vendar se je situacija za žensko povsem spremenila, če je zanosila. V tem primeru je bila soočena z družbenim obsojanjem in večinoma tudi z izgubo službe, zato se je marsikatera zatekla k abortusu, ki pa je bil seveda prepovedan, kot bo razloženo v podpoglavju o abortusu. Nekatere ženske so se v obupu zatekle tudi k detomoru, ki je bil prav tako kazensko preigan.

Onanija

Mnogo bolj kot predzakonska spolnost pa je bilo problematično samozadovoljevanje oziroma onanija ali »samooskrumba«, kakor so to tedaj pogosto imenovali. O historiatu razprave o onaniji obširno piše Janez Polajnar. Opozarja na delo *Onania or The Heinous Sin of Self-Pollution*, v katerem avtor (John Marten) povezuje masturbacijo s telesnimi boleznimi, še posebej pa je pomembno delo zdravnika Simona Andreeja

Tissota, ki je v drugi polovici 18. stoletja pomembno prispeval k medikalizaciji masturbacije in njenemu dojetju kot odklonu od normalnosti.

V 19. stoletju se pojavi tudi večja skrb za adolescentno masturbiranje pri obeh spolih. V ta namen izumljajo različne pripomočke, ki naj bi onemogočili samozadovoljevanje. Meta Remec ne spregleda tudi pisanja o ženskem masturbiranju in navaja, da so kot posledice predstavili naslednje ženske tegobe: hude menstrualne bolečine, beli tok, bolezni maternice in jajčnikov, neplodnost, histeričnost, frigidnost ter popolno averzijo do spolnega odnosa. (Remec 2016: 261)

Kot primer pisanja o onaniji na Slovenskem preberite poglavje v knjigi Jakoba Dimnika *Domača vzgoja*, stran 103–107.

Naloga

(Vir: Slovenski narod, 20. 7. 1889)

Kot piše Meta Remec, se šele v dvajsetih letih 20. stoletja pojavijo prvi zapisi, »da masturbacija z zdravstvenega vidika ni škodljiva, v določeni meri pa celo zaželena, čeprav še takrat niso bili vsi istega mnenja, niti ni mogoče trditi, da je ta struja že prevladala v družbi« (Remec 2016: 263).

Bolezni 19. stoletja, povezane s spolnostjo

»Mladino so takrat nenehno opozarjali na nevarnost; ko smo hodili po dunajskih cestah, smo lahko na vsaki šesti ali sedmi hiši videli tablo z napisom 'specialist za kožne in spolne bolezni'. Strahu pred okužbo se je pridružila še groza pred tedanjim zoprnim in ponižujočim načinom zdravljenja, o katerem današnji svet prav tako ničesar ne ve. Tedne in tedne so telo okuženca drgnili z živim srebrom, kar je povzročalo izpadanje zob in druge zdravstvene okvare. Nesrečna žrtev nerodnega naključja se ni čutila umazano le duševno, temveč tudi telesno in prizadeti se celo po tako groznem zdravljenju ni mogel več vse življenje zanesti, da se zahrbtni virus ne bo nenadoma zbudil iz svoje zabubljenosti ter mu ohromil ude in hrbtenico ter zmehčal možgane za čelom.« (Zweig 2008: 100)

Najbolj razvpita bolezen, ki je bila v dobi meščanstva povezana s spolnostjo, je bil torej sifilis, ki je nalezljiva spolna bolezen. Zastarela beseda za sifilis je lues, medtem ko poimenovanje za sifilis izhaja iz epske pesnitve Girolama Fracastora v treh knjigah *Syphilis sive morbus gallicus* (*Sifilis ali francoska bolezen*) iz leta 1530, ki govori o pastirčku po imenu Syphilus, ki je skrbel za čredo kralja Alcinousa. Sifil je užalil Sol Paterja, boga Sonca, in ta ga je kaznoval s strašno boleznijo.

Endemski sifilis ali škrljevska bolezen pa je posebna oblika bolezni, ki se ne prenaša z genitalnimi stiki, zato jo moramo ločevati od spolno prenosljive bolezni: »Endemičen sifilis je v naših krajih dobil ime po Škrljevem v zaledju Bakra pri Reki. Od tu se je zaradi gospodarskih stikov našega ozemlja s tem prostorom (solna trgovina in tihotapstvo), francoskih vojn, gospodarske krize, ki jih je spremljala, in verjetno tudi zaradi zadnje velike lakote v letih 1816/17 razširil zlasti na Notranjsko, v Belo krajino in na Dolenjsko.« Janez Cvirn zatrjuje, da je v Zgodovinskem arhivu v Celju gradivo, ki dokazuje, da ga je bilo precej tudi na Kozjanskem, kar doslej v naši strokovni literaturi in tudi avtorici še ni znano. Bolezen se ni širila s spolnimi odnosi, ampak kar z vsakodnevnimi kontakti med ljudmi. Nehigiena in slabi življenjski pogoji mu dajejo še dodaten pospešek (Granda 2001: 520–521).

Meščanska ideologija je kot osnovo za zakon predpostavljala ženino gmotno neodvisnost, ki pa je bila mogoča šele po zaključenem izobraževanju. Do zakona so bili mladi moški spolno dejavni v razmerjih s poročenimi ženskami, z dekleti iz nižjega razreda, ki so se sama preživljala in zato niso bila tako odvisna od starševskega nadzora, vdovami, ki se niso želele več poročiti in so jim taka razmerja ustrezala, z domačimi služkinjami ali prostitutkami. Predvsem v spolnih odnosih s slednjimi so se številni moški okužili s sifilisom.

23. decembra leta 1850 je dunajski policijski zdravnik dr. Nusser v svojem predavanju na medicinski fakulteti opozoril na zaskrbljujočo razširjenost sifilisa in pri tem trdil, da je vzroke treba iskati v prostituciji, zato se je z obema problemoma nujno boriti istočasno.

Rembrandt van Rijn:
Portret Gerarda de
Lairessa (1641–1711)

K poglavju: boj proti prostituciji. O letošnjem upisovanju se je na dunajskem vseučilišču delil med slušatelje poziv, s katerim se dijaštvo svari pred nevarnostmi prostitucije. Ta poziv je podpisalo mnogo vseučilišnih profesorjev. Isti se glasi mej drugim tako-le: »Z vsakim letom spoznavamo bolj in bolj, da pomenja rastoče širjenje spolnih bolezni resno nevarnost za vse ljudstvo. Ne le da se grozno množi število okužeb, tudi posledice teh bolezni so bolj težke in osodepolne, nego se je moglo misliti pred nekoliko desetletji. Zlasti med dijaštvom je število teh bolezni znatno. Gotovo je to posledica nebrzdanega, vseh vezi oproščenega življenja, ki zamenjuje na vseučilišču odvisnost in silo srednjih šol brez najmanjšega prehodnega stanja. Pametna umerjenost in vzdržljivost v spolnem občevarju pa je lahko mogoča, ne da bi zaradi tega trpel škodo telesni in duševni razvoj rastočega mladega moža«.

Po tem našteva poziv dijaštvu podrobno razne bolezni ter pravi o posledicah: »Mnogovrstni roj takozvanih ženskih bolezni je po pričevanju prvih strokovnjakov pripisati istemu vzroku (prostituciji). Polovico zakonov brez otrok so baje zakriville take bolezni moža. Vzdržujte se torej kolikor mogoče spolnega občevarja. — Prostitutke so izvečine venerično bolne, bodisi da opravljajo nečistost skrivoma ali javno; zdravniško preiskovanje, kakor se navadno vrši dandanes, ne daje nam niti najmanjšega jamstva proti okuženju... Premagajte vsako izkušnjo!«

Kdo bi z veseljem ne pozdravil take možate inicijative spoštovanih učenjakov! Želeti bi bilo le, da bi našim mladim možem, ki sicer radi »prisegajo« na besede svojih učiteljev, isti bili tudi v tem slučaju avtoritete, katere treba poslušati.

(K poglavju: boj proti prostituciji. Slovenka, 1900, št. 211 15. 11., str. 264

so baje zakriville take bolezni moža. Vzdržujte se torej kolikor mogoče spolnega občevarja. – Prostitutke so izvečine venerično bolne, bodisi da opravljajo nečistost skrivoma ali javno; zdravniško preiskovanje, kakor se navadno vrši dandanes, ne daje nam niti najmanjšega jamstva proti okuženju ... Premagajte vsako izkušnjo!« (Anon. 1900: 264).

O tem, da je bil problem razumljen kot eno izmed najbolj perečih vprašanj tedanje dobe, govori tudi notica v *Slovenki*, kjer je citiran poziv, ki so ga dobili študentje dunajske univerze ob vpisu in ga je podpisalo več univerzitetnih profesorjev: »Z vsakim letom spoznavamo bolj in bolj, da pomenja rastoče širjenje spolnih bolezni resno nevarnost za vse ljudstvo. Ne le da se grozno množi število okužb, tudi posledice teh bolezni so bolj težke in osodepolne, nego se je moglo misliti pred nekoliko desetletji. Zlasti med dijaštvom je število teh bolezni znatno. Gotovo je to posledica nebrzdanega, vseh vezi oproščenega življenja, ki zamenjuje na vseučilišču odvisnost in silo srednjih šol brez najmanjšega prehodnega stanja. Pametna umerjenost in vzdržljivost v spolnem občevarju pa je tako mogoča, ne da bi radi trpel škodo telesni in duševni razvoj rastočega mladega moža. Mnogovrstni roj takozvanih ženskih bolezni je po pričevanju prvih strokovnjakov pripisati istemu vzroku (prostituciji). Polovico zakonov brez otrok

Za poglobitev znanja prisluhnite še radijski oddaji [Sifilis okvari telo in dušo](#).

Na moške je družba gledala kot na žrtve sifilisa, ki so ga razširjale prostitutke, zato je bila prostitucija konec 19. stoletja v središču zanimanja različnih strok in vej oblasti. Medicinska stroka je zahtevala nadzor nad prostitutkami, zato je notranje ministrstvo odobrilo zdravniške pregledi in od leta 1873 vodenje zdravniških knjige za prostitutke. Moška prostitucija sploh ni bila omenjena in zaradi tega tudi ne kazniva. Prostitutke so se morale registrirati pri policiji, ki je nadzorovala njihovo zdravstveno stanje s pregledi policijskega zdravnika, čeprav se je po ocenah policijskih uradnikov registriralo samo približno deset odstotkov prostitutk. Mnoge tega niso storile zaradi šikaniranja policijskih uslužbencev, drugim niso pustili zvodniki, ki so se bali, da bodo kaznovani. Celo med tistimi, ki so se prijavile, so nekatere podkupile zdravnike, da so jim na pisali spričevalo, da so zdrave, zato so to pravico vzeli vsem zasebnim zdravnikom. S tem so postali državni zdravniki še bolj obremenjeni, higienska korist teh pregledov pa zminimalizirana oziroma se je situacija še poslabšala, saj so zdravniki z okuženimi pripomočki okužili tudi marsikatero zdravo prostitutko. Zato ni presenetljivo, da se je za prijavo svoje obrti odločilo le malo prostitutk. Koristi od tega so imele njihove stranke, ki so bile na ta način zavarovane, one same pa se – v primeru, da so zbolele – niso mogle več prostituirati, kar je zanje pomenilo še večjo bedo. V bolnišnicah so bile razmere mizerne, možnosti za ozdravitev pa skorajda nobenih. Poleg tega so med drugimi prostitutkami veljale za najnižjo kategorijo in tako jih niso prezirali le meščani in meščanke, temveč tudi njihove kolegice. Te ženske se tudi niso mogle nikoli več vrniti v normalno življenje, saj so bile ožigosane kot izgubljenke. Ker se je tako malo žensk prostovoljno odločilo za prijavo, so jih policijski uslužbenci iskali sami, pri čemer so zagrešili nemalo pomot in pripeljali na postajo ženske, ki niso imele niti najmanjše zveze s prostitucijo. Iz tega časa je znan škandal, ko so na postajo privedli petnajstletnico, ki je šla ob petnajst do osmih zvečer sama po cesti. Stražnik jo je zgrabil, privedel na postajo, kjer so jo štirje moški položili na mizo, da jo je zdravnik vaginalno pregledal. Dekle je pri tem omedlelo. Ker je bila služkinja enega izmed dvornih svetnikov, je stvar prišla na dan in izzvala ogorčenje. Vendar se takratna dunajska družba ni zgražala nad ravnanjem z ženskami, temveč nad ravnanjem z nedolžnim dekletom. Da so temu nasilju izpostavljene prostitutke se jim je v interesu ljudskega zdravja zdelo normalno. Policija je pri lovu na prostitutke angažirala celo skrivne agente, ki so se izdajali za stranke in ponujali dekletom denar, če gredo z njimi v hotel. Nekatere so jim sledile, vendar jih agenti niso pripeljali v hotel, ampak na policijsko postajo. V javnosti so vsi ti dogodki sprožili objavo številnih člankov o prostituciji.

S posledicami okužbe s sifilisom pa niso bile zaznamovane samo prostitutke, temveč tudi meščanske ženske. O okužbi moškega in meščanskega dekleta piše Alojz Kraigher v romanu [Mlada ljubezen](#) (1917):

Tomo se pa spomni prijateljeve nesreče, ko je bil prišel na Dunaj in je kot novopečen bruc zašel med krokarje in padel v nočno beznico ter se izgubil s pocestno žensko, pri kateri je iztaknil – bolezen. Od tedaj je bil nekaj časa ves pobit, zamišljen in turoben, nezaupljiv in črnogled: v družbi je bil tih in se ni udeleževal pogovorov, po navadi je zgodaj izginil: na razpolago je bil samo za pelje ... In Tomo se domisli: ravno ime sestričine Klare ga je morila

tudi zapeljalo, da se ji je vdala njegova duša, ki je jokala za zdravjem in za čistostjo! (Kraigher 1981: 152)

Kadar se prijatelja razgovarjata o svojih ciljih, pripoveduje Marko s srditim glasom, kako se že tretje leto zdravi in zopet zdravi. Popolnoma siguren hoče biti, da je izgnal bolezen iz telesa: zadnja kapljica hudičevega strupa mora izginili iz krvi, predno posveti svoje življenje Klari. Prepričan je, da se mu to posreči: zakaj – če se mu ne posreči – bi moral iti v smrt. Ali se naj poda v nevarnost, da nekdanj svojo ženo okuži? Ali naj postane oče bolnih, že od rojstva okuženih otrok? – Ozdravljen hoče biti in izčiščen, duševno in telesno. (Kraigher 1981: 285)

[...]

Mira je imela nekakšen tvor na notranji strani spodnje ustnice in se je zdravila pri doktorju Brezniku. Čudila se je, zakaj ji je prepovedal vsakeršno poljubljanje – tudi otrok ne sme poljubljati! – zakaj ji je naročil, da naj pije zmirom iz posebnega kozarca in naj je s posebnim orodjem, ki naj bo samo zanjo; zakaj jo zdravi z vbizgavanji v telo, ko je bolezen vendar samo zunanja – ali kaj; čudila se je zmirom bolj, zakaj stvar toliko časa traja. Moj bog, majhna ranica, neznamenit tvorček, ki se po malem čemeru? ... Nenadoma in čisto slučajno je izvedela, da zdravijo tudi Javornika z vbizgavanji in da ga ne zdravijo samo kirurgi, temveč da ga zdravi tudi strokovnjak za spolne bolezni doktor Gnezda. Strašna slutnja ji je vstala v glavi! ... Šla je k Gnezdi in tam je izvedela ...

– Milan Javornik se je vrnil iz bolnišnice. Zdrav je, a še slaboten; lica a so mu upadla, koža mu je rumenkasta, kolena se mu še šibe. Njegova zaročenka se tuintam pokaže z njim na ulicah. Mnogo manj zahaja v družbo: a če pride, je vesela in zgovorna, mnogokrat celo objestna in razbrzdana; trenutkoma pa je kakor izgubljena, zamišljena in odsotna, z zastrtimi očmi in izsušenimi ustnicami ... Kot rekonvalescent se Javornik večkrat vozi z izposojenim avtomobilom na izprehode. Iz dolgočasje se je sam navadil, ravnati z njim. V divjem diru drči po gladkih cestah; zdi se, kakor da se hoče tu odškoditi divjost njegove narave za prisiljeni mir te lene dobe prebolevanja. Časi se tudi Mira pelje z njim ... Naenkrat pa zgrabi strast za avtomobilske vožnje tudi njo in zaročenec jo mora celo navaditi samostojnega kretanja in ravnanja s strojem. Njena bolezen je v drugem stadiju, zdravljenje zopet intenzivnejše. Po telesu so se ji pojavile maroge, celo na čelu jih je nekaj: – Venerin venec. – čita v leksikonu ... (Kraigher 1981: 296-297)

Kot piše Meta Remec, so se na Slovenskem s problematiko spolnih bolezni začeli resno ukvarjati šele po izbruhu prve svetovne vojne: »Med ljudmi se je v času poveljne psihoze razširila očitna žela po užitkih in ugodju. Po izkušnjah bolezni, smrti in pomanjkanja se ljudje namreč niso želeli več odrekarati uživanju življenja, 'propalost in poživljenost' pa naj bi se razširili tako v mestih kot na podeželju.« (2016: 271) Meta

Remec opozarja še na eno pomembno spolno bolezen, ki je prizadela tako moške kot ženske, in sicer na gonorejo, ki so jo vse do leta 1879 razumeli kot prvi stadij sifilisa.

Za širjenje spolnih bolezni naj bi bili nenazadnje pomembni tudi prelomni zgodovinski dogodki, vendar se ocene obolevnosti za sifilisom pri raziskovalcih in raziskovalkah, kot opozarja Meta Remec (2016: 289–290), razlikujejo. Razlike so bile tudi v socialnem statusu in v tem, kje so se vojaki nahajali. Na fronti je bilo mnogo manj možnosti za obiske prostitutk, v zaledju pa so si častniki in oficirji na ta način preganjali dolgčas.

Histerija

»Zgodba se začenja takole: histerija je v obtoku vsaj dva tisoč let. In vsaj toliko, bi morali dodati, je povezana z vprašanjem 'večno ženskega'. Standardni način prikaza tega v več pomenih večnega krogotoka se začenja s Platonovim *Timajem* in idejo o povezanosti histerije z uterusom kot telesnim ekvivalentom specifično ženskega, pri čemer se kaže kot problem enigmatična animalnost samega 'organa': njegova živost in mobilnost, danes bi rekli, njegova nomadskost. Uterus se seli po telesu in proizvaja nepredvidljive in neobvladljive stranske učinke. Ko dozori, zahteva otroka, in da žival v ženski ne bi ponorela, jo je potrebno nahraniti, narediti nosečo, jo – tako uterus kot žensko – 'pripeti na telo'.« (Bahovec 2002: 375)

Sodobno pojmovanje histerijo razume, kakor zapiše Cecily Devereux, »kot dramatično medicinsko metaforo za vse, kar se je moškim zdelo skrivnostno ali neobvladljivo« pri ženskah (Micale, Histerija in njena Histriografija 320, citirano v Devereux 2014: 20). Histerija je bila skoraj do konca 20. stoletja razumljena kot duševna motnja (šele leta 1980 v *American Psychiatric Association's Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* ni več navedena kot duševna motnja).

Devereux pregledno in koncizno poda nekaj poudarkov iz zgodovine razumevanja histerije. Spomni, da je Jean-Martin Charcot je v 80. letih 19. stoletja v Franciji v bolnišnici Sâlpêtrière raziskoval histerijo in na predavanjih z uporabo živih oseb prikazal simptome tega stanja. Simptome je popisal na podlagi serije objavljenih fotografij in slik (*Klinična predavanja*). Kot je zapisal njegov učenec Sigmund Freud v govoru po Charcotovi smrti leta 1893, je Charcot histerijo ločil od njene prejšnje »vraževerne« analize in jo obravnaval samo kot še eno temo v nevropatologiji; podal je popoln opis njenih pojavov in dokazal, da imajo ti pojavi svoje zakonitosti in enotnosti, in pokazal, kako prepoznati simptome, ki omogočajo diagnozo histerije. Charcot je sprva trdil, da so simptomi histerije posledica »poškodbe« ali neke vrste neznane notranje poškodbe, ki je vplivala na živčni sistem. (Deveraux 2014: 23)

Slika *Klinična ura v Salpêtrière*, avtor Pierre Aristide André Brouillet. Slika prikazuje Charcota, ki demonstrira hipnozo na »histerični« pacientki »Blanche« (Marie »Blanche« Wittmann), ki jo podpira doktor Joseph Babiński (zadaj). Opazujte podobnost z ilustracijo opistotonusa (tetanusa) na zadnji steni. (Vir: Wikipedia)

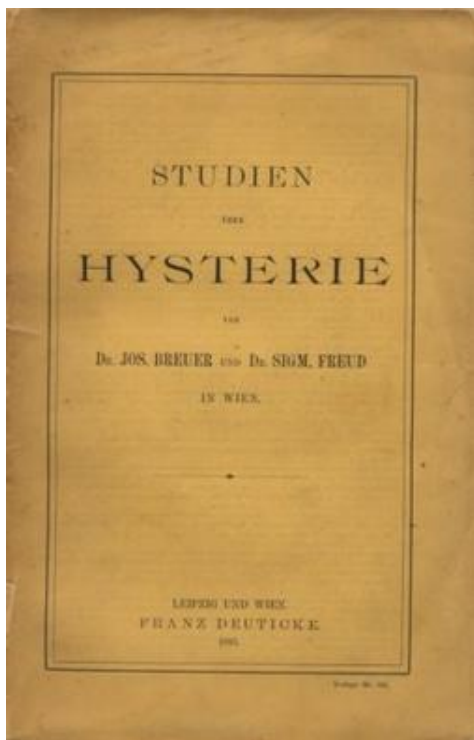
Fotografije histeričarke pri Charcotu (Vir: Wikipedia)

Podobe in figure *grande hystérie* Charcotovih torkovih predstav – *spectacles* – v bolnici Salpêtrière, ki so vključevale nenavadne gibe in vrtenje očesnih zrkel, obrazne grimase in škripanje z zobmi, globoke vzdihljaje in omedlevico, krike in šepetanja, kašelj in histerični smeh, so bile nadvse podobne stiliziranim gibom francoske klasične igre. Za prototip take »patološke koreografije« pa ni veljal nihče drug kot Jane Avril iz Moulin Rougea, ki jo sicer poznamo s slavnih Toulouse-Lautrecovih plakatov.

Henri de Toulouse-Lautrec

Devereux piše, da se je Freud, ki je bil nekaj časa Charcotov učenec, odločil, da se intenzivno posveti histeriji, in je zato v devetdesetih letih 19. stoletja sodeloval z Josephom Breuerjem v Avstriji, kjer je preučeval histerične bolnike in razvijal novo znanost psihoanalize. Freud in Breuer sta leta 1895 objavila delo *Študije o histeriji*. Freud je nadaljeval te študije in objavil morda najbolj znano študijo iz tega obdobja *Dora: Fragment analize primera histerije* (1905). Freudove zgodnje teorije histerije niso temeljile na telesni poškodbi, temveč na nekakšni notranji psihični brazgotini, ki je nastala zaradi travme ali potlačitve. O tem pristopu je začel razmišljati že leta 1893, ko je opazil, da so posledice »travme« in »travmatične sugestije« enake (*O psihičnem mehanizmu*). Devereux navaja njegove misli o tem, da pri histeričnih bolnikih ne gre za nič drugega kot za vtise, ki niso izgubili svojega vpliva in spomin katerih je ostal živ. Kasneje bo Freud to stanje patologiziral bolj nejasno in bolj problematično, kot »značilno žensko« (v spisu *Ženska seksualnost*), kot stanje ženskosti, ki jo travmatizira lastno neizogibno pomanjkanje. Histerija se v Freudovem pisanju pojavi kot učinek nezmožnosti žensk, da bi dosegle identiteto prek ojdipskega trenutka prepoznanja: menil je, da so ženske vedno že psihično zaznamovane s prepoznanjem lastne »kastacije«. »Poškodba« je torej v psihi vedno že prisotna, vsaj od Ojdipovega trenutka naprej, ko pride do spoznanja, da so ženske genitalije odsotnost.

(Vir: Wikipedia)

Četudi je Freud histerijo razumel na drugačen način kot predhodniki, je pri zdravljenju ostajal na istih postavkah: s poroko in rojstvom otrok želi ženska ponovno pridobiti »izgubljeni« falus. Psihoanaliza, kakor jo lahko zasledimo v Freudovem delu, artikulira in vzpostavi sistem razumevanja identitete in subjektivnosti, v katerem so ženske vedno konstituirane kot negacija moških – kastrirani Drugi, ki je ostal za moškim, ko je ta zaključil Ojdipov proces. Ženska je zaradi pomanjkanja penisa obsojena, da vse življenje želi njegovo nadomestitev. To nadomestitev dobi »običajno« z otroki. Vsakršno nasprotovanje, ki ga ženske lahko izrazijo temu sistemu, je lahko izraženo le somatsko, skozi telo; nasprotovanje je patologizirano kot simptom zgodovinsko vztrajne in v zadnjem desetletju 19. stoletja na novo opredeljene ženske »bolezni« histerije. Osnova psihoanalize, »izum« moderne histerije (Freud in Breuer po Charcotu), je tako tudi »izum« moderne ženskosti in potrditev nujne funkcije ženske kot rodiljice otrok v modernem medicinskem diskurzu. V poznem 19. stoletju ta

potrditev deluje v kontekstu imperialnih prizadevanj za uveljavitev industrijskega kapitalizma kot normalne in naravne strukture narodov. To se kaže v vzponu evgenike kot diskurza o ohranjanju in regeneraciji »rase«. Evgeniki mobilizirajo retoriko, s katero povečujejo ženske kot rodiljice in ustvarjajo napetosti med ženskami, ki želijo delati zunaj doma, ter vladnimi in drugimi institucijami, ki vztrajajo, da morajo ostati doma. Prav tako se "izum" histerije kaže v vrsti globalnih prizadevanj za preprečevanje razvoja oblik nadzora rojstev in širjenja informacij o njem – pravzaprav v vseh potezah, namen katerih je razglasitev maternice za patriarhalno lastnino. Psihoanaliza je le eden od mnogih patriarhalnih aparatov, ki so se diskurzivno oblikovali ob koncu 19. stoletja, vendar je tudi tisti, v katerem se je histerija vzpostavila kot stanje žensk, ki so nasprotovale patriarhalnim aparatom ali ki se niso razvile »normalno«. Histerija se je pojavila v psihoanalizi 19. stoletja kot stara zgodba patriarhata in stara »bolezen«, vendar v novem in mistificirajočem aparatu, ki je povečal pritisk na ženske, da bi morale početi to, k čemur jih poziva sam pogoj ženskosti, če so »normalne«. (Devereux 23–25).

Eva Bahovec opozarja na še nekaj, kar je povezano s tem, s čimer smo začeli_e to poglavje:

»Medtem ko se je Charcot histeriji približal s pomočjo razkazovanja, izpostavljanja pogledu in brezštevilnih fotografskih serij, na katerih je bilo mogoče videti histeričarke v različnih obdobjih in fazah bolezni, ji je Freud prisluhnil v neposrednem stiku med analitikom in histeričarko. [...] Pustil ji je, da spregovori, in tako razvil 'zdravljenje z govorjenjem', *talking cure*, kot je v tujem jeziku povedala slavna Breuerjeva pacientka Anna O., ki ji v popisih

bolezni v študijah pritiče prav posebno mesto. To je ključni premik, ki Freuda ločuje od njegovih predhodnikov.« (Bahovec 2002: 378)

Prvi poglobljeni znanstveni pristop k histeriji najdemo na Slovenskem leta 1934 v knjigi dr. Alfreda Šerka: *O psihoanalizi*, kjer so opisani tudi histerični simptomi.

»Kakor omenjeno, sta Breuer in Freud našla, da histerični simptomi, n. pr. histerično kašljanje, histerična mrtvoudnost in brezčutnost, histerične senzacije in halucinacije, takoj izginejo, čim se bolniku posreči spomniti se onega dogodka (doživetja), ki je dotični simptom povzročil. V to svrho sta svoje bolnike hipnotizirala in jih v hipnozi izpraševala. Pri tem se je izkazalo, da imajo histerični simptomi neki smisel in pomen, da so tako rekoč nekaj nadomestek za normalne psihične akte.

Čim se posreči najti skriti smisel bolezenskega znaka, izgine znak sam. Iz tega dejstva sta Breuer in Freud sklepala, da so povod histeričnim obolenjem afektivno jaki doživljaji (tako zvane psihične traume), ki so neodreagirani obtičali v podzavesti. Da pa so obtičali v podzavesti, je videl Breuer vzrok v tem, da so bili doživeti v izjemnih (hipnoidnih) duševnih stanjih in so zaradi tega dostopni samo v hipnozi. Sproščanje v podzavesti uklenjenih afektov potem hipnoze sta Breuer in Freud imenovala 'katarzo' (katharsis = očiščenje). Kmalu pa je Freud spoznal, da postane kaka predstava prav za prav tedaj patogena, ako se njena vsebina upira vladajočim tendencam zavestne osebnosti, zaradi česar jo duševnost zavrne v podzavest, odkoder išče izhoda, javljajoč se v bolezenskih znakih. S tem spoznanjem se je Freud ločil od Breuerja in je hodil odslej svoja pota.« (Šerko 1934: 9)

Beseda histerija se v slovenski publicistiki sicer prvič pojavi leta 1869 (Koren 2017: 52), povezuje se jo z neuravnovešenim, nerazsodnim, nepremišljenim in impulzivnim ravnanjem, ki je povezano s spolnostjo.

[Anton Skubic: *Histerija in dušno pastirstvo*](#)

»Že samo ime histerija znači, da so imeli to bolezen za neko spolno bolezen. Ime histerija se namreč izvaja iz grške besede (uterus). Res, da išče ta bolezen svojih žrtev skoro izključno le med ženstvom, vendar pa zaide včasih tudi na moške, zlasti v nežni mladosti. Mnenje, da bi

bila histerija radi svojega imena samo spolna bolezen, je čisto napačno. Pač pa se ta bolezen zaradi množine slučajev, ki se rekrutirajo le izmed ženstva, lahko nazivlje kot ženska bolezen. Najnovejša raziskavanja so dognala, da je histerija nevropsihoza, torej živčna bolezen, ki, kakor vsaka živčna bolezen, mogočno vpliva na psihično življenje in delovanje.« (Skubic 1909: 59)

»Neka posebnost pri teh bolnicah, – na kar sem mimogrede že zgoraj opozoril, – je teženje p o tem, da svoje težave pretiravajo in kar siloma vlečejo pozornost zdravnika, duhovnika in okolice nase. Ne strašijo se pri tem ne laži, ne simulacije, da, često imajo vse tako rafinirano preračunjeno, da se more goljufija le s težavo razkriti. – Marsikaka trdi, da že tedne ni ničesar užila, dokler se je ponoči ne zaloti, kako hlastno požira jedila, ki si jih je skrivaj vtihotapila. – Včasih tožijo nad mrzlico. Ako se jim dene termometer pod pazduho, pokaže v resnici zvišano temperaturo: pa to ni telesna temperatura, ampak v svoji prekanjeni zvitosti zna taka oseba neopaženo drgniti termometer med gubami obleke ter tako pognati živo srebro v višavo. Sumljivo je vselej, kadar se temperatura zviša, puls in dihanje pa ostane neizpremenjeno. Da, z umetnim pospeševanjem dihanja razumejo take osebe celo puls pospešiti. Zdravniki trdijo, da so bili pogosto pri takih bolnicah že kruto varani, še večkrat pa morda duhovniki!« (Skubic 1909: 61)

O histeriji pri moških se je najpogosteje pisalo v zvezi z melanholijo in nevrastenijo, ki sta se pogosto pojavljali pri umetnikih moderne.

»Tudi na Slovenskem je bila torej histerija nevarna bolezen ne le za žensko, ki jo je najpogosteje napadla, ampak za vso njeno okolico, potomce in potomke, narod. Prepričanja zagovornikov vseh pomembnih področij, cerkvenega in medicinskega, ki sta se v svoji praksi vedno izkazala kot ideološka, so si močno podobna. O histeriji niso pisali le zdravniki in psihiatri, temveč tudi duhovniki, ki so od ženske zahtevali vse: skrb za moralo, zdrave potomce, čisto gospodinjstvo.« (Zaviršek 1994: 178)

Drugačno branje

Preberite sodoben roman o histeričarki [Mazohistka](#) (2018), ki ga je napisala Katja Perat.

Abortus

Kot piše Ana Cergol Paradiž, je bil splav od leta 1803, ko po Jožefovem zakoniku nastane nov zakonik, opredeljen kot »hudodelstvo«. Natančneje so njegove kazni določali členi 128–132 (Codice de delitti 1803, 58–60), vsebina katerih se je nato dobesedno (zamenja se le beseda *weibsperson* s *frauenperson*) ohranila v členih 144–148 kazenskega zakonika iz leta 1832. Kot storilec je bila vedno definirana mati, drugi vpleteni so bili opredeljeni za »sokrivce«. Za uresničeno dejanje so obtoženko, kot povzema Cergol Paradiž, kaznovali s težko ječo med enim in petimi leti. V Jugoslovanskem kazenskem zakoniku pa je bil splav določen kot prestop, in ne kot kaznivo dejanje, možen je bil celo izostanek kazni pri neporočeni materi ali vdovi. Slednje pa ni veljalo za tiste, ki so ji pri tem pomagali: zdravnike, babice, lekarnarje idr. (Cergol Paradiž 2013: 231–252).

Nataša Budna Kodrič je spomnila, da je maja 1933 Zveza delavskih žen in deklet sklicala protestno zborovanje proti 177. členu ustave, ki je govoril o kazni za prekinitev nosečnosti. Zahtevale so pravico do splava ne le iz zdravstvenih, temveč tudi socialnih razlogov. Kot še piše Budna Kodrič, razen časopisnih zapisov odzivov ni bilo, so se pa do te zahteve »katoliške ženske organizacije povsem distancirale, liberalne pa so jo podprle le delno« (Budna Kodrič 2003: 41).

Kot ugotavlja Meta Remec, se šele po prvi svetovni vojni pojavijo v slovenščini besedila, ki se neposredno in brez moraliziranja dotikajo splava. Raziskovalka najprej zgolj omeni, da je o splavu pisal tudi Josip Potrata v delu *Higiena matere* (1936), podrobneje pa predstavi drzen pristop k vprašanju splava, kakor ga je zapisala Gizela Belinger Ferjančič: »Splav je dovoljen in ne obtežuje vesti, ne pušča neprijetnih občutkov, v slučaju, da zmore povzročiti nosečnost materino ali otrokovo smrt. Odločuje naj tedaj le vesten, izurjen zdravnik, ki rabi zato primerna sredstva.« (Ferjančič Belinger 1926: 47) Remec opozarja tudi na to, da je bilo delo deležno podrobne cenzure (že po izidu) in tako je bil stavek, ki smo ga navedli, prepleten in brez nadomestnega besedila, kakor je bilo sicer običajno v tej knjigi, kadar je šlo za problematična mesta.

Če se ozremo še k Potrati, lahko ugotovimo, da je v njegovi knjigi veliko prostora namenjenega spontanemu splavu (npr. zaradi okužbe s sifilisom) in stanjem, ki zahtevajo odstranitev zarodka (izvenmaternična nosečnost), dotakne pa se tudi drugih oblik odpravljanja ploda:

»Kaj vsega ženske ne poizkusijo samo, da se rešijo ploda! Poskušajo z vsemi mogočimi sredstvi, uživajo razne več ali manj škodljive snovi, ne plašijo se raznih posezov v grljan maternice same, izvršenih večkrat po osebah sumljivega znanja in čistosti. Vse z edinim namenom, da prekinejo nosečnost. Ženska, ki tako ravna, si sama izpodkopa zdravje, sama si koplje prerani grob. Do danes ne poznamo sredstva, o katerem bi lahko z vso gotovostjo trdili, da nam povzroči splav. Vsa sredstva, ki se jih v ta namen poslužujejo ženske, delujejo na maternico le v zadostni množini, torej šele tedaj, ko so postala že strupna, ko so občutno škodovala že vsemu ostalemu organizmu. Ako je tudi prišlo do zaželenega učinka, narava vendarle še ni izrekla svoje zadnje besede. Prej ali slej pride do dolgotrajnega vnetja maternice in jajčnikov. Takih vnetij se je težko, večkrat nemogoče iznebiti.« (Potrata 1936: 71)

Potrata spregovori še o moralnem vprašanju splava: »Če tudi pustimo ob stran stroge verske in moralne obzire, ne ovrže nihče trditve: samovoljna odstranitev ploda je čisto navaden umor še ne rojenega bitja. Vemo, da začenja po združitvi jajčeca in semenske klice svoje življenje novo bitje, ki živi, čeprav je tesno

povezano z materjo, svoje lastno življenje. Zato so v tem oziru vsi kazenski zakoniki skoroda vseh civiliziranih držav tako strogi.« (Potrata 1936: 74)

Zaradi težav pri izvajanju abortusa in iz drugih razlogov (različni pogledi na to, kdaj je zarodek mogoče razumeti kot človeško bitje), so pari uporabljali tudi druge oblike kontracepcije.

Reguliranje rojstev je tudi pomemben del [evgenike](#). Če vas tema zanima, preberite knjigo [Evgenika na Slovenskem](#) Ane Cergol Paradiž.

LETO I.

AVGUST 1935

ŠTEV. 3.

EVGENIKA

PRILOGA „ZDRAVNIŠKEGA VESTNIKA“

Priv. doc. dr. BOŽO ŠKERLJ

Rasni tipi Slovencev*)

Prve medzletne tekme Sokola Kraljevine Jugoslavije, ki so se vršile o priliki prvega Pokrajinskega zleta S. K. J. v proslavo 70-letnice Sokola-Malice v Ljubljani v dneh 25.—27. junija 1933, so nudile priliko, da antropološko preiščemo večjo serijo Jugoslovanov-telovadcev in sicer tekmovalcev. Na ta način dobimo lahko sliko o zvezi med telesnim ustrojem in telovadno panogo, ki jo posameznik goji, pa tudi sliko o rasah v naši državi. Preiskanih je bilo preko 800 telovadk in telovadcev. Tu podam poročilo le o Slovencih in sicer o 153 ženskah in 189 moških.

Naj le čisto na kratko karakteriziram material s tem, da podam srednje vrednote (variacijsko-statistične omejitve tu izpuščam, ker izidejo itak v kratkem v večjem delu v "Prirodoslovnih razpravah").

Tabela I

Znaki in indeksi	moški	ženske
teža v kg	65,64	55,81
višina v cm	169,03	159,29
ROHRER-jev indeks	1,357	1,378
seženj v cm	176,14	162,55
višina iliospinalea od tal v cm	94,82	89,75
» noge v cm	91,00	85,86
» simfiziona od tal v cm	87,27	82,19
širina ram v cm	39,06	34,69
» medeničnih grebenov v cm	26,60	28,63
dolžina glave v cm	18,65	17,79
širina glave v cm	15,55	14,86
indeks » (100. širina: dolž.)	83,47	83,52

Barva oči je bila razdeljena kakor kaže tabela II. Vobče vidimo, da imajo ženske manj „čistih“ oči kakor moški, odnosno da imajo več sivih

*) Pričujoči članek je bil predavan na II. mednarodnem kongresu slavistov, ki se je vršil septembra 1934 v Varšavi. Vodstvu tega kongresa se tudi na tem mestu zahvaljujem za prepustitev klíšejev, ki so bili narejeni za referat v Kongresnem zborniku. (3. knjiga).

33

(Vir: Digitalna knjižnica Slovenije)

3.

PRAVICA DO POLITIČNEGA UDEJSTVOVANJA

Predvidene kompetence in učni izidi

V tem poglavju boste osvojili_e znanje o tem, kako je nastal pojem javnosti in politične javnosti, na kakšen način sta bila spol in razred omejujoča pri vstopu v javno in še posebno v politično življenje. Razumeli_e boste, zakaj je bilo pomembno, da se je ženskam odprla možnost vstopa na trg dela, in kakšno vlogo so imeli pri tem nacionalizmi dolgega 19. stoletja ter kako so trdno zasidrane predpostavke o spolnih vlogah upočasnile pridobitev pravice do političnega udejstvovanja in volilne pravice kot njenega predpogoja. Svoje znanje boste poglobili_e s preučitvijo osebnih biografij žensk, ki so se zavemale za enakopravnost med spoloma.

Vstop (slovenskih) meščanov in meščank v javnost

Pravica do političnega odločanja je bila v zgodovini dolgo časa privilegij plemiških in cerkvenih elit. Šele z oblikovanjem meščanstva kot družbenega razreda se je začelo odpirati vprašanje demokratizacije družbe in možnosti participacije v javni in politični sferi. Prva stopnica na posameznikovi oz. posamezničini poti k političnemu udejstvovanju je volilna pravica. Za širši sloj prebivalstva na Slovenskem je bila do tega dolga pot, ki se je začela z vstopom v meščansko javnost. Ta pojem je natančno opredelil Jürgen Habermas v svojem konceptu javne sfere, kakor ga je razvil v knjigi *Strukturne spremembe javnosti*.

Kot piše Habermas, se je meščanska javna sfera od evropske zgodnje moderne razvila iz prej prevladujoče, monarhično dominirane reprezentativne javnosti. Bistveno ozadje Habermasove teorije javne sfere v sodobnosti predstavljajo starogrške mestne države, v katerih je bilo področje doma (oikos) strogo ločeno od področja skupnega dogovarjanja o javnih zadevah (polis). Če sta torej v antični grški mestni državi država in družba (polnopravni državljani) v osnovi sovpadali, sta v moderni Evropi obstajali v bistveno nasprotnem razmerju. Za Habermasa je zgodovina razvoja evropske ideje javne sfere povezana predvsem z družbenim vzponom buržoazije, skupine, ki je imela velik gospodarski vpliv, vendar skoraj nobene moči

za oblikovanje družbe. Ko je buržoazija postajala vse pomembnejša v družbi, je razvila idejo zasebne sfere svobode, zaščitene pred vdori in posegi absolutistične države.

»Javna oblast se je konsolidirala kot oprijemljiv protipol tistih, ki so bili zgolj podložniki te oblasti in so bili v njej sprva določeni le negativno. Kajti to so bili zasebniki, ki jim je bila onemogočena udeležba v javni oblasti, saj niso opravljali nobene javne službe. V tem ožjem smislu je postalo 'javno' sinonim za državno; prilastek se ni nanašal več na reprezentativni 'dvor' kakšne osebe, ki ji je dana avtoriteta, temveč po kompetencah urejeno delovanje aparata, ki mu je dan monopol na legitimno izvajanje oblasti. Kot pendant oblasti, se je konstituirala meščanska družba. Dejavnosti in odvisnosti, ki so bile doslej izobčene v okviru hišnega gospodarstva, so čez gospodinjski prag stopile pred oči javnosti.« (31–32). Habermas opozarja na pomembno vlogo, ki jo je pri tem zavzel tisk, in na novi stan izobražencev, ki je postal »bralna publika«.

Habermas s pridevnikom »javna« označuje vse tiste manifestacije človeškega bivanja, ki so splošnega pomena, tj. ki zadevajo vse člane skupine in so zato predmet procesov pogajanj in regulacije skupine kot celote. Kot abstraktni nasprotek javne oblasti se je izoblikoval publicum kot protiutež, kot publika meščanske javnosti.

Osrednje sredstvo množičnega razširjanja tega novega koncepta javne sfere se je izrazilo v razvoju novih oblik meščanske publicistike; vse boljša tiskarska tehnologija je privedla do nastanka periodičnih tiskovnih organov po vsej Evropi. Ti časopisi in revije so svoje meščansko občinstvo najprej oskrbovali s političnimi in gospodarskimi novicami, ki so poročale o javno pomembnih dogodkih in predpisih v posamezni nacionalni državi (npr. odloki in uredbe), včasih tudi vsak dan. Drugič, zagotavljale so tudi zabavne in eskapistične novice. Tretjič, in to je za Habermasa bistvena značilnost meščanskih časopisov, so meščanski bralni publiko omogočali kritiko dejanj monarhije. Meščanska javnost, ki jo je predstavljalo javno mnenje bralcev časopisov, je tako postopoma postala merilo uspehov in neuspehov vladarjevega zastopanja ljudstva. Navsezadnje je to privedlo do paradoksalne situacije, da je bilo vprašanje legitimnosti ali nelegitimnosti monarhične vladavine povezano z odobritvijo ali neodobritvijo javnega mnenja, zato je avtoritarna državna oblast lahko postala predmet razprave v instituciji, meščanskem tisku, ki se je lahko vladarjevemu regulativnemu prijemu podredil le z omejevanjem meščanske sfere svobode (cenzura tiska).

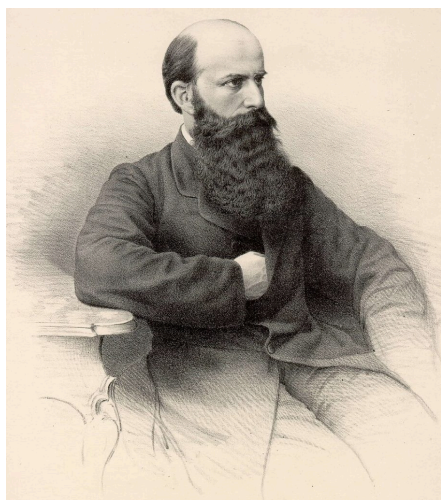
Na Slovenskem etničnem področju vstopijo moški, ki se opredeljuje kot Slovenci, v javni prostor v večjem številu šele v 19. stoletju. Postopoma se izoblikuje sloj izobražencev in podjetnikov, ki jih lahko opredelimo kot slovensko meščanstvo.

»V približno treh generacijah – v obdobju od leta 1840–1910 – se je tako med Slovenci izoblikoval poklicno pester sloj izobraženstva, ki je postal najpomembnejši glasnik slovenskih narodnih zahtev in želja. Slovenci so se razvili iz slabo pismenega v enega najbolj pismenih narodov v monarhiji, čeprav je ostal odstotek študentov in univerzitetno izobražene inteligence precej nižji kot pri Nemcih, Poljaki in Čehih. [...] Od začetka ustavne dobe, tj. od začetka šestdesetih let dalje, ko je nov zakon o društvih omogočil svobodnejše ustanavljanje društev, se je slovensko kulturno življenje vse bolj odvijalo v društvih. V šestdesetih letih so

postale središča slovenskega kulturnega utripa čitalnice, ki so nastajale po mestih, trgih in manjših središčih in so prirejale 'besede', tj. prireditve z govori, predavanji, deklamacijami, glasbenimi in pevskimi nastopi in gledališkimi igrami.« (Vodopivec 2007: 14)

Čitalnice so bile eden izmed prostorov, v katerih se je odvijal »kulturni boj«, ki je bil, kot opozarja Irena Selišnik, »ena izmed značilnosti slovenske politične kulture« (2008: 19), slednjo pa naj bi »označeval močan katoliški, celo klerikalni pelat, šibak liberalizem, idejno politična ekskluzivnost in ostra katoliško-liberalna polarizacija, ki je ostala konstanta slovenskega političnega prostora« (Selišnik 2008: 20). Slovenci so, kakor še piše Selišnik, prenesli nemško različico kulturnega boja, ki je bil povezan z odmikom od Katoliške cerkve.

Oblikovanje slovenske javne moškosti

Politik Lovro Toman, predstavnik liberalne moškosti (Vir: Wikipedia)

Irena Selišnik v članku [Politične moškosti na Kranjskem](#) ugotavlja, da sta bila pisanje o politiki in nastopanje v kranjskem političnem življenju »v 19. stoletju privilegija moških, ti so obvladovali javni prostor, ga ustvarjali in kasneje tudi opisali v svojih spominih« (Selišnik 2020: 253). V navedenem članku razdeli moškosti na Kranjskem v 19. stoletju na tri tipe: liberalna, katoliška in socialnodemokratska moškost, ki so se razlikovale tudi po zunanjem videzu, kar je bilo v 19. stoletju značilno za evropski prostor: »V tem smislu se je s tem vprašanjem ukvarjal G. Mosse (1998), ki je rojstvo sodobne moškosti postavil v drugo polovico 18. in prvo polovico 19. stoletja. Evropa je tedaj prehajala v vizualno orientirano dobo in človeško telo je v tem obdobju pridobilo nove simbolne pomeni. Moškost se je definirala prek moške lepote, ki je pomenila vrlino.

Telo je postalo označevalec moškosti, telesu so nato pripisali moralne attribute (na primer močno voljo) (Oldstone Moore, 2011, 47–60). Zunanji videz je postal znamenje socialnega položaja in političnega prepričanja (vlog in skupinskih identifikacij), izražen tudi v modi britja in oblek. Sredi 19. stoletja je bilo na Slovenskem med množico ne le več mogoče ločiti različne socialne sloje, pač pa tudi izkazovati pripadnost določeni politični misli s svojo obleko; kot pravi Knific (2003, 438), je obleka tudi na Slovenskem postala sredstvo politične propagande. Nič drugače pa ni bilo drugod po monarhiji ali Evropi (Maxwell, 2014).« (Selišnik 2020: 254)

Najznačilnejša zunanja znaka sta bila: okoli leta 1848 oblačilo surka (kratka jakna, suknja, ki se je zapirala z vrvicami), ki so jo nosili mladoslovenci, brada, ki je bila okoli 1848 znak upornišтва in so jo nosili revolucionarni študenti.

Katoliška moškost se je kazala na drugačen način: »Iz zahodne Evrope so tudi na Kranjsko počasi pronicali novi ideali moškosti. Nastajal je model korporacijske moškosti, katerega ključna lastnost je postala disciplina, ta pa je bila ključna tudi za uspešno politično stranko (Pleterski, 1998, 56). Katoliška moškost se je naslonila na to novo, korporacijsko moškost, katere vzpon se je začel na prelomu stoletja. [...] Brki so se pojavili v sklopu nove formulacije moškosti; poudarjali so mladost, kar brada ni ravno omogočala, saj so bile z njo bolj povezane zrelost, modrost in drznost (Oldstone Moore, 2017, 203). V simboličnem smislu so bili katoliški politiki častniki SLS, in prav brki naj bi bili znak vojaške neustrašnosti in discipline, saj je večina evropskih vojsk častnikom predpisovala ravno brke. V zahodno Evropo naj bi se razširili iz avstrijske vojske, kjer so bili še na prelomu stoletja predpisana obvezna noša, edina izjema v tem pogledu so bili častniki češkega dragonskega polka (Stergar, 1999). V osemdesetih in devetdesetih letih se je nošnja brkov razširila med mladimi moškimi. Tudi v slovenskem časopisu so se v tem obdobju pojavile reklame za različne kreme, ki oblikujejo brke ali preprečijo njihovo izpadanje (Gorenjec, 1907).« (Selišnik 2020: 259–261)

Politik Fran Povše
(Vir: Wikipedia)

Povsem drugačna pa je bila **socialdemokratska moškost**: »V socialdemokratske vrste so se tako pred koncem 19. stoletja v glavnem včlanili mladeniči, ki so s pomočjo številnih branj, sestankov in zborovanj postali zastavonoše delavske misli na Slovenskem. V njihovih spominih lahko opazimo mnogo aluzij, ki kažejo, da se sami niso prištevali k oblikovalcem hegemonne moškosti, razvijali so grobo, marginalno moškost. [...] Ti mladi moški so bili znanilci novega delavskega razreda. Modernost so sprva ponazarjali tudi z meščanskimi brki. [...] Socialistična moškost je odgovor na pomehkužen meščanski razred. Delavci nimajo nič več skupnega z meščanskim razredom, niti brk.« (Selišnik 2020: 262)

V preučevanju hegemonne moškosti ne smemo pozabiti, da ne gre za nesprejemljivo kategorijo (o tem je pisal že Conell), kar poudari tudi Irena Selišnik: »Moškost je bila v drugi polovici 19. stoletja vsakodnevno prisotna pri najbolj banalnih opravilih, ki so dobila spolni in politični prizvok, hkrati pa so politični in ekonomski procesi nenehno spreminjali norme hegemonne moškosti. Tako se je drznost začela spreminjati v discipliniranost, individualnost v pomembnost timskega duha. Oblikovali so se različni tipi slovenske moškosti, ki so bili med seboj konkurenčni, prepuščeni zeitgeistu, da odloči, kateri bo uspešnejši.« (Selišnik 2020: 264)

Naloga

Preberite še članek [Politične moškosti v Sloveniji](#) avtoric Milice G. Antić, Deje Crnović in Irene Selišnik in odgovorite na naslednje vprašanje: Katere lastnosti politične moškosti 19. stoletja so se »ohranile« v socialističnem in tranzicijskem in posttranzicijskem obdobju?

Literarne reprezentacije moškosti na Slovenskem v 19. stoletju

Pri konstruiranju slovenske moškosti v 19. stoletju je imela pomembno vlogo tudi književnost. V »kulturnem boju« so bili do konca stoletja zelo glasni predstavniki liberalnih idej, ki so jim pripadali tudi slovenski kulturniki, še posebno literati. Ti so sooblikovali podobo moškosti. Medtem ko je romantična doba dopuščala čustvenega in občutljivega moškega, se v dobi realizma vzpostavijo nove reprezentacije moškosti, ki temeljijo na meščanskih vrednotah poslovne uspešnosti in družine. To je lepo razvidno iz dveh različic *Tugomerja*, ki ga je Josip Jurčič (1876) predstavil kot moškega, ki ga vodijo čustva. Anton Slodnjak je zapisal, da je Jurčičev Tugomer erotični obsedenec, ne deluje torej razumno in s tem povzroči propad slovenskega tabora. Fran Levstik je lik Tugomerja spremenil: pri njem je ljubezen do ženske v ozadju, Tugomer je nosilec etičnih vrednot, vendar deluje v svetu, v katerem so nasprotniki povsem neetični, zato je njegov poraz posledica zaupljivosti in poštenosti. V Levstikovem *Tugomerju* beremo: »Trd bodi, neizprosni, mož jeklen, kadar braniti je časti in pravde narodu in jeziku svojemu!«

A že v *Desetem bratu* Jurčič ustvari drugačen tip moškosti, povezan z njegovo sodobnostjo: v njem namreč prikaže mladega izobraženca, ki se iz preprostih razmer povzpne na družbeni lestvici. Pri tem mu delno pomaga srečno naključje, delno pa lastna sposobnost, kar ga vzpostavlja kot meščana. Kasnejši slovenski roman 19. stoletja se naključjem izogiba, a kot ugotavlja Matjaž Kmecl, v veliki meri uresničuje idejo, ki je prisotna v *Desetem bratu*: mlad, načelni slovenski izobraženec vzbudi ljubezen bogatega dekleta in s poroko pridobi premoženja, zaradi česar postane ugleden član meščanske družbe, ki včasih deluje tudi na političnem področju: »Matrimonialne združitve, s katerimi se ti romani z izjemo Zorina končujejo, so znamenje prvobitne akumulacije kapitala; meščanski kraljevič je ta kapital odčaral iz stare plemenske letargije, prenesel ga je v nove, spretnejše, sposobnejše meščanske roke, pahnul ga je čez prag brezplodnosti v živahen obtok in tveganje«. (Kmecl 1981: 80)

To mu omogoča njegov položaj, saj so moški v habsburški monarhiji lahko v politično javnost vstopali preko delovanja v društvih, ki so bila, kakor piše Daša Ličen, »poleg tiska sredstvo, s pomočjo katerega so lahko liberalni meščani in meščanke oblikovali in manifestirali svoje kritične ideje, ki so tlakovale pot iz starega režima v novo, k napredku usmerjeno meščansko družbo« (Ličen 2023: 35). Množične politične stranke pa so nastale »kot posledica uveljavitve splošne in enake ter direktne volilne pravice« (Selišnik 2008: 21). Splošna in enaka volilna pravica za moške je bila v habsburški monarhiji uvedena leta 1907. Tudi Slovenci so kandidirali na volitvah, in pri Josipu Vošnjaku lahko preberemo, kakšna je bila slovenska »politična« moškost:

»Pri shodu, h kateremu so prišli nekateri rodoljubi iz Celja in Savinjske doline, smo sklenili, da izdamo oklic, katerega spisati se je meni naložilo. V oklicu sem poudarjal vse lastnosti, ki jih mora imeti dober poslanec, da mora biti neodvisen, dobro poučen o kmetijskih zadevah, zgovoren, naroden itd.« (Vošnjak 1982: 135)

Preberite še Vošnjakov opis dr. [Radoslava Razlaga](#), ki ga pisec ves čas primerja z [Davorinom Trstenjakom](#):

Radoslav Razlag (Vir: Wikipedia)

»Bil je simpatična oseba, toda ona iskrena ljubezen, ki sem jo čutil do Davorina, ni se v meni do Razlaga razvila. In to je naravno, ker se človek nikoli ni mogel na njega zanašati, da ostane dosleden pri sklepih, bodi si svojih ali strankinih.

Čelo je imel bolj nizko in imel bolj omejen svetozor. Mehkega značaja je bil, da, prav mehkega. Če je zadel ob večji upor, pa je vrgel puško ob plot in s tem spravil svoje privržence v velike zadrege. Nikdar nismo vedeli, ali bo vztrajal pri nalogi, ki jo je prevzel.

Tudi v delavnosti se pač ni dal primerjati z Davorinom in dostikrat sem slišal iz njegovih ust: 'Fantje, le delajte!' on pa je roke križem držal.

Pošten pa je bil vseskozi in dasi je po svoji preselitvi v Ljubljano precej spoznal, da bi tam mogel izhajati le, ako se brezpogojno vda Bleiweis-Costovemu vplivu, tega vendar ni storil, ker je uvidel, kake slabe posledice je zakrivila Costova politika za Slovence.« (Vošnjak 1982: 136)

Josip Vošnjak: Spomini

Preberite v *Spominih* Josipa Vošnjaka še opis Davorina Trstenjaka (str. 127–134) in nato sestavite podobo moškosti, kakršno si Josip Vošnjak postavi za vzor.

Irena Selišnik: Prihod žensk na oder slovenske politike

Preberite naslednji odlomek iz knjige in izhajajoč iz njenih in Vošnjakovih besed orišite, kakšna je

bila idealizirana in kakšna dejanska moškost ter kakšno mesto je bilo tej podobi moškosti dano ženskosti.

«Za kandidate so se torej iskali 'pošteni, premožni, izobraženi možje', lokalni veljaki. Z oblikovanjem množičnih strank in ukinitvijo cenzusa so pri oblikovanju politike postali soudeleženi tudi drugi moški ne glede na premoženje in socialni status. Politika je postala bratstvo v moških ritualih, saj je politična stranka naslavljala svoje apele z implicitnimi značilnostmi moškosti. Tako se je rada pohvalila, da so na njeno politično zborovanje prišli samo 'možje volilci, ne pa kup žensk in otrok' (Slovenski narod, 6. 10. 1902). V tem kontekstu je treba razumeti tudi vzklík J. Kreka na predvolilnem shodu 'Mi smo možki!' in poudarjanje 'moškega ponosa' pa tudi 'moškega trpljenja' in 'moško besedo' (Slovenec, 18. 4. 1911; Juhant 1989: 192); Hribar 1983: 124). In res so v glavnem sodelovali na zborovanjih, brali strankarske časopise in se včlanjevali v društva. Sodelovali so na volitvah kot tudi na pijančevanju, ki jih je spremljalo. 'Garzarolli je kupil liberalcem sod vina, katerega so pred in med shodom vozili, živinsko pili, tako da bi kmalu Medenov sin iz Senožec umrl in so divjaško rjovel.' (Dolenc 1995: 59)

Navedena dela:

Dolenc, Ervin, »Za menoj ne bodo farji pevali ... za menoj bo šla muzika«. Zgodovina za vse 2.2, 1995, str. 57–67.

Hribar, Ivan, »Moji spomini I«. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

Juhant, Janez, »Krekovo berilo«. Celje: Mohorjeva družba, 1989.

Naloga

Preberite poglavje Presečišča med spolno in nacionalno identiteto v knjigi [Zapisano z njenim peresom](#) in povzemite, na

Vstop Slovenk v javno življenje

kakšen način so slovenske pisateljice uresničile idejo o podpori v nacionalnem gibanju.

Josipina Turnograjska, prva slovenska pisateljica (Vir: Wikipedia)

Vstop Slovenk v javno življenje in kasneje v politiko je bil povezan s specifično situacijo slovenskega naroda, zato so Slovenke v 19. in na začetku 20. stoletja vselej ob spolni poudarjale tudi svojo narodno pripadnost. Tak način vstopa v javno življenje je sicer značilen za velik del evropskega prostora.

Bolgarska zgodovinarica Krassimira Daskalova v razpravi *Women, Nationalism and Nation-State in Bulgaria (1800–1940)* opozarja, da

zgodovinarji sicer ločujejo med t. i. zahodnimi in vzhodnimi pojmovanji naroda in nacionalizma, vendar vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja niso upoštevali spola kot pomembnega dejavnika v nacionalnih zadevah, niti ne narodnih zadev kot pomembnega dejavnika pri spolnih razmerjih. Krassimira Daskalova ob preučevanju bolgarske situacije ugotavlja, da moški in ženske v narodnem preporodu niso sodelovali na enak način, kar je spoznanje, ki ga lahko apliciramo tudi na druge (slovanske) narode. Najbolj plodna in za druge slovanske narode zgledna je bila vključitev žensk v nacionalno gibanje na Češkem. Katherine David v razpravi *Czech Feminist and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy* ugotavlja, da so Čehinje v zadnjih štirih desetletjih 19. stoletja črpale moč za svoje emancipacijske in feministične zahteve iz identifikacije s češkim narodnim gibanjem in so na svojo narodnost gledale kot na prednost v boju za ženske pravice. Specifična situacija narodov, katerih jezik in kulturo je avstrijska oblast zatirala in preganjala, je povzročila, kakor opozarja K. David, posebne vrste solidarnost. Moški, ki so sami občutili situacijo politično podrejenih subjektov, so bolje razumeli feministične zahteve: »Češko žensko gibanje nikoli ni čutilo neke vrste sovražnega nasprotnega gibanja, ki je mučilo feministke drugih narodnosti. Od Čehov se je pričakovalo, da žensko gibanje podpirajo, saj imajo sami izkušnjo podrejenosti.« (David 1919: 9) Ker so imeli moški malo politične moči, so v ženskah videli zaveznice in ne nasprotnice. Podobna situacija je bila tudi pri drugih slovanskih narodih, o čemer pišem v članku *Slovenke in narodno gibanje v slovenski publicistiki 19. stoletja*.

Pred letom 1848, kot ugotavlja Peter Vodopivec, »še pomisliti ni bilo na to, da bi [ženske in dekleta] lahko samostojno stopila iz 'družinskega kroga' ali celo več: nastopila v javnosti« (Vodopivec 1994: 33). Kljub temu so že pred revolucionarnim letom nekateri narodno zavedni Slovenci vedeli, da je v narodno gibanje treba vključiti tudi ženske. Že okoli leta 1838 je Matevž Ravnika – Poženčan v ilirščini zapisal

pesem Slovenkam, ki je danes bolj razumljiva v razlagi Alfonza Gspana: »Pesnik spodbuja ženstvo, naj se pridruži pesnikom in jim pomaga dramiti v rojakih narodno zavest. [...] Ženska sladkost bo lepo dopolnila moško poezijo, ki je trša. Njihov glas bo izpodrival vdor tujstva med nas. [...] Prerodni entuziast si torej vroče želi, naj tudi ženske sodelujejo pri pesniškem ustvarjanju in poustvarjanju, kajti v tem vidi najučinkovitejše sredstvo za narodno prebujo.« (Gspan 1978–1979: 357)

Z dejavnostmi, ki naj bi spodbudile narodni prerod, kot so bile družabne prireditve v čitalnicah, na taborih in narodnih veselicah, so se Slovenkam odprle možnosti sodelovanja v kulturnem življenju, ki ni bilo več omejeno na ozek krog družine in znancev. V prelomnem letu 1848 se pojavijo publicistični zapisi, v katerih je izstop iz »ženske« anonimnosti povezan z ljubeznijo do naroda. Prve slovenske pesnice in pisateljice svoje ustvarjanje vselej vidijo v povezavi s krepitvijo narodne zavesti.

Tudi ženske so začele ustanavljati podružnice različnih družb in društev. Najprej, leta 1887, so Tržačanke ustanovile žensko podružnico Ciril-Methodove družbe, ki je bila sicer ustanovljena dve leti prej v Ljubljani.

Sprejemnica v društvo, poslana Juru Hrašovcu (Vir: Wikipedia)

»Največji in najpomembnejši projekt na področju narodnoobrambnega delovanja, ki je združil večino slovenskega ozemlja, je bila organizacija Družba sv. Cirila in Metoda (CMD). Zavzemala je pomembno mesto med prizadevanji Slovencev, da bi zavrli vse intenzivnejšo germanizacijo in italijanizacijo obmejnih prostorov. Z ustanavljanjem zasebnih vrtcev in šol na narodnostno najbolj ogroženih področjih slovenskega ozemlja je poskušala popraviti krivice uradne šolske politike, ki ponekod, kljub zadostnemu številu slovenskega

prebivalstva, ni predvidela šol v slovenskem jeziku.« (Devetak 2020: 370)

Nacionalistične organizacije so ženskam nudile prvo platformo za izražanje zahtev po vključitvi v različne oblike javnega in kasneje tudi političnega življenja. Seveda so bila tudi ženska društva in združenja ideološko opredeljena.

Najpomembnejša akterka na Kranjskem je bila Marija Murnik Horak (1845–1894). Kot piše Nataša Budna Kodrič, je Marija Murnik pozvala k ustanovitvi ženske podružnice CMD v Ljubljani, bila je dejavna tudi pri drugih dobrodelnih dogodkih in tako povezala slovenske meščanke. Za delovanje žensk so bila zelo pomembna društva, vendar ne smemo pozabiti, da so v Avstriji ženske lahko sodelovale v političnih društvih šele od leta 1911. (Verginella 2006: 133)

Marija Murnik Horak (Vir: Wikipedia)

»Zakon o društvih s 15. novembra 1867 je namreč v 30. členu prepovedoval ženskam članstvo v političnih društvih. Toda ta člen je bil že na začetku stoletja večkrat kršen, oblast pa je kršitve tolerirala. Boj proti krivičnemu členu so ženske organizacije po vsej Cislajtaniji stopnjevale zlasti pred prvo svetovno vojno. Dnevi, ko je socialist Matija Kunc leta 1872 postavil na dnevni red predlog, da bi tudi ženske smele zahajati v prostore političnega delavskega društva in uporabljati njihovo knjižnico in bil zato grdo zavržen s strani vladnega zastopnika, so nepreklicno minili.« (Selišnik 2008: 58–59)

Do leta 1911 so torej imela ženska društva, vsaj na papirju, za izhodišče dobrodelnost in poklicno pripadnost.

Marta Verginella v knjigi *Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev* povzema vstop Slovenk v javno življenje preko društev. Zelo pomembno je bilo **Društvo slovenskih učiteljic**, ustanovljeno decembra 1897), ki je bilo prva stanovsko in politično organizirana ženska skupina, ki se je postavila po robu spolni diskriminaciji na poklicnem področju. Leta 1901 je bilo ustanovljeno **Splošno slovensko žensko društvo**, ki je združevalo podjetnice in izobraženke.

Pravila Splošnega slovenskega ženskega društva

Preberite Pravila in odgovorite na naslednja vprašanja.

Socialni demokrati so spodbudili nastanek ženskega društva Veda v Idriji (1900). Tudi katoliška stran je bila dejavna, saj je želela ustvariti protiutež društvom, ki so jih podpirali liberalci in socialni demokrati. Tako je najprej nastalo Katoliško društvo za delavke in mreža Marijinih društev, leta 1900 pa še Krščanska ženska zveza. (Verginella 2006: 121)

Vstop Slovenk na trg dela

Ženska društva so lahko nastajala, ker je bilo veliko žensk zaposlenih v različnih službah. O tej vrsti izstopa iz

zasebnosti doma v javni prostor službe, je pisala Sabina Žnidaršič Žagar. Poudarila je, da so bile ženske »vedno nepogrešljive delavke, vendar se je odnos do žensk in njihovega dela močno spremenil v tudi sicer prelomnem 19. stoletju. Proces prehoda v pretežno kapitalistični način dela in industrijske proizvodnje, ki ima svoje korenine v Angliji, je sredi 19. stoletja s približno stoletno zamudo zajel tudi področje avstrijske monarhije in s tem naše kraje. Spremembe na trgu dela in proizvodnje so korenito posegle

S kakšnim namenom je bilo društvo ustanovljeno?

Ali ste opazili kakšno posebnost glede funkcij?

v naravo in pojavnost ženskega dela. Delo je postalo merljivo, plačljivo, obsegalo je poseben del delavčevega dneva, vedno pogostejše je zahtevalo formalno strokovno izobrazbo ali vsaj priučitev, postajalo je vedno bolj specializirano in ločevano po spolu. Novi pogoji na trgu dela so ohranjali nekatere tradicionalne značilnosti ženskega dela, prav tako pa so ustvarjali nove. Če je za tradicionalna gospodarstva in načine življenja veljalo, da je žensko delo nepogrešljiv in integralni del ženskih gospodinjstevskih pridobitnih obveznosti, pa sta se v novem svetu znotraj doma dokončno ločili pridobitnost in potrošnja. Na novo se je sestavila vsebina gospodinjstva kot skupka različnih opravil, povezanih predvsem s porabo (kupljivih) dobrin. Žensko gospodinjstvo sedaj ni ostalo le tisto delo, ki je nemerljivo in neplačano, ampak je postalo delo, ki neposredno ne prispeva k preživetju družine ali gospodinjstevske skupnosti. Žensko (gospodinjstvo) delo je postalo neproduktivno. Za ta dela, ki so jih v naši in večini drugih kultur opravljale ženske iz generacije v generacijo, je veljalo, da kar najbolj ustrezajo ženski naravi, oziroma da so tovrstna dela za ženske naravna.« (Žnidaršič Žagar 2003: 44)

Avtorica poudari, da so pomemben vir za raziskave ženskega dela državne poklicne statistike. Iz njih lahko razberemo, kakšna dela so ženske opravljale in v kakšnem številu. Zaposleni so bili v Avstriji razdeljeni v različne poklicne razrede:

Razred A: kmetijstvo: v tem razredu je bilo, kot ugotavlja Žnidaršič Žagar, največ žensk na Kranjskem. Kranjske ženske so se sicer s časovnim zamikom, a vendarle intenzivneje kot moški preusmerjale v druge poklicne razrede (razen v poklicni razred C – trgovina in obrt) oziroma so se vedno pogostejše preživljale v nekmetijskih gospodarskih panogah. (2003: 50)

Razred B: industrija in obrt: »Ženske« poklicne skupine poklicnega razreda B so bile, kot navaja Žnidaršič Žagar, naslednje: »1. tekstilna industrija, obrt, 2. papirna in usnjarska industrija, obrt, 3. lesna industrija, obrt, 4. živilska industrija, obrt, ter 5. industrija, obrt pijač, sladil, prenočevanj in okrepil, in 6. poklicna skupina oblačilna industrija, obrt. Med pridobitnimi ženskami v tekstilni industriji, obrti so imele klekljarice večino; čipkarice so v letih 1890 in 1900 predstavljale kar 40 % vseh pridobitnih žensk v poklicni skupini tekstilna industrija, obrt, leta 1910 pa se je njihov delež še povečal na skoraj dve tretjini vseh. Pa vendar so po številu izrazito prevladovali ženske, ki so bile pridobitne v poklicu tobačnih delavk; med tobačne delavke je tako sodila v letih 1890 in 1900 skoraj vsaka druga pridobitna ženska te poklicne skupine, leta 1910 pa jih je bilo kar za dve tretjini vseh. Do popisa leta 1910 in sprememb, ki jih je prinesel, so bili deleži gostilničark znatni; leta 1890 je bila dobra tretjina pridobitnih žensk poklicne skupine gostilničark, leta 1900 celo slaba polovica vseh. V manjših deležih so bile pridobitne ženske poklicne skupine živilska industrija, obrt še mlinarice, pekarice in mesarice. V poklicni skupini oblačilna industrija,

obrt so bili za ženske leta 1900 zanimivi predvsem trije od tedaj osmih poklicev; izdelovalke perila so imele še pri popisu leta 1890 skoraj dvotretjinsko večino med vsemi. V letih 1900 in 1910 so bile ženske najpogostejše pridobitne kot krojačice (dobrih 70 %), redkeje kot zaposlene v čistilnicah (leta 1900 14,6 % vseh, leta 1910 8,5 % vseh).« (2003: 52–53)

Razred C: trgovina in promet: v tem razredu najdemo ženske na področju trgovine kot prodajalke, na področju prometa pa v dejavnostih, ki si povezane s poštним, telefonskim in telegrafskim prometom. V tem poklicnem razredu so bile tudi »perice, likarice, hišne pomočnice, čistilke in druge ženske, ki so prihajale v posamezno gospodinjstvo v bolj ali manj rednih časovnih presledkih in ki niso bile sestavni, celo vzdrževani del gospodinjstva kakšnega pridobitnega gospodarja in ki so za svoje delo prejemale tudi plačilo« (2003: 56).

Razred D: razred javnih in vojaških služb, svobodnih poklicev in oseb brez navedbe poklic: kot navaja Žnidaršič Žagar, so bili v tem poklicnem razredu raznih državnih uradnikov, vojakov in svobodnjakov vključeni tudi taki, ki ob popisu niso mogli navesti poklica, s katerim se preživljajo, niso pa tudi imeli nikogar, ki bi jih preživljal. Kot piše Žnidaršič Žagar, »prve profesionalke, posebej izšolane in praktično za poklic izobražene ženske, najdemo prav tu, pa naj so bile profesionalne, izučene porodne babice ali pa učiteljice z državno priznano licenco za poučevanje. [...] Najhitreje se je povečevalo tako število kot delež žensk v učiteljskem poklicu; leta 1890 je bilo tako v poklicu izobraževanje vpisanih nekaj več kot dvesto petdeset žensk, leta 1900 že skoraj petsto, ob zadnjem popisu, ko je postalo izobraževanje in poučevanje samostojna poklicna skupina, sestavljena iz treh poklicev, je bilo učiteljic na Kranjskem že prek tisoč. Naraščalo je tudi število žensk v poklicu nižje zdravstveno osebje; število babic in medicinskih sester, zaposlenih v javnih zavodih, se je v obdobju 1890 in 1910 skoraj podvojilo: od približno tristo sedemdesetih na približno šeststo trideset žensk. Brez dvoma so bili že tedaj vsi poklici, povezani z nižjimi medicinskimi deli, skoraj povsem v ženskih rokah. Več kot polovica vseh žensk, vpisanih v poklicno skupino svobodni poklic, je bila plesalk, glasbenic in podobnih umetnic. Število žensk, vpisanih v poklice pisateljice, urednice, stenografke, računovodkinje, zasebne tajnice in podobno, je bilo ustrezno majhno, vendar je naraščalo. Očitno je, da so se ženske (lahko) intenzivneje zaposlovale v teh pretežno pisarniških poklicih šele med prvo svetovno vojno in po njej, ko je prišlo do pospešenega razvoja komunikacijskih tehnik in pomembnih premikov v strukturi narodnega gospodarstva.« (2003: 56–58)

Pomemben poklic za ženske je bil poklic učiteljice, postopoma pa so vstopile tudi v svet uradništva. Daša Ličen piše, da je do konca habsburške dobe državni aparat začel vključevati tudi ženske, a so bile na tej poti soočene z mnogimi ovirami, ki so jim preprečevale uradno kariero. Prva je bila, da so ženske v habsburških deželah višjo izobrazbo lahko pridobile šele proti koncu stoletja, zato običajno niso imele potrebnih kvalifikacij za uradniško kariero. Večinoma so delale kot stenografke ali urednice in nikoli niso dosegle višjega položaja. Prav tako niso bile nikoli uradno sprejete kot urednice s pokojnino, ampak so bile zaposlene na podlagi zasebnih pogodb, poleg tega pa so lahko delale le, če so bile samske: poročene ženske so bile brez obvestila odpuščene. Tovrstne ovire pa niso preprečile stalnega naraščanja števila žensk v storitvenih sektorjih habsburške ekonomije, in državna birokracija je sledila splošnemu trendu: do leta 1910 so ženske predstavljale okoli 17,5 odstotka vsega civilnega državnega uradništva. (Maxwell in Ličen 2025: 5)

Naloga

Preberite navedek iz obravnavanega članka Sabine Žnidaršič Žagar in premislite ter povzemite, kakšna je bila situacija glede vstopa žensk na trg dela in v javni prostor nasploh. Primerjajte svoje izsledke z doslej pridobljenim znanjem o položaju žensk v javnosti.

Načeloma so se ženske lahko preživljale z delom povsod, kjer je bila potreba po delovni sili, vendar lahko že od začetkov uveljavljanja kapitalističnih odnosov in načinov proizvodnje spremljamo oblikovanje nekaterih zakonitosti, ki imajo danes še vedno zaradi svoje stereotipnosti povratno negativne učinke na aktualni položaj.

Unchanged: žensk v svetu dela: prva zakonitost pravi, da so ženske slabše plačane od moških; druga govori o tem, da se slabše piše poklicem, v katerih prevladujejo med zaposlenimi ženske; po tretji zakonitosti pa vztrajamo pri delitvi del na taka in tista, za katere so že po naravi bolj primerne ženske kot moški. (Žnidaršič Žagar 2003: 58–59)

Žensko delo in migracije

V te statistike pa niso bile vključene ženske, ki so bile na trgu dela izven monarhije. Velik del izseljenstva so predstavljale delovne migracije. O spolnih razhajanjih v migracijskih gibanjih piše Aleksej Kalc v knjigi *Doba velikih migracij na Slovenskem* in povzema, da so migracije imele poudarjeno moški značaj, in pri tem navaja raznolikost razlogov za migracijo in možnosti za pridobitev dela, kadar je šlo za delovne migracije:

»Neenakosti v razmerju med spoloma so bile odvisne od različnega položaja in vloge moških in žensk v družini in družbi, od namena in tipologije migracij ter od trga dela, ki je moškim in ženskam ponujal različne možnosti in oblike zaposlovanja, privilegiral ene v škodo drugih oziroma jih usmerjal proti različnim destinacijam in migracijskim oblikam. Diferencirana sta bila tudi pojem in status moške in ženske mobilnosti, ki sta ženskam dopuščala manj svobode in jih podrejala različnim zaščitnim sistemom.« (Kalc et al. 2024: 123)

Aleksandrinke v parku (Vir: Wikipedia)

Kot še piše A. Kalc, je bilo žensko izseljevanje pogosto povezano z moškim. Ženske so odhajale v tujino s sorodniki ali k sorodnikom, včasih pa tudi same, njihovo priseljevanje je omejeval tudi delovni in družbeni status moških, ki so bili pogosto zaposleni v nižjih segmentih delovnega trga. V začetku 20. stoletja se je delež migrantk večal. V Ameriko so se v večjem številu izseljevale ženske iz Domžal (slamninarice) in Kočevskega. Podobna situacija kot v Ameriki je bila v Nemčiji, ki je tudi predstavljala državo, v katero so se ženske izseljevale v večjem številu. Sektorji, v katerih so delale, so bili agrarni, tekstilna in tobačna industrija

ter trg hišnega dela.

S slednjim je bilo povezano tudi aleksandrinstvo. (Ibid. 124–131) Najbolj množična ženska migracija je bilo aleksandrinstvo. Ker so aleksandrinke delovale v okoljih, kjer so bili njihovi delodajalci pripadniki drugih religij, je bil strah pred skrunitvijo njihovega telesa in narodne časti s strani tujcev nenehno prisoten tako v slovenski javnosti kot v družinah aleksandrink, s čimer se lahko seznanimate tudi v elektronski zbirki *Pisma* v [korespondenci med aleksandrino Felico Koglot Peric in njenim zaročencem oz. možem Francem Pericem](#).

Naloga

- Oglejte si [dokumentarni film o aleksandrinah Metoda Pevca](#).

Žensko delo v prvi svetovni vojni

Vstop na tista področja na trgu dela, ki so bila ženskam skorajda nedostopna, je omogočila tudi prva svetovna vojna. Kot piše Petra Svoltjšak v članku, je vojna pomenila veliko spremembo v družbenih vlogah: »Pri vprašanju ženskih vlog v vojni se je med 1. svetovno vojno in po njej med sodobniki utrdilo mnenje, da je tedaj za ženske napočila nova doba. Prav vojna je tudi čas, ko so se vloge med spoloma razdelile po morda najbolj 'naravni' poti, ko so moški odšli na bojno fronto, ženske pa so ostale v zaledju in ustvarile t. i. 'domačo' fronto (homefront). Prva svetovna vojna je vplivala tudi na vojaški termin fronte ter pomembno vplivala na spoznanje o vlogah in prispevku civilistov, posebno žensk, k 'delovanju' vojne. [...] V preučevanju vlog žensk med vojno je pomembno tudi dejstvo, da so k participaciji žensk v vojni pozivali državni in militaristični krogi, katerih diskurz je temeljil na utrjevanju patriarhalnih vrednot v razmerjih

med spoloma in so ženske spodbujali k pomoči, a le za določen čas in dokler jih potrebuje domovina. Prigovarjali so jim, naj se obnašajo kot moški in v vlogah, ki ženskam niso bile povsem naravne. [...] Neizpodbitno dejstvo je, da so ženske v monarhiji med 1. svetovno vojno bile prisiljene stopiti v neposreden stik z državo, predvsem v zahtevah za preskrbo, medtem ko so v predvojnem času to vlogo imeli moški, v zameno za njihov civilni napor pa so ženske iz brezoblične brezimne mase proti koncu vojne postajale pomemben in prepoznaven politični subjekt.« (Svoljšak 2015: 181–183)

Naloga

Preberite [članek](#) Petre Svolfšak v celoti ali si oglejte njeno [predavanje](#).

Oglejte si še [razstavo o ženskah v prvi svetovni vojni](#) in povzemite, kakšna je bila situacija glede vstopa žensk na trg dela in v javni prostor nasploh. Primerjajte svoje izsledke z doslej pridobljenim znanjem o položaju žensk v javnosti.

Poglobljeno branje

Mirjam Milharčič Hladnik, »Šolstvo in učiteljice na Slovenskem.« (Znanstveno in publicistično središče Ljubljana: Ljubljana, 1995).

Sabina Žnidaršič Žagar, »Ora et labora – in molči ženska!« (Ljubljana: /*cf, 2000).

Zdenka Šadl, »Umazano delo med stigmo in ponosom: plačane gospodinjske delavke v Sloveniji.« (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, knjižna zbirka Ost/Fakulteta za družbene vede, 2009).

Mateja Ratej, »Slovenske hišne pomočnice v Beogradu pod okriljem Katoliške cerkve in (razpuščene) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja.« [Zgodovinski časopis](#), letnik 68, številka 3/4 (2014), str. 372–387.

Mateja Ratej, »Kajžarska hči Marija Prijol – hišna pomočnica Mici – meščanska gospodinja Marija Požarnik.« Časopis za zgodovino in narodopisje 89 = n. v. 54. 1/2 (2018), str. 103–124.

Ana Cergol Paradiž, Irena Selišnik, »Nekateri vidiki dela slovenskih služkinj v Kraljevini SHS/Jugoslaviji po prvi svetovni vojni.« *Retrospektive* 4, 1. (2024), str. 9–30.

Drugačno branje

- Zofka Kveder: Amerikanci
- Breda Smolnikar: Ko se tam gori olistajo breze
- Miško Kranjec: Kati Kustecova

Boj za žensko volilno pravico

Zmotno bi bilo misliti, da se moški za splošno volilno pravico niso borili. Vasilij Melik v knjigi [*Volitve na Slovenskem 1861–1918*](#) o tem piše:

Kurije

Z revolucionarnim letom 1848 se je začela tudi zgodovina volilne pravice, saj so prebivalstvo glede na njo razdelili v štiri volilne razrede oz. kurije: veleposestniško, kmečko, mestno in kurijo trgovsko-obrtnih zbornic, v letu 1896 se jim je pridružila še peta, oziroma splošna. Prve splošne

»Do druge velike državnozborske reforme je prišlo leta 1896. Uvedena je bila – prvič v avstrijski zgodovini – splošna (moška) volilna pravica in na svojevrsten način spojena s starim sistemom kurij. Po razvoju, kakor je v svetu prevladoval, bi pričakovali, da bo splošna volilna pravica uveljavljena v mestnem in kmečkem volilnem razredu. Toda v Avstriji so napravili drugače. Mestna in kmečka kurija sta obranili svojo omejeno volilno pravico, za splošno volilno pravico pa so ustvarili novo, splošno kurijo ter je pritaknili k nespremenjeni dotedanji sestavi parlamenta. Po vrstnem redu naštevanja volilnih razredov v volilnem redu je bil to peti razred, prišla se ga je oznaka 'peta kurija'. Seveda taka rešitev, ki je prepuščala ljudstvu le eno šestino poslancev, ni mogla zadovoljiti. Boj za splošno in enako volilno pravico, ki ga je od začetka devetdesetih let vodilo delavsko gibanje, je zavzemal vedno večji obseg. Leta 1907 je bila uveljavljena tretja velika državnozborska reforma. Odpravljeni so bili vsi

volilni razredi. Avstrija je dobila poslansko zbornico, sestavljeno na podlagi splošne in enake, tajne in direktne volilne pravice. Deželni zbori splošne in enake volilne pravice niso v stari Avstriji nikdar dosegli. Stare kurije iz leta 1861, zraven njih pa splošna kurija, imenovana ponekod peta, ponekod četrta, z večjim ali manjšim deležem poslancev, to je bila najvišja stopnja demokratizacije deželnih zborov, velikih

deželnozborske volitve so bile leta 1861.

deželnozborskih volilnih reform, izvedenih skoraj v vseh deželah v začetku 20. stoletja. Tako so torej kazali deželni zbori ob zatonu stare Avstrije kljub mnogim spremembam (tajnemu in pismenemu glasovanju namesto ustnega in javnega, direktnim volitvam namesto indirektnih v kmečkem volilnem razredu, ponekod deloma proporcionalnemu sistemu, nacionalnim volilnim okrajem, nacionalnim kurijam v nekaterih deželah itd.) še vedno staro, polfevdalno podobo. Ker so posamezne dežele svoje volilne reforme izvajale vsaka ob svojem času in na svoj način, so bile razlike v volilnih predpisih in volilni pravici med deželo in deželo ob prvi svetovni vojni znatno večje kakor pa petdeset let prej.« (Melik 1965: 9)

Naslovnica
Ilustrovanega
tednika, 28. 4. 1911

Po prvi svetovni vojni, v novi državi, so imeli splošno volilno pravico prav tako samo moški starejši od 21 let, so pa obstajale določene omejitve glede vpisa v volilni imenik, o čemer piše [Bojan Balkovec](#).

Irena Selišnik navaja, kako je pesnik in prevajalec Alojz Gradnik sodoživljal to, da njegov oče ni imel volilne pravice:

»Oče je moral res skoraj vse življenje občutiti neugodnosti nepolnopravnega občana. Znano je, da so prišleki v vsaki občini nedobrodošli gostje in da jim dajo sovaščanje ob vsaki priliki to tudi bridko občutiti. Tak neprijazen in včasih naravnost sovražen odnos je moral preizkusiti tudi naš oče. Ker je bil pristojen v Anhovo in ga županstvo v Medani ni hotelo sprejeti v občinsko zvezo, ni imel v Medani volilne pravice. Že s tem mu je bil udarjen pečat neke manjvrednosti (Gradnik, 2008, 275).« (Seliškar 2020: 255)

Do ženske volilne pravice je bila daljša pot, saj so jo na Slovenskem pridobile formalno šele po drugi svetovni vojni, na osvobojenih ozemljih na Dolenjskem in Notranjskem pa že leta 1942. (Verginella 2006: 53) V Evropi so prve dobile volilno pravico Finke (1906), kmalu po prvi svetovni vojni pa tudi Avstrijke, Britanke, Irke in druge. (Verginella 2006: 53)

Marta Verginella razloži tudi pomen volilne pravice:

»Volilna pravica žensk je prelamljala staro, 'simbolno' prepoved, omogočala je ženskam vstop v stoletja prepovedan prostor, namenjen izključno moškim. Vključitev žensk v volilno telo je zato povzročala nemalo bojzani celo med najbolj revolucionarno razpoloženimi krogi. Dejstvo je, da so si z volilno pravico ženske pridobile pravico soodločanja o pomembnih političnih vprašanjih; zagotovile so si aktivno in pasivno volilno pravico – to je pravico voliti in pravico biti voljen, vendar kot potrjujejo povojni podatki o prisotnosti žensk v posameznih političnih telesih, je bila pot od formalne k dejanski enakopravnosti med spoloma polna ovir in zaprek.« (Verginella 2006: 55)

Plakat za volitve leta 1950
(Vir: Wikipedia)

Pot do splošne in enake volilne pravice se je začela v ženskih društvih. Splošno žensko društvo si kot glavni cilj ni zadalo pridobitve volilne pravice, so se pa zanjo leta 1902 zavzele učiteljice, iz česar je razvidno, kako pomembna sta bila vstop na trg dela in izobrazba. Nekatere slovenske borke za pravice žensk niso na prvo mesto postavljale te pravice, so pa aktivno podpirale svoje moške oziroma strankarske kolege.

Kot piše Vasilij Melik, so imele ženske ves čas volilno pravico le v veleposestni volilni skupini. Drugače je bilo v občinski volilni skupini: »Kdor je bil v občini obdavčen, ta je imel volilno pravico, pa naj je bil potem polnoleten moški, ženska, otrok, delniška družba, država, župnišče, samostan, bolnišnica ali kaj drugega. Ženska občinska volilna pravica ni bila znak priznanja ženske enakopravnosti, ampak le logična posledica popolne povezave volilne pravice z davki. Tudi je ženska-davkoplačevalka volilno pravico sicer imela, ni imela pa pravice glasovati. Namesto poročene žene je glasoval mož, namesto vdove, ločenke ali neporočene moški, ki ga je zato pooblastila.« (Melik 1965: 117)

V deželni zbor ženske niso smele voliti (to so jim prepovedali leta 1884), volile so lahko le v trgovsko obrtno zbornico in veleposestniško kurijo, omejitve so bile tudi pri občinskih volitvah, in sicer so te omejitve postavljale kar občine. Štajerska in Goriška sta dovolili le glasovanje preko pooblaščenec. (Verginella 2011: 15)

Preberite [poročilo z volitev leta 1911](#), objavljeno v *Ilustrovanem tedniku*.

Nune popoldan na volišču.

Ilustrovani tednik, 28. 4. 1911

Kako zapleten je bil dostop žensk do volitev, še bolj podrobno razloži Vasilij Melik:

»Na Kranjskem so leta 1910 uvedli splošno – toda še daleč ne enako občinsko volilno pravico. Volilno pravico so imeli po novem zakonu vsi moški in ženski davkoplačevalci (toda v razliko od prej le polnoletni, z dovršenim 24. letom starosti), poleg tega pa vsi moški, ki so bili nad 24 let stari in imeli že vsaj tri leta svoje redno bivališče v občini.« (Melik 1965: 118)

»Tudi v inteligenčni skupini so imele ženske volilno pravico (ne pa seveda pravico osebnega glasovanja). Žensk v tej skupini ni bilo dosti, v glavnem so bile to učiteljice. Leta 1910 je bila na Kranjskem občinska volilna pravica učiteljicam izrecno priznana, medtem ko je bila za ostalo inteligenčno skupino posebej omejena na moške.« (Ibid. 119)

»Vendar pa stvar ni bila tako preprosta. V deželnozborskem volilnem redu iz leta 1861 je bila določba, da mora vsak volilec 'praviloma le osebno glasovati. Izjemoma morejo volilni upravičenci v veleposestniškem volilnem razredu glasovati po pooblaščenču'. Ta določba je bila v nasprotju s predpisi in prakso pri občinskih volitvah. Glasovanje je bilo pri občinskih volitvah sicer praviloma osebno, vendar je bilo v določenih primerih odsotnim volilnim upravičencem dovoljeno glasovanje po pooblaščenjih, mladoletne osebe, osebe pod varštvom ali kuratelo ter ženske pa sploh osebno niso smele glasovati, temveč le po zastopniku ali pooblaščenču. Prav to nasprotje med določbami deželnozborskega volilnega reda, ki je dopuščal glasovanje po nekom drugem le za veleposestvo, in določbami občinskih zakonov, ki so dopuščali, za ženske in nesamopravne pa celo zahtevali glasovanje po nekom drugem, je bilo vzrok različnim razlagam in sporom glede volilne pravice nesamopravnih oseb in pa žena. Pojavljala so se predvsem tri različna stališča. Eni so bili mnenja, da deželnozborski volilni red jasno zahteva osebno glasovanje – zaradi tega torej nihče ne more glasovati po zastopniku ali pooblaščenču. Ker pa nesamopravne osebe in ženske ne smejo in ne morejo po določbah občinskega zakona glasovati osebno, odpade torej možnost, da bi sploh volile. Po sklepanju te vrste so marsikje črtali samopravne osebe in ženske iz volilnih imenikov, jim torej jemali deželnozborsko volilno pravico. Drugod jih sicer niso črtali iz imenikov, pač pa ne njim ne njihovim zastopnikom ali pooblaščencom niso pustili glasovati, stoječ pri tem na stališču, da vse te osebe imajo volilno pravico, ne pa možnosti, to volilno pravico osebno izvrševati. Drugi so bili sicer prav tako mnenja, da deželnozborski volilni red jasno zahteva osebno glasovanje in da zato nihče ne more glasovati po zastopniku ali pooblaščenču. Toda njihovi nadaljnji zaključki so bili ravno nasprotni od onih, ki smo jih prej omenili. Ker občinski zakoni jasno dajejo ženskam volilno pravico in ker deželnozborski volilni redi deželnozborsko volilno pravico jasno naslanjajo na občinsko, ženskam volilne pravice po njihovem ne moremo jemati. Treba jim je torej pustiti, da glasujejo osebno. Po tem naziranju torej ženske imajo volilno pravico, morajo pa tudi same glasovati, medtem ko se zastopnikov ali pooblaščenčev k volitvi ne pripušča.

Tretji so bili menja, da zahteva deželnozborski volilni red sicer res osebno glasovanje, a le praviloma. Namen te določbe deželnozborskega volilnega reda je, kakor menijo, prepovedati (razen v veleposestvu), da bi po pooblaščenjih glasovali tisti, ki lahko glasujejo osebno, ne pa, da bi ne smeli glasovati oni, ki morajo po občinskih volilnih predpisih glasovati po zastopnikih in pooblaščenjih. Ti so torej dovoljevali nesamopravnim osebam in ženskam udeležbo na deželnozborskih volitvah po zastopnikih in pooblaščenjih, kakor je bilo to

določeno po občinskih volilnih predpisih. Tako je bila torej praksa pri posameznih volitvah povsem različna, različna tudi v okviru ene dežele in enega volilnega okraja, kljub raznim navodilom centralne in deželnih vlad in naziranjem deželnih zborov. Te zmede so bile za državnozborske volitve ukinjene s prvim državnozborskim volilnim redom leta 1873. Tedaj je bila uvedena določba, veljavna za vse razrede, da imajo volilno pravico lahko samo 'samopravni avstrijski državljani moškega spola, ki so dopolnili 24. leto'. Le za veleposestvo je bila dovoljena tudi ženska volilna pravica.« (Ibid. 136–138)

O boju za žensko volilno pravico lahko več preberete tudi v knjigi dr. Janeza Cvirna [*Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: dunajski državni zbor in Slovenci \(1848–1918\)*](#) na str. 153–157.

Irena Selišnik izpostavi, kako pomembno je bilo za žensko volilno pravico žensko gibanje:

»Žensko gibanje na Slovenskem je bilo podobno kot avstrijsko žensko gibanje zmerno, v kontekstu meščanske kulture je izredno pazilo na spodobnost in ugled svojih akterk, ki so v njem nastopale, vsaka prenapeta akcija po zgledu sufražetk tako zagotovo ni bila dobrodošla, angleške borke za volilno pravico žensk so bile predmet posmeha tedanje javnosti. Kljub vsemu pa je tudi slovensko žensko gibanje volilno pravico vendarle zahtevalo, toda v okviru sredstev, ki so bile v meščanskem okolju razumljene kot ženskam primerne. Prve zahteve za volilno pravico žensk se tako pojavijo na prelomu stoletja, ko jo je v prvem slovenskem ženskem časopisu Slovenka leta 1900 zahtevala Elvira Dolinar – Danica. Zapisala je: 'Tradicija jih [ženske] veže samo na zadeve intimnega notranjega življenja, izključuje jih od vse javnosti, zato niti ne mislijo na to, da bi moglo biti i drugače.' Iste poglede je izrazila Socialdemokratska stranka v Rdečem praporu: 'Političnih pravic hočete. V kakšen namen? Da dobite upliva v javnem življenju in je tako uredite, da boste bolje živele. Svobode hočete – e, boljšega življenja.' Volilno pravico žensk je zahteval tudi voditelj krščanskih socialcev Janez Evangelist Krek, ki je v Domu in svetu zapisal: 'Delavci naj zato terjajo splošno in jednako volilno pravico za vse odrastle. Tudi ženske se morajo politiško organizovati.' Zelo glasno pa so volilno pravico zahtevale tudi učiteljice. Menile so, da je ženska lahko izvzeta iz političnih pravic le, če je izključena iz javnega življenja. Če upravlja javno službo in je nosilka javnih dolžnosti, gre volilna pravica tudi njej. Splošno slovensko žensko društvo (SŽD) je pred začetkom prve svetovne vojne pripravilo nekaj peticij za volilno pravico žensk in poslalo svoje članice na zborovanja za volilno pravico na Dunaj. V boj za volilno pravico žensk je z organizacijo mednarodnega dneva žena leta 1911 vstopila tudi Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS). Že proti koncu 19. stoletja se je na Kranjskem začelo

diskutirati tudi o feminizmu, ki so ga razumeli kot: 'Znanstvena smer, ki se peča z realizacijo ženskih upov, [...] njen smoter je ženska emancipacija, vprašanje o rešitvi vseh v njen okvir spadajočih problemov pa se zove žensko vprašanje.'« (Selišnik 2024: 148)

[Elvira Dolinar – Danica, »Naše državljanske pravice,« Slovenka, 15. 12. 1900, št. 12, str. 273–275.](#)

- Preberite besedilo in odgovorite na naslednja vprašanja:
- H komu se avtorica ozira za zgled in kaj jo navdušuje?
- Kakšni so njeni argumenti za vstop žensk v javno in politično življenje?
- Kaj je zanjo osnova boja za volilno pravico?

Pred prvo svetovno vojno so ženske organizirale več protestnih zborovanj. Kot poroča Selišnik, se jih je leta 1906 v Unionski dvorani zbralo kar 3000, da so izrazile svoje nasprotovanje zakonu o svobodni šoli in ločitvi. (Selišnik 2008: 62)

Leta 1911 so ženske, ki so imele, kot je bilo opisano zgoraj, prvič same volile in ne preko pooblaščenec. Kot navaja Selišnik, so organizirale tudi shode, ki so bili namenjeni samo volivkam. O govoru Franje Tavčar in o teh volitvah lahko beremo na prvi strani v [Slovenskem narodu 21. aprila 1911](#). O njeni podpori stranki Ivana Tavčarja preberite članek *Deželni zbor Kranjski* v [Slovincu \(5. 4. 1906\)](#).

Boj za žensko volilno pravico je bil povezan s špekulacijami, da stranke lahko vplivajo na njihove odločitve in tako povečajo možnosti za zmago na volitvah. To nam razloži, zakaj so stranke, ki so bile sicer konservativne v pogledih na položaj žensk, podpirale volilno pravico, ženska društva pa niso, kot ugotavlja Selišnik, bistveno prispevala k uveljavitvi splošne volilne pravice za ženske. Vendar se pri takšni oceni moramo zavedati, kot še opozarja raziskovalka, da je v celotni Avstriji zahtevanje ženske volilne pravice potekalo drugače kot v anglo-ameriškem prostoru, kjer so sufražetke organizirale parade in demonstracije, ki so bile včasih precej agresivne.

Akterke ženskega gibanja med obema vojnama

Ženske so pomembno prispevale k zbiranju podpisov za Majniško deklaracijo in z velikimi upi vstopile v novo državo po prvi svetovni vojni, kjer pa se je boj za volilno pravico začel znova in bil vse do konca Kraljevine Jugoslavije neuspešen, četudi so bile ženske bolj dejavne v strankah kot v Avstro-Ogrski. Po vojni so v javno življenje vstopila tudi nova imena,

med katerimi omenimo predvsem Alojzijo Štebi, Angelo Vode in Cilko Krek. Jugoslovanke so se organizirale v Alianso ženskih gibanj, ki je imela v programu kot cilj tudi volilno pravico, vendar je šele nova država uzakonila, kakor je bilo pokazano zgoraj, splošno volilno pravico tudi za ženske.

O delovanju žensk med obema vojnama je pisala tudi Erna Muser v članku [*Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost*](#).

Branje ob zaključku

Preberite *Spomine* Josipa Vošnjaka in knjigo Pavle Hočevar *Pot se vije* in povzemite, katere tematike, obravnavane v učbeniku, se pojavljajo v njunih delih ter kakšne so podobnosti oziroma razlike v njunih življenjskih poteh.

Če vam je tak pristop zanimiv, lahko preberete še spomine Ivana Hribarja in krajšo memoarsko delo *Iz mojega življenja* Marice Nadlišek Bartol, objavljeno v knjigi *Na obali*.

Preberite biografije naslednjih bork za ženske pravice in iz njih povzemite, kako so prispevale k vstopu žensk na politično prizorišče.

[Cilka Krek](#)

[Angela Vode](#)

[Alojzija Štebi](#)

[Ada Kristan](#)

LITERATURA

- Anon, »K poglavju: boj proti prostituciji«, *Slovenka* 4. 11 (1900), str. 264.
- Anon, »Dr. Ivan Tavčar«, *Slovenski narod* 56. 41 (1923), str. 2.
- Anon, »Franja Tavčarjeva«, *Slovenski narod* 71. 79 (1938), str. 3.
- Antikolesarjevič (=Anton Aškerc), »Ali naj dame kolesarijo?« *Slovenski narod* 31. 177 (1898), str. 1–3.
- Antić Gaber, Milica, Crnović, Deja, Selišnik, Irena, »Politične moškosti v Sloveniji.« *Časopis za kritiko znanosti* 45. 267 (2017), str. 35–61.
- Anžič, Ivanka, »Nekoliko misli k ženski enakopravnosti«, *Slovenka* 4. 4 (1900), str. 86–89.
- Bahovec, Eva, »O histeriji ali profumo di maschio. Rückkehr zu Freud!«, v: *Študije o histeriji*, Josef Breuer in Sigmund Freud (Ljubljana: Delta, 2002), str. 373–384.
- Balkovec, Bojan, »Slovenci na volišču«, v: Bojan Balkovec, Mitja Ferenc, Jurij Hadalin (ur.): *Osamosvojitve 1991* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011), str. 91–101.
- Bartol, Vladimir, »Izpoved doktorja Forcesina«, *Ljubljanski zvon* 51. 4 (1931), str. 201–216.
- Batagelj, Borut, »Ali naj dame kolesarijo?« *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*. 2004, št. 2, str. 40–53.
- Beauvoir, Simone de, *Drugi spol* (Ljubljana: Delta, 1999–2000).
- Bernot, Jan, Stergar, Rok, »A cacophony of classifications: education and identification in a prenatal empire«. *Nationalities papers*. 13 str. 1–18. ISSN 1465-3923. <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/cacophony-of-classifications-education-and-identification-in-a-prenatal-empire/2DD4C62207BE4B9596BA95BCD8C9E753>, DOI: 10.1017/nps.2024.11.
- Boršnik, Marja, »Kaj pa ženske?« *Ženski svet* 10. 12 (1932), str. 347–351; 11. 6 (1933), str. 140–141.
- Božič, Zoran, »Prešernove pesmi – strup v zlati posodi«. https://sl.m.wikisource.org/wiki/Pre%C5%A1ernove_pesmi_-_strup_v_zlati_posodi Zadnji dostop 4. 3. 2025.
- Bowlby, Rachel, *Still crazy after all these years: women, writing and psychoanalysis* (London; New York: Routledge, 1992).
- Branko (=Ivan Trinko), »Čestitim Slovenkinim sotrudnicam v prevdarek.« *Slovenka* 1. 19 (1897), str. 5–8.
- Brecelj, Anton, *Ob viru življenja: spolne zadeve v preglednih obrisih* (Celje: Družba sv. Mohorja, 1938).
- Brokmann-Nooren, Christiane *Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert »gelehrtes Frauenzimmer« und »gefällige Gattin«*. (Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, 1994).
- Bruckmüller, Ernst, »Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva«. *Zgodovinski časopis* 3. 45 (1991), str. 369–391.
- Buchanan, Ian, *A Dictionary of Critical Theory* (Oxford: Oxford University Press, ²2010).
- Budna Kodrič, Nataša, »Feministične zahteve«, v: Splošno žensko društvo 1901-1945, Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše (ur.) (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003), str. 35–44.
- Burke, Peter, *Kaj je kulturna zgodovina* (Ljubljana: Sophia, 2007).
- Butler, Judith, *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete* (Ljubljana: ŠKUC, 2001).

Cergol Paradiž, Ana, »Ženske reproduktivne pravice – pravna regulacija abortusa«, v: *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Marta Verginella (ur.) (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, 2013), str. 231–253.

Cergol Paradiž, Ana, *Evgenika na Slovenskem* (Ljubljana: Sophia, 2015).

Cergol Paradiž, Ana, Irena Selišnik, »Nekateri vidiki dela slovenskih služkinj v Kraljevini SHS/Jugoslaviji po prvi svetovni vojni«, *Retrospektive* 4. 1 (2024), str. 9–30.

Čeh Steger, Jožica, »Cankar, Ivan (1876–1918)«. *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi155071/#novi-slovenski-biografski-leksikon>. Zadnji dostop 24. junij 2025.

Chartier, Roger, »Cultural History«, v: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. James D. Wright (ur.) (Amsterdam: Elsevier², 2015), str. 420–425.

Cott, Nancy, »What is gender history?« <https://apcentral.collegeboard.org/courses/ap-united-states-history/classroom-resources/what-is-gender-history> Zadnji dostop 4. 3. 2025.

Danica [=Elvira Dolinar], »Modne zmote«, *Slovenka* 1. 4 (1897), str. 8; 1. 7 (1899), str. 10.

Danica [=Elvira Dolinar], »Višje dekliške šole«, *Slovenka* 1. 18 (1897a), str. 6–8.

Danica [=Elvira Dolinar], »Ženska emancipacija«, *Slovenka* 1. 26 (1897b), str. 6–8.

Danica [=Elvira Dolinar], »Literatura za mladino«, *Slovenka* 2. 23 (1898), str. 541–543.

Danica [=Elvira Dolinar], »Še enkrat narodna noša«, *Slovenka* 3. 14 (1899), str. 316–319.

David, Katherine, »Czech Feminists and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy: 'The First in Austria'«. *Journal of Women's History* 3. 2 (1991), str. 26–45.

Devereux, Cecily, »Hysteria, Feminism, and Gender Revisited: The Case of the Second Wave.« *ESC: English Studies in Canada*, 40.1 (2014), str. 19–45.

Devetak, Robert, »Ženske že itak povsod zmagujejo, tukaj pa ne bodo prodrle, hlač jim ne damo. Kdo bo pa potem kijklje nosil?« *Zgodovina za vse*, 23. 1 (2016) str. 5–14.

Devetak, Robert, »Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno«, *Zgodovinski časopis* 74. 3–4 (2020), str. 360–387.

Devetak, Robert, »Hlače hoče nositi, v kratkem morda celo sabljo in puško!«. *Zgodovina za vse* 30. 1 (2023) str. 59–71.

Dierks, Konstantin, »Men's History, Gender History, or Cultural History?« *Gender and History* 14. 1. (2002), str. 147–151.

Dimnik, Jakob, *Domača vzgoja: slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem* (Ljubljana: Društvo za zgradbo učiteljskega konvikta, 1895).

Enloe, Cynthia, *Bananas, Beaches and Bases* (Berkeley: University of California Press, 2014).

Ferjančič-Belinger, Gizela, *Materinstvo* (Gorica: Narodna knjigarna, 1926).

Fran G-č [=?], »Kolesarice«, *Slovenski narod* 31. 189 (1898), str. 1–2.

Fürst, Irena, »Sokolsko gibanje« <https://fototekamnzs.wordpress.com/2018/09/19/sokolsko-gibanje/>. Zadnji dostop 4. 3. 2025.

Gabrič, Aleš, *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem* (Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009).

<<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DTSOBLO1>>

Geertz, Clifford, *The Interpretation of Culture* (Basic Books, New York, 1973).

Gestrin, Ferdo; Melik, Vasilij, *Slovenska zgodovina: od konca osemnajstega stoletja do 1918* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966).

Gombač, Maja, »*Modni péle méle*« *slovenske družbe med svetovnima vojnama* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011).

Granda, Stane, »Endemski sifilis – škrljevska bolezen na Slovenskem«, *Zgodovinski časopis* 55. 3-4 (2001), str. 520–521.

Gspan, Alfonz, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja* (Ljubljana: Slovenska matica, 1978–1979).

Günther, Reinhold, *Kulturgeschichte der Liebe. Ein Versuch* (Berlin: C. Duncker, 1899).

Habermas Jürgen, *Strukturne spremembe javnosti* (Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989).

Hojan, Tatjana, *Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem: razstava v Slovenskem šolskem muzeju*, (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970).

Hribar, Ivan, *Moji spomini I* (Ljubljana: Slovenska matica, 1983).

Jeglič, Anton Bonaventura, *Ženinom in nevestam: pouk za srečen zakon*, [S. l. : s. n.], 1910.

Judson, Pieter M., *Exclusive revolutionaries: liberal politics, social experience, and national identity in the Austrian empire, 1848–1914* (Ann Arbor: The University of Michigan press, 1996).

Judson, Pieter M.: »The Gendered Politics of Nationalism in Austria,« v: *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Century. Cross-Disciplinary Perspectives*; David F. Good, Margarete Grandner & Mary Jo Maynes (Oxford: Berghahn Books, 1996), str. 1-17.

Kalc, Aleksej; Milharčič-Hladnik, Mirjam; Žitnik Serafin, Janja, *Doba velikih migracij na Slovenskem* (Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2024).

Kmecl, Matjaž, *Rojstvo slovenskega romana* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981).

Kolesarica [=?], »Dame smejo kolesariti«, *Slovenski narod* 31. 188 (1898), str. 1–2.

Koren, Manca, *Histerija v diskurzu na Slovenskem do 1. svetovne vojne: diplomsko delo* (Nova Gorica: [M. Koren], 2017).

Krüger, Michael, »Turnen zur Zeit der Reichsgründung und in der Kaiserzeit«. <https://www.dtb.de/der-verband/wir-ueber-uns/geschichte/turnen-zur-zeit-der-reichsgruendung-und-in-der-kaiserzeit>. Zadnji dostop 3. 4. 2025.

Kveder, Zofka, »Popravek«, v: Zofka Kveder: Zbrano delo Zofke Kveder, 5. knjiga. (Založba ZRC SAZU: Ljubljana, 2018)

Kveder, Zofka, »Moja prijateljica«. http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:zd-kveder2/VIEW/#head1:Moja_prijateljica_Edinost_1900_50100_2_marec2_maj_Ps_Kopriva_Rok (Zadnji dostop 25. 7. 2025).

Leskošek, Vesna, *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940* (Ljubljana: Založba /*cf., 2002).

Ličen, Daša, *Meščanstvo v zalivu. Društveno življenje v habsburškem Trstu* (Ljubljana: Založba ZRC, 2023).

Ljuba [=?], »Nekoliko besedi o narodni noši«, *Slovenka* 3. 9 (1899), str. 206–207.

Mahnič, Anton, *Dvanajst večerov: pogovori doktorja Junija z mladim prijateljem* (Gorica: samozaložba, 1887).

Mahnič, Anton, »Žensko poglavje«, *Rimski katolik*, 5. 3 (1893), str. 307–321.

Mahnič, Anton, »Ženska pa nje znanstvena izobrazba«, *Rimski katolik* 6. 1 (1894), str. 56–64.

Markošek, Tatjana; Hauc, Petra: Vsi na kolo. Izobraževalno-dokumentarni film. RTV Slovenija. <https://365.rtvlo.si/arhiv/neznana-poglavja-slovenske-zgodovine/175091040>.

Maxwell, Alexander, in Ličen, Daša, »Introduction. Habsburg Civil Servants between Civil Society and the State«, v: *Habsburg Civil Servants: Between Civil Society and the State*, Alexander Maxwell in Daša Ličern (ur.) (New York, Oxford: Beghahn, 2025), str. 1-24.

Maxwell, Alexander, »Narod kot gentlemenski dogovor«, *Zgodovina za vse* 31. 2 (2024), str. 31–48.

McCaffery, Peter, in Marsden, Ben (ur.), *The cultural history reader* (London; New York: Routledge, 2014).

Melik, Vasilij, *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1965).

Mihurko Poniž, Katja, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902* (Nova Gorica: Založba Univerze, 2009).

Mihurko Poniž, Katja, *Zapisano z njenim peresom: prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature* (Nova Gorica: Založba Univerze, 2014).

Mikša, Peter, »Narodnostni boji v planinstvu na Slovenskem do 1. svetovne vojne«, *Zgodovina za vse* 18. 2 (2011), str. 59–69.

Mikša, Peter, »Na noge, rojaki in prijatelji mile domovine naše!«, *Planinski vestnik* 113. 2 (2013), str. 4–9.

Mikša, Peter, Ajlec, Kornelija, »Slovensko planinstvo: Slovene mountaineering«. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije. *Zgodovinski časopis = Historical review = Istoričeskij žurnal: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 66. 3-4 (2012), str. 456–458.

Mikulan, Petra, »Matere, pazite na svoje hčerke, da ne postanejo strastne bralke«, *Delta* 13. 1-2 (2007), str. 9–28.

Milharčič Hladnik, Mirjam, *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem* (Znanstveno in publicistično središče Ljubljana: Ljubljana, 1995).

Miller, P. J., »Women's Education, 'Self-Improvement' and Social Mobility-A Late Eighteenth Century Debate«. *British Journal of Educational Studies* 20. 3. (1972), str. 302–314.

Mohorič, Milena. »Izpoved gospe Forcesinove«, *Modra ptica* 7. 5 (1936), str. 148–156.

Motyl, Katya, *Embodied histories: New Womanhood in Vienna 1894-1934* (Chicago: Chicago University Press, 2024).

Mulvey, Laura, »Očarljivost pogleda«, *Ekran* 33. 19 (1994), str. 40–41.

Okoliš, Stane, *Zgodovina šolstva na Slovenskem* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008).

Pajk, Pavlina, »Nekoliko besed o ženskem vprašanji«, *Kres* 1884, 3. 10 (1884), str. 457–458.

Polajnar, Janez, »Pfuj! To je gerdo!«: k zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva (Celje: Zgodovinsko društvo, 2008).

Potrata, Josip, *Higiene matere* (Gorizia: Unione editoriale goriziana, 1936).

Ratej, Mateja »Slovenske hišne pomočnice v Beogradu pod okriljem Katoliške cerkve in (razpuščene) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja«, *Zgodovinski časopis* 68. 3/4 (2014), str. 372–387.

Ratej, Mateja, »Kajžarska hči Marija Prijol – hišna pomočnica Mici – meščanska gospodinja Marija Požarnik«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54. 1/2 (2018), str. 103–124.

Remec, Meta, *Bakh, tobak in Venera: grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016).

Rener, Tanja, »Biografska metoda in spolna struktura vsakdanjega življenja. Od ženskih študij k feministični teoriji«, *Časopis za kritiko znanosti*, posebna izdaja, (1993), str. 156–163.

Rubin, Miri, »Cultural history I: what's in a name?« https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/cultural_history.html. Zadnji dostop 2. 3. 2025.

Scott, Joan Wallach, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1988).

Selišnik, Irena, *Prihod žensk na oder slovenske politike* (Ljubljana: Sophia, 2008).

Selišnik, Irena. »Politične moškosti na Kranjskem v 19. stoletju«, *Ars et humanitas* 14. 1 (2020), str. 253–267.

Selišnik, Irena, »1920 kot leto intenzivnih prizadevanj za volilno pravico žensk«, *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 23. 2 (2023), str. 145–168.

Sernec, Janko, Sumper, Janez, *Nauk o gospodinjstvu* (Celovec: Družba sv. Mohora, 1871).

Shaya, Gregory, »The Flâneur, the Badaud, and the Making of a Mass Public in France, circa 1860–1910«, *The American Historical Review* 109. 1 (2004) 41–77. doi:10.1086/ahr/109.1.41.

Skubic, Anton, »Histerija in dušno pastirstvo«, *Ljubljanski škofijski list* 35. 3 (1909), str. 59–63.

Slomšek, Anton Martin, *Blaže in Nežica v nedeljskejši šoli* (Celovec: J. Leon, 1857).

Studen, Andrej, »Ženske naj se drže kuhalnice«, v: *Historični seminar ZRC* 4, Oto Luthar (ur.) (Ljubljana: ZRC SAZU, 1994), str. 149–164.

Sušnik, Lovro, *Akademski poklici: navodila za izbiro stanu* (Ljubljana: Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, 1932).

Sušnik, Lovro, »V pojasnilo«, *Ženski svet* 11. 4 (1933), str. 91–93; 11. 5 (1933), str. 115–118.

Svoljšak, Petra, »Ženske v gospodarstvu prve svetovne vojne«, v: *Žensko delo*, Mojca Šorn, Nina Vodopivec, Žarko Lazarevič (ur.) (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), str. 179–194.

Šadl, Zdenka, *Umazano delo med stigmo in ponosom: plačane gospodinjske delavke v Sloveniji* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2009).

Šerko, Alfred, *O psihoanalizi* (Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1934).

Šribar, Renata, »Glosar pogostih izrazov s področja enakosti spolov in feministične teorije«, v: *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*, Mirjana Ule, Renata Šribar, Andreja Umek Venturini (ur.) (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS: 2014), str. 172–186.

Theberge, Nancy, »Gender and Sport«, v: *Handbook of Sport Studies*, Jay Coakley in Eric Dunning (ur.) (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2000), str. 322–333.

Trdina, Janez, *Zbrano delo*. Osma knjiga (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956).

Verginella, Marta, *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev* (Ljubljana: Delta, 2006).

Verginella, Marta, »Vstop žensk v slovensko politično areno«, v: *Ženske na robovih politike*, Milica Gaber Antić (ur.) (Ljubljana: Založba Sophia), str. 3–20.

Vodopivec, Peter, »Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju«, *Bogoslovni vestnik* 67. 1 (2007), str. 9–17.

Vsi na kolo. Izobraževalno-dokumentarni film. <https://365.rtvsl.si/arhiv/neznan-poglavja-slovenske-zgodovine/175091040>. Zadnji dostop 4. 3. 2025.

Wallach Scott, Joan, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1999).

Zaviršek, Darja, *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi* (Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, 1994).

Zima, Dubravka, *Djevojka u gradu: djevojaštvo u 19. stoljeću* (Zagreb: Ljevak, 2022).

Zweig, Stefan, *Včerašnji svet: spomini Evropejca* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008).

Žitomirov, »Ženska telovadba«, *Slovenka* 4. 5 (1900), str. 101–102.

Žnidaršič Žagar, Sabina, »Ženske na trgu dela: čas sprememb 1880–1910«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 43. 2 (2003), str. 43–59.

Žnidaršič Žagar, Sabina, *Ora et labora – in molči ženska!* (Ljubljana: /*cf, 2000).

KOLOFON

Naslov: Kulturna zgodovina spola na Slovenskem v dobi meščanstva

Avtorica: Katja Mihurko

Recenzenta: dr. Daša Ličen, dr. Robert Devetak

Lektorica: Darja Markoja

Izdajatelj: Založba Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna Dolina, Nova Gorica

Leto izdaje: 2025

ISBN: 978-961-7025-46-0 (HTML)

Format: HTML

<https://books.ung.si/kulturnazgodovinaspola/>

8. 8. 2025

Publikacija v odprtem dostopu.

Izdajo učbenika je sofinanciralo Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije Republike Slovenije.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

[COBISS.SI-ID 244997891](#)

ISBN 978-961-7025-46-0 (HTML)

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (CC BY NC SA). Celotno besedilo licence je na voljo na spletu, na naslovu: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.sl>